

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D 2643

bolec 6|7

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, mag. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Mile Pavlin, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Stepančič

CENA

Celoletna naročnina 2.000 dinarjev, za tujino 5.000 dinarjev – posamezna številka 200 dinarjev, dvojna številka 300 dinarjev in posebna 500 dinarjev

Žiro račun 50101-603 45772 (revija Borec) – devizni račun 50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

Naklada 2000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

ROMANSIRANA ZGODOVINA – DA ALI NE?

<i>mag. Aleš Erjavec</i>	Romansiranje in umetnost (3)	290
--------------------------	------------------------------	-----

ROMANSIRANA ZGODOVINA – DA ALI NE?

<i>dr. Jože Pogačnik</i>	Med zgodovino in poezijo (4)	296
--------------------------	------------------------------	-----

BOREC IN KULTURA

<i>Tone Partljič</i>	Moja pesem ni le moja pesem	305
----------------------	-----------------------------	-----

POEZIJA

<i>Ciril Bergles</i>	Ellis Island	313
	Carmella	314
	Colorado	315
	Ellis Island	316
	Denver	316
	Wausaukee	317
	Repče	317
	Ameriška pokopališča	317
	Civic Center	318

PRISPEVEK K ZGODOVINI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA
IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Jože Šeme</i>	Opis revolucionarnih dogajanj v okrožju Stična v prvem obdobju narodnoosvobodilnega gibanja	321
------------------	--	-----

PRISPEVEK K ZGODOVINI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA
IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>dr. Tone Ferenc</i>	Zaplenjena naredba	352
------------------------	--------------------	-----

OBRAZ

<i>mag. Božidar Jezernik</i>	Hlapec Jože in njegova pravica	355
------------------------------	--------------------------------	-----

OCENJUJEMO

<i>Nada Gaborovič</i>	Pripoved o času in ljudeh (Lojze Kovačič: Prišleki)	361
-----------------------	--	-----

SPOROČILA UREDNIŠTVA

	Revija Borec v družbi in prostoru	364
	Novoizvoljeni izdajateljski svet revije Borec	384

MAG. ALEŠ ERJAVEC

Romansiranje in umetnost

Vsaka beseda je znak. Pomen ustvarja prek povezave slušne (ali miselne) izgovarjave in predstave, ki se nanaša na določen stvaren ali izmišljen predmet. Poenostavljeno bi rekli, da velja isto za stavke, sodbe, romane, filme itd. Morda imajo filmi oziroma televizija v tem pogledu posebno mesto: besedna umetnost ali besedno izražanje nas lahko prisili, da si pomen ustvarjamo sami; predstavo o čem si moramo dograditi ali celo zgraditi sami, medtem ko nam film oziroma posnetek to **predstavo** (ne pa nujno tudi njene razlage in pomena) vsili in je zato naše presojanje verističnosti, »zvestobe« posnetega oziroma predstavljenega našemu lastnemu videnemu, hitreje in strožje postavljeno na preizkušnjo. Mimogrede: zaradi navedene lastnosti so vizualne komunikacije lažje dojemljive, zahtevajo manj lastnega sodelovanja, saj nam predstavo oziroma podobo tako rekoč »vsadijo« v glavo; sami ustvarjamo ali odkrivamo potlej le širši, globalni pomen, ki prek posameznih osamosvojenih podob ali kadrov ni prenosljiv tako zlahka in tako uspešno kot pri posameznih prizorih. Zato zahteva branje literature navadno veliko več truda kot gledanje televizije.

Vsak znak je znak za koga in je tudi znak koga, je njegov in po njem ter na njegov način razumljen znak. To še toliko bolj velja za pomensko strukturo, kakršna sta roman, film ipd. Namerno ne govorim o umetniških vrednostih takega romana, filma ipd., kajti lahko delo je lahko neumetniško, pa je še vedno »roman« ali »film«, je pač »slab roman« ali »slab film«; držali se bomo namreč konvencij, ki kak proizvod uvrščajo na neki družbeno zajet in kodificiran pomenski sistem.

Ko pravimo, da je pomen do neke meje poljuben, to ne pomeni le, da je tisti poljubni segment pomena – če nekoliko banaliziram – subjektivno, individualno oblikovan ali obarvan in dojet, marveč pomeni tudi, da ga bistveno zaznamuje mikro- in makro-družbenozgodovinska situacija, v kateri nastaja in je dojet.

Naše razumevanje je vedno odvisno od predstav, ki si jih ljudje (relativno) enako ustvarjamo, vendar pa je ta enakost res relativna. Belec si predstavlja pojem »človeka« kot belca, črnc kot črnca ipd. Ali drugačen primer: borcu narodnoosvobodilnega boja predstavlja ustrezno predstavljen top top, kakršen je res obstajal med narod-

(3)

noosvobodilnim bojem, današnji dvajsetletnik pa najbrž ne bi ravno zlahka ločil »ustrezni« top od kakšnega poznejšega modela in bi mu torej lahko vlogo »ustreznega« topa igral tudi »neustrezni«. To so seveda drobne razlike; večje nastopijo na ravni globalne interpretacije, na ravni interpretiranja dogodkov, in to predvsem zgodovinskih, torej na ravni, na kateri so možne različne razlage, odvisno od izhodiščnega preosejevalčevega stališča.

Pri »romansiranju« zgodovine gre za zavestno spreminjanje zgodovinskega dogajanja ali dogodka ali njegovega prikaza, in to navadno na način, da se na račun verističnega prikazovanja poudarja fikcijsko, domišljijško prikazovanje. To je seveda tudi interpretacija, vendar ne toliko interpretacija kot izkrivljanje, saj avtorjev učinek prej deformira kot interpretira. Na ravni interpretacije je možno neskončno razlag: tu bi potrebovali deset, sto, tisoč romanov, ki bi bili »kamenčki v mozaiku« – seveda izpod peres različnih avtorjev. To zahtevo izpolnjujejo literarne in umetniške »freske«, kronike itd., navsezadnje pa jo bolj ali manj izpolnjujejo tudi tisti deli kake nacionalne ali siceršnje literature, ki se ukvarjajo z določeno tematiko (tako npr. tudi z narodnoosvobodilnim bojem), ki skozi oči različnih avtorjev in z namenjenostjo različnim bralcem kažejo kako tematiko.

A vse te zgodbe skupaj še vedno ne morejo zajeti tiste individualne skušnje, ki jo ima vsak posameznik, vsak posamezni udeleženec kakega dogajanja. Lahko se z njim na določenih točkah sekajo, lahko nanj aludirajo, so podobne itd., a drugače je vsaka skušnja v svoji celotnosti enkratna in neponovljiva. To je lastnost vsakega doživetja in tudi umetniško delo je izraz, spodbuda in tvorba novega doživetja; ta različna doživetja potem sicer lahko med seboj primerjamo, vzporejamo, urejamo in razvrščamo, a vsako od njih bo še naprej ostalo edinstveno in v tej edinstvenosti neponovljivo. To je tako, kot je nekoč J. L. Borges rekel za človeka: »Vsak človek živi in umre, vse drugo je le statistika.« V tem pogledu velja isto za vsako doživetje, in to še toliko bolj, če je to doživetje eksistencialna skušnja, ki temeljno vpliva na človekov odnos do sveta, družbe in drugih ljudi.

Drugačen odnos je odnos znanosti. Tudi ta je lahko pristranska, a če spoštuje določena merila strokovnosti (ki so v različnih

okoljih res nekoliko drugačna, čeprav se jim vsem za vrhovno merilo, hočeš nočeš, še vedno postavljajo merila, ki jih je odkrila že antika in so jih potem naprej uveljavljale vse kulturne družbe), ne more biti predmet osebno prizadete razprave, razen kadar, da tako rečem, gre za »zainteresiranost« sodelujočih razpravljalcev. To se na primer dogaja zdaj z medvojno in povojno zgodovino pri nas.

Splošno znanje in znanje, ki ga ponujajo znanosti, lahko služi za podlago romanopisju, o katerem tu, sedaj je že čas to povedati, pravzaprav govorim.

G. G. Márquez o svojem romanu **Sto let samote** pravi, da je moral dejstva, če si jih že ni izmislil, vsaj močno pretirati. Ko je v romanu – ta se sicer res ne razglašja za verističnega – opisal spopade s stavkajočimi delavci na plantažah, je moral, kot pravi, da bi dosegel ustrezen umetniški učinek, močno pretiravati: čeprav je bilo v resnici ubitih le nekaj deset ljudi, je v romanu zapisal, da so vlaki cele noči vozili mimo vasi vagone, polne trupel.

Kako razumeti to lakonično priznanje neresnice? Lahko rečemo, da vsebuje ta Márquezov roman še kup podobnih poetičnih neresnic in da je navedena pač le ena izmed mnogih. To je seveda res. Res je tudi, da je Kolumbija, o kateri Márquez piše, nam in večini njegove publike zelo daleč in nas taka pretiravanja zato ne motijo, vendar pa mislim, da gre predvsem za nekaj drugega: da je avtorju uspelo »pretiravanje« organsko vključiti v roman in je tako z njim dosegel ustrezen poetski in čustveni učinek.

Nasproten, a dopolnjujoč primer so, vsaj zame, upravičeno proslavljena dela Mihajla Lalića, izmed katerih bi posebej poudaril **Lelejsko goro**, ki je name v gimnazijskih letih (sredi šestdesetih let) naredila izreden vtis. Ob branju tega dela sem imel prvič občutek, da je obdobje 1941–1945 res moralo biti tako, da ga pisatelj ne »opisuje«, marveč **prikazuje**, da nenehno pušča kup odprtih vrat, skozi katera bom kot bralec vstopil ob naslednjem branju knjige, ali da bom opazil kaka vrata tam, kjer jih prej sploh nisem videl. Lalićeva dela iz tega ciklusa bi poudaril kot dela, za katera se mi zdi, da zvesto in obenem umetniško prikazujejo neko obdobje in neke človeške »usode« (in ta izraz je na tem mestu povsem ustrezen). Tudi pri njem

gre za mešanje in kombiniranje večih ravni resničnosti in domišljije.

Zdi se mi, da je v Sloveniji in pri slovenskih piscih problem drugje. Kot je bila razcepljena družba, ki je tedaj vstopala v vojno, tako so razcepljeni tudi zapisi o njej. Na eni strani Grabeljšek ali Ribič, na drugi Bevk, nato Kosmač in končno Zupan – vsak s svoje strani, vsak za svojo publiko, vsak s svojim prepričanjem. Seveda so med njimi – in vrsto drugih, ki jih ne naštevam – skupne točke, izbrani so tudi kar povprek, a različni so si tako zelo, da le stežka dobimo predstavo o enotnem boju in enotnem smotru, ki je gnal te ljudi ali njihove literarne fikcijske junake. Vrsta podob, ki se mestoma sekajo, medsebojno prelamljajo in celo uničujejo, vrsta različnih pokrajin, značajev, motivov. Poglejmo na primer ameriške romane s tematiko iz iste svetovne vojne: razlika je predvsem v tem, ali so se njihovi pisci ali junaki borili v Evropi ali na Daljnem vzhodu, ali so bili bolj intelektualci ali ne in ali so jih pisali takoj po vojni ali v šestdesetih letih ali nekoliko kasneje (ko pride do zlitja obeh prejšnjih teženj). Pri nas pa notranji boji, povsem razhajajoči se pogledi, izključujoča se stališča in razlage, skratka ena sama zmeda, ki manj obveščenega bralca nikakor ne more pripeljati do tistih »kamenčkov v mozaiku«, ki naj bi nam sestavili enotno podobo. Morda jo še bodo. Za zdaj se zdi, da v Sloveniji povsem velja, da vsaka generacija piše literaturo in predvsem leposlovje o vojni povsem po svoje, in to ne le da bi povedala svojo resnico o nekem času, marveč vedno bolj predvsem zato, da bi sedanjemu času s pomočjo svoje podobe (ali ene od svojih podob) preteklosti povedala kaj o sedanjosti, in predvsem to povedala sedanjosti. Tudi to je zanimivo, a ravno zato tako notranje protislovno in ravno zato tudi tako težko združljivo v enotno podobo.

Romansiranje zgodovine je morda bolj kot v literaturi razvidno v množičnih medijih. Partizani v narodnoosvobodilnem boju so se pridružili supermanu, Tarzanu in drugim novejšim junakom stripa. Vprašanje je, ali ne bi tudi **Dražgoška bitka** šla po tej poti. Televizijski prikazi, vsaj večina izmed njih, ostajajo na ravni nešteti izmišljenih akcij, ki dokler ostajajo na mikroravni, na ravni individualnega, povsem lahko ustrezajo eni od resničnosti ustreznih predstav o preteklosti, kakor hitro pa preidejo v me-

galomanije, ki jih v Jugoslaviji poznamo predvsem s filmskega platna, se izrodijo v prikaze, ki so prej prikazni kot pa nekaj, kar bi bilo vsaj od daleč podobno resnici ali možni resnici, kakršno kaže umetnost: prizori s partizanskim letalstvom, ki spominjajo na ameriške akcije na Filipinih med drugo svetovno vojno, prikazovanje nepremagljivih partizanov, ki jim partija pomeni edini **causa finalis**, beda prikazovanja zgodovine, ki pa je beda predvsem zato, ker je istočasno enakovredno ne dopolnjuje njen antipod, namreč »druga«, resna in umetniška podoba vojne in boja. Resda obstajajo poprejšnja dela, a pri teh nenehnih spremembah ostaja tovrstni zgodovinski spomin, bojim se, zelo skromen.

Zato nekako prevladuje bulvarna obravnava te preteklosti. Kdo nam lahko danes prepričevalno pove, kakšno je bilo njegovo doživetje vojne? Gibljemo se že na ravni razlag in romansiranja romanov; pri tem se mi zdijo najbolj sumljiva dela, ki poskušajo pisati vojne romane o vojni »za današnjo rabo«, saj pelje to v poplitvenje že tako plitve podobe, ki jo imamo o preteklosti, ta pa je tako skromna tudi zaradi sočasnega vpliva kavbojskega prikazovanja narodnoosvobodilnega boja, ki ga srečamo v nekaterih filmskih in televizijskih delih (predvsem iz drugih republik). Bojim se, da obstaja upravičen strah, da bo ta zgodovina še bolj taka in da bodo mlajši poleg nje kmalu poznali le še določene fragmente, zaradi katerih se bodo bili sedanja in osebni boji. To ni več ne zgodovinopisje in ne romanopisje.

Knjige Janeza Vipotnika nisem bral. Po branju 10.–11. številke **Borca** sem se tudi odločil, da je ne bom, da bi ta esej lahko napisal kolikor toliko nepristransko in namer-no posplošeno. Bral sem seveda članek Milana Gučka, tako da je nekaj pristranosti že v tem, a mislim, da še ne veliko. Zaradi tega se bom seveda tudi zadržal na »načelni« in splošni ravni.

Mislim, da moramo, kadar govorimo o točnosti ali resničnosti zgodovine, zgodovinskega dogodka ipd., ločiti več ravni resničnosti. Eno je faktografska točnost (letnice, kraji, imena), drugo pa je to, čemur pravimo »vzdušje«, to je to, o čemer govorimo na svoj način tudi Engels v znani oceni Balzaca in kar se imenuje »tipičnost«. Ne vem, ali je v prostoru, kot je slovenski, v katerem je zgodovinska usoda bila tako različna, kot

sta podnebje in topografija še dandanes, možno zahtevati enako mero skladnosti predstave o tem, da kako delo res izraža to »vzdušje«. Ne vem tudi, ali bi tako delo celo danes lahko nastalo. Z drugimi besedami, nekako smo obsojeni na to, da ni »obče« umetniške resnice – slovenske zgodovine ali njenega izseka. Možno je nekaj podobnega – to, kar je storil Svetina ali kar so poskušali drugi, med njimi Kranjec, o čemer je pisal Franc Zadravec v 3.–4. številki **Borca**. Ta »vzdušja« so tako le delna, parcialna in so še dodatno zrelativizirana, če upoštevamo to, o čemer sem govoril na začetku, da je namreč večina romanov vedno bolj usmerjena v svoj čas, manj pa v čas svoje tematike.

Faktografija je nekaj drugega. V logiki in matematiki velja, da morajo biti vsi znaki istega reda; že človeški jezik ne upošteva tega načela in ravno mnogoznačnost besed, preskakovanje na različne ravni jezika, omogoča njegov neskončni in tudi pesniški in umetniški pomen. Vseeno pa mora biti pri tem neka logika, obstajati mora kôd, pravilo (ki ga lahko avtor tudi izumi, isto pa velja včasih za ves narod), s pomočjo katerega se ustvarjajo novi pomeni, novi preskoki na druge ravni. Če nekoliko poenostavim, gre za isto, kot kadar rečemo za avantgardistično ali vsaj modernistično umetniško delo, da »nič ne pomeni«. Pri tistih primerih, za katere se kasneje pokaže, da postanejo del umetniške tradicije, se izkaže, da so bili problematični ravno zato, ker nismo poznali kôda ali pravila, s katerim bi lahko vstopili vanje.

Problem umetniškega (ali filozofskega ali znanstvenega) besedila se pokaže takrat, kadar njegov avtor na slepo meša kôde. Na mikroravni je možno in dopustno marsikaj. Vedno se najde hipotetična možnost, da se je kaj takega »res« zgodilo ali pa bi se bilo vsaj lahko. Večji problemi pa so na makroravnih. Napoleon je dejanska oseba, toda v Tolstojevem romanu nastopa kot fikcijska, ki pa je utemeljena v realni osebi. Če parafraziram Umberta Eca, »izbere roman 'realno' in prepoznavno preteklost, in da bi bila prepoznavna, jo naseli z osebami, ki so že zabeležene. Da jim naloge, da opravijo nekatera dejanja, ki niso zabeležena, vendar zgodovinskim podatkom tudi ne oporekajo«. Nasprotno naj bi zgodovinski roman vseboval fiktivne osebe, vendar so pri tem vsa dejanja in dogodki vezani na določen čas in prostor.

Pri romansiranju imamo opraviti z obojim in ravno zato pride do vrste problemov. Kako postaviti mejo med fikcijskimi osebam (in dogodki ali kraji) in resničnimi? Katere pustiti faktografsko točne in katere svobodno preoblikovati ali spremeniti? Katere oblikovati tako, da bodo sploh povsem nasprotni prvotnim, in s kakšnim razlogom? Spet smo pri vprašanju konteksta. Na prvi pogled gre le za vprašanje konteksta v slogu: če bi to bral Američan, bi mu bilo povsem vseeno, če bi bili dogodki na primer v Sloveniji prikazani napačno, zanj je Slovenija tako ali tako le nekeje v Evropi in morda na Balkanu. Vendar pa to ni povsem res. Moteče bi bilo, če bi na primer Napoleon hodil po Rusiji v 17. stoletju, nasprotno pa bi dosegli povsem drugačen in lahko da tudi prepričljiv učinek, če bi ga postavili v sodobno Sovjetsko zvezo. V obeh primerih pa bi roman dobil povsem drugačen pomen. Najprej je problem v tem, da vsako delo dojemamo s predhodnim znanjem, ki nam dopolnjuje vednost, ki nam jo ponuja roman. Delo poleg tega opravlja različne funkcije: spoznavno, estetsko, moralno, ideološko itd. Če se romanopisec odloči za mikroteemo, mu je dovoljeno na tej ravni veliko več kot na makroravni. To »več« pa je vseeno zelo omejeno: določeno je z zunanjimi pogoji, ki kot ograja zamejujejo dogajanje in vzpostavljajo dovoljeno in nedovoljeno. Nasprotno so makroteeme na splošni ravni zelo svobodne, a res tudi zelo splošne. Če pa se pisatelj odloči za tako temo, pri tem pa dejansko izhaja iz mikroravni, ki jo zamejuje faktografija, so problemi neizogibni. Zdi se mi, da je pri omenjenem delu prišlo ravno do te težave. Slovenija **za nas** namreč je mikro in makro raven. Ne moremo reči, da bomo Donavo prebredli, saj vsakdo ve, da to ni mogoče in da bi bilo to možno kvečjemu v nadrealističnem besedilu ali v zapisu sanj, pač kje, kjer s takim opisom ne bi hoteli doseči realističnega vtisa, marveč poetski učinek. Ravno tako čez Gradaščico ne moremo pluti s splavom, in oboje sta dejstvi, ki ju tako dobro poznamo, da je potreben poseben učinek, da bi lahko verjeli drugače. Seveda so to dejstva za nas Slovence, a mi smo pač tisti bralci, katerim je slovensko delo (predvsem) namenjeno, in vsaj pri realističnih delih težko rečemo, da njihovi avtorji ne bi mislili na njihov učinek pri bralcih.

Možna so različna **vrednotenja** takih dejanj: reko lahko preplavamo z lahkoto ali

pa nas že manjši potok potegne pod vodo, nasprotno pa nekaterih izkustev v romano-pisju, ki ne stremlje k temu, da bi bilo »irealno«, ne moremo zavreči, saj bi s tem zavrgli izhodišča, na katerih temelji naše početje.

Pri romansiranju je pglavitni problem, s kakšnega vidika bralci beremo tako delo. Če ga beremo neprizadeto, so v njem lahko vsakovrstne netočnosti, če pa gre za kaj, kar nas neposredno in čustveno zadeva, če gre za kaj, kar smo morda celo sami – sicer druge in drugače, pa vendarle – doživeli in **predvsem** (in tu se šele postavi dejanska razlika, torej tista, ki ni vezana na naše zamenjavanje umetniške in dejanske ali naše osebne predstave o resničnosti) če gre pri tem za mešanje veristične in fikcijske ravni pripovedi, potem so konflikti neizogibni. Potem nam »resničnost«, nam dejstva, ki jih faktografsko poznamo, ves čas stopajo pred oči in nas odvrčajo od branja dela, in za to konec koncev gre. Te faktografske netočnosti postanejo moteče, saj smo se prisiljeni gibati na dveh različnih ravneh, pripoved ne »teče« več, ampak jo sekajo moteči vrinki. Umetnost v umetnosti je ravno preseganje te »dvojne« narave besedila: preseganje prepada med tem, kar faktografsko in izkustveno poznamo kot »točno«, in med tem, kar nam umetniško delo na svoj način, na svoj delni in zato izkrivljeni ter zainteresirani način razkriva; to preseganje pa mora biti tako, da prehodov med ravnema ne opazimo, da torej ne predstavljata teze in antiteze, marveč sintezo, ki je ne moremo ločiti na njena sestavna dela, ne da bi pri

tem anatomsko razkosali živo umetniško telo in da nam ne bi na eni strani ostala anatomija in na drugi fiziologija.

Če avtorju tega ne uspe doseči, pomeni to, da je njegovo delo umetniško slabo. Gotovo imajo lahko, kot sem omenil na začetku, nekateri neposredni udeleženci istih ali podobnih dogajanj pripombe, ki pa za umetniško vrednost dela ne morejo biti pomembne, če se nanašajo ali če se lahko nanašajo le na čisto faktografsko in na interpretativno raven besedila. Na isti ravni so očitki, ki letijo na račun večjih spreminjanj, ki pa vseeno tvorijo v delu zaključeno in homogeno celoto. Upravičeni očitki pa se postavijo, če protislovno spreminjamo dejanske dogodke in pri tem mešamo fikcijsko in veristično raven dogajanja. Seveda velja to na splošno; pri romansiranju so vse omenjene težave še dodatno zapletene in okrepljene zaradi posebne vloge, ki jo taka dela danes igrajo. O tem sem že govoril. Gre predvsem za vedno izrazitejšo težnjo po takem romansiranju, ne da bi ga pomembnejše dopolnjevala drugačna, prizadeta in neposredna umetnost iz istega časa, če pa ta že nastaja in se pojavlja, je njena publika vse preveč številčno šibka, da bi to imelo enakovreden učinek. Nasprotno romansirana dela, ki jih srečamo že v osnovnošolskih učbenikih in berilih, dejansko ustvarjajo zavest ljudi. In hudo je, če romansirano zgodovino **zamenjujemo** z resnično zgodovino in njeno protislovnostjo, saj ko enkrat spoznamo svojo zmoto, tudi tej resnični zgodovini ne bomo več verjeli in zaupali.

BESEDA UREDNIŠTVA

Milan Guček je v svojem zadnjem zapisu *Romansirana zgodovina – da ali ne* (Borec 1985, št. 10/11) zase trdno postavil svoj aspekt med realne mejnike o dilemi, znotraj katere se sme prelivati zgodovinska dejstva v besedne kalupe. Zanj je značilen odklonilni odnos do vpletanja »čiste« domišljije v ubeseditve zgodovinskih dejstev. Razumljivo je, da je s svojo odločno opredelitvijo izzval razmišljanje o tej dilemi, stari, kot je stara prva zapisana beseda, in večni, ki je od pamtiveka vznemirjala misleče pisce. Dilema je zlasti dandanes aktualna, v kolikor se, krivično ali ne, spopada s potvorbami in šablonstvom, nadvse pa dragocena, kadar lušči s teoretično jasnovidnostjo, kakšne vse vezi, realne in poetične, se porajajo med soodvisnostjo resničnosti z domišljijskimi vizijami. Milana Gučka je, žal, smrt iztrgala iz vrst piscev, ki so se za njim vključili v ta za sleherno bogato ustvarjanje pomemben teoretični razmislek.

Uredništvo se je odločilo, da bo še objavljalo prispevke s to problematiko, ker je, kot pričajo v uredništvo prihajajoči novi zapisi, ostala živa in aktualna. Pač pa želi poudariti, da je Milan Guček še nadalje pomembno prisoten, saj je s svojima zadnjima monografijama *Strmi lazi in Pekoči sneg* (Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1984) našel z osebnim aspektom za zgodovinopisno pisanje

sočno, svežo, natančno, slikovito, osebno prizadeto, razmišljujočo in poročevalsko besedo.

Zanj je bilo njegovo spoznanje, kako razmejiti dejstva od »literarnega«, dovolj trdno vodilo za realizacijo pri dveh omenjenih dokumentarnih kronikah Šercerjeve brigade. Obe monografiji sta potrdili njegove prijeme besedne učinkovite ilustracije epopejskih zgodovinskih dejstev. Variacij, enako uspešnih za kreativce, pa je neskočno število. Od intenzivnosti iskanj raznih možnosti je mogoče še nadalje bogatiti najrazličnejše izrazne oblike takšne ali podobne pripovedne zvrsti.

Milan Guček se je s svojima mojstrsko in svojsko obdelanima zgodovinopisnima knjigama, da se omejima le na ti dve, za vselej vpisal v zgodovino slovenskega didaktičnega pesništva.

(Franček Bohanec)

DR. JOŽE POGAČNIK

Med zgodovino in poezijo

Na znanstvenem posvetovanju, ki ga je med 14. in 16. decembrom 1976 organiziral Inštitut za književne raziskave PAN v Varšavi, je tekla beseda o slovstvenem delu kot zgodovinskem viru. V prispevkih, ki so na razpolago v posebni knjigi (**Dzielo literackie jako źródło historyczne**, 1978), ni zaslediti, da bi kdor koli od navzočih omenjeno sintagmo želel obrniti (torej: književno delo kot zgodovinski vir, ne pa: zgodovinski vir in književno delo). To pa z drugimi besedami pomeni, da je pojem »zgodovinskih« leposlovnih del problematiziran; zgodovinski roman, na primer, je **interjectio in adjecto**, kar dovoljuje mnenje, da gre za neknjiževni, morda le še morfološki pojem. Zgodovinsko gradivo zares stoji pred književnim delom in njegovo notranjo sestavo, ko pa postane sestavina besedila, samo po sebi izgubi prvotni pomen. V našem prostoru je že J. Skerlić dvomil o resničnosti obstoja in o dejanski smiselnosti zgodovinskih proznih del, hkrati s tem pa je že navrgel misel, da je oživljanje zgodovinske preteklosti zgolj in samo vprašanje avtorjeve domišljije. Sodobna književna znanost sprejema kot svoj navidezni paradoks: kdo je lahko hudo občutljiv za zgodovinski podatek, nikoli pa o preteklosti ne piše z namenom, da realistično oživi kak njen trenutek. Umetnost zgodovino jemlje kot katero koli drugo snov; ljudje in dogodki imajo v njej namreč globlji in trajen pomen, zato so posameznosti takega zgodovinskega dogodka pač lahko le metafora ali simbol, pogosto pa so izkoriščeni za metafizični izraz mitoloških vsebin, ki vedno, kadar pride do tega, potrebujejo čim večji prostor za svoje uresničenje. Udeleženci varšavskega simpozija so imeli torej prav. Književnega zgodovinarja zgodovina zanima le v začetni fazi študija, ko ugotavlja vire in meri, koliko je od njih ostalo v leposlovnem delu. Vprašanje se torej postavlja na morfološki, to je predliterarni ravni interpretacije, medtem ko zgodovinar v besedni umetnosti išče tematizacijo družbene zavesti v njeni avtentični in propagirani obliki. Ta plast je za književnega zgodovinarja manj zanimiva, ima pa odločilen pomen za zgodovinarja obče zgodovine, ki mu je literarno delo v tem pogledu zares lahko neobhoden vir v njegovih raziskavah.

(4) Znano je, da se je občutje za zgodovinsko preteklost v Zahodni Evropi razvilo in poglobilo šele v prvi polovici 19. stoletja.

Posameznik je v tem času svoj obstoj dojemal kot pojav, ki je zgodovinsko pogojen, svojo posebnost pa je začel tolmačiti na podlagi družbenopolitičnih motivacij svojega časa. Zgodovina je tako začela posegati v vsakdanje življenje, zato se je spremenilo posameznikovo razmerje do nje: postala je dejavnik, ki se človeka zares tiče. Miselnost meščanske historiografije, ki se je izoblikovala v takem obzorju, se je osredotočila na vprašanje dokazov, s katerimi naj bi bilo podkrepljeno prepričanje, da je meščanska družba, ki se je razvila iz razrednih sporov s fevdalizmom, boljša ali skoraj idealna. Tako pragmatična aktualizacija zgodovine je ustvarila tudi posebno obzorje pričakovanja, ki je bistveno preoblikovalo besedno umetnost in zlasti s pojavom zgodovinskega romana (W. Scott) postavilo celo vrsto načelnih vprašanj.

Prvi znameniti slovenski zgled za književno delo s tako imenovano zgodovinsko inspiracijo, uvod v Prešernov **Krst pri Savici** (1836), vsebuje nekaj nadvse zanimivih izhodišč, ki veljajo za žanr kot celoto. Realno ozadje dogajanja v uvodu je tretji upor poganke skupine zoper krščansko usmerjene in od Bavarske politično odvisne enote; upor je bil 772. leta. Iz zgodnje srednjeveške zgodovine so imena germanskih vojskovodij (Avrelij, Droh) in obeh slovanskih velmož (Valjhun = Volkun, Kajtimar = Hotimir) in to je tudi že vse zgodovinsko. »Zgodovinski« v pravem pomenu besede pa ni več fabularni tok in, kar je še posebej zanimivo, »izmišljen« je glavni junak Črtomir. Še bolj kot v materialnem pogledu se je Prešeren od leta 772 odmaknil v idejnih plasteh (etnik Slovan naj bi bil etimološko povezan z besedo slava, poudarjanje številčne moči slovanskega življa, svoboda in izbira vere in postav, deviza »vse ali nič« in podobno). To kaže na romantično dojeto družbenopolitično in kulturno ideologijo njegovega časa in pomeni, da je zgodovinski okvir, če drugega ne, vsaj posodobljen in interpretiran s stališč meščanske demokracije svojega časa.

Prešeren o svojem postopku ni zapustil nobenih izjav, zato vzemimo v pretres znameniti hrvaški roman A. Šenoa **Seljačka buna** (Kmečki upor, 1877). To delo je, ker obravnava skupni upor slovenskih in hrvaških kmetov (1573), na Slovenskem dovolj znano, za razčlemba pa prihaja v po-

štev, ker je naravnost klasičen vzorec za premišljanje o zastavljeni temi.

Avgust Šenoa je že 1865. leta v programskem sestavku **Naša književnost** od besedne umetnosti zahteval, da skrbi »za duševno emancipacijo našega naroda«. Nalogo je postavil na podlagi sodbe, da »naša knjiga še ni prodrla v vse žilice našega naroda ter mu predstavila in vzgajala družbenega življenja«. Da bi to mogla storiti, bi morala v sebi razviti predvsem lastnosti, ki pripomorejo k njeni socialni uresničitvi. (»Osebnost menim, da je za naš razvoj in za naše gibanje poglavitni socialni moment.«) Socializacija književnosti se ne omejuje samo na en družbeni razred, tako kot pri Levstiku, ki računa izključno samo s kmetstvom, temveč jemlje v poštev narod kot sociološko celoto. Tako pravi: »Dokler nam kmet ne bo bolj izobražen, dokler se narodni duh ne zakorenini v vsakem mestu, v vsaki pisarni in v vsaki šoli ter zlasti v družini, ki je pravi temelj za narodno in državno življenje, ne moremo govoriti o krepkem in složnem narodnem življenju!« Piscu je književnost torej izraz nacionalne (hrvaške) individualnosti, ki naj bi se uresničevala na ravni civilizacije in na ravni politike. V težnji, da med hrvaškimi ljudmi vzpostavi nekakšno prožno stabilnost, kar je pojem za sodobno funkcioniranje družbenega, kulturnega in političnega življenja, se je Šenoa srečal tudi z zgodovino. S tem, ko je prevzel zgodovinsko snov, je navidezno ostajal v neki konvenciji, ki mu je dovoljevala, da je bil ekspliciten tam, kjer naj bi bil pazljiv; to pomeni, da mu je regresija dala priložnost, da je svojo analizo družbe in nacionalnega položaja radikaliziral do stopnje, ki v tako jasni obliki za takratno politično situacijo sploh ne bi bila mogoča.

V omenjenem sestavku pa je Šenoa začel tudi kritiko književne prakse, ki je nastajala na zgodovinskih virih. Zavrgel je folklorizacijo zgodovinske proze in se postavil zoper naivnost hajduško-turške novelistike; prva mu ni bila všeč, ker ne ustreza okusu sodobnosti, druga se mu je zdela umetniško neodgovorna. Nato je dodal: »Seveda, spoznavanje drugih delov naše zgodovine je težavno, tu naj bi se liki in kulturno stanje jasneje očrtovali, tu niso dovolj le fraze...«; je za zgodovinsko temo, v kateri bosta »narava in zgodovinski razvoj naroda«, za temo, v kateri bo »ostra profilacija likov«, obe naj bi bili narodno tipični. Pred tako obrav-

navo zgodovine je bil prazen prostor, ki ga je v slovenski književnosti, le da manj eksplicirano, zapolnil J. Jurčič, v hrvaški pa A. Šenoa.

Šenoa je v vseh svojih delih, tako tudi v **Kmečkem uporu**, vztrajal pri tem, da bralec ve, za katero dobo zgodovine gre. S tem se je, z racionalnimi sredstvi ali s težno plastjo svojih del, vključeval v obzorje pričakovanja takratnih bralcev, ki so želeli z zgodovinskim romanom dobiti književno vrsto kot institucijo svojih želja in potreb. Ohranjeno gradivo priča, da je takratni recipient pričakoval enostavno estetiko odraza, v kateri naj bi se žanr zgodovinskega romana kot celota obnašal kot homologna sestava, ki ustreza celoti nekega časovnega dogajanja. Avtor **Kmečkega upora** je v začetku temu nagnjenju popuščal, kmalu pa je spoznal, da gre s tem na pot, ki pelje stran od umetniškega oblikovanja. Odmik je viden v sprejemanju zunanjih znamenj, ki so idejno-estetsko za roman postranska, celotna praksa in vizija pa sta začenjali kontinuirano graditev in menjavo tradicionalnega horizonta.

Pri Šenoi na prvi pogled lahko preseneča obširnost in pogostnost refleksije o romaneskni praksi. Težnja po zgodovinski verodostojnosti gre tako daleč, da avtor v posameznih romanih navaja celo tiskane ali arhivske vire, ki da jih je uporabljal med izdelavo besedila. Šenoa želi bralce »prepričati«, da je delo, ki ga bere, podoba nekega zgodovinskega dogajanja; podoba resničnih dogodkov naj bi bila čim bolj znanstveno relevantna. Ta tendenca je zavedla zgodovinarje; T. Smičiklas je, za zgled, v dobri veri, da piše največjo pohvalo, zapovedal hrvatskim raziskovalcem, »naj se seznaniijo z viri in znanstvenimi ugotovitvami, poleg tega pa tudi z zgodovinskimi romani Avgusta Šenoe«. A. Barac pa kot književni zgodovinar ugotavlja, da Šenoa »ostaja ne le prvi, temveč tudi edini hrvaški pisatelj, čigar romani zaslužijo naziv zgodovinski roman«. To svojo tezo utemeljuje s podrobno ustrezno raziskavo, ki mu je dokazala, »da je Šenoa do zadnjih tančin snoval svoja dela na zgodovinskih podatkih, da si nikdar ni ničesar brez potrebe izmišljal. Vse gradivo o predmetu, do katerega je lahko prišel, je vestno preučil. V tem smislu so njegovi romani zares tisto, kar je sam zahteval v teoriji: zgodovinski roman naj bo živa podoba časa in ljudi«.

Ko bi bilo vse tako, kakor sta mislila T. Smičiklas in A. Barac, romani A. Šenoe za trdno ne bi bili tudi današnji kritični zavesti prvorazredno književno dejstvo iz druge polovice 19. stoletja. Raziskovalca nista opazila avtorjeve polemike s takimi nazori, ki je formulirana v uvodu k romanu **Diogenes**. Ta uvod izredno nazorno eksplicira vprašanje, o katerem gre beseda: »Leposlovec naj publiki predstavi enotno in umetniško pravilno podobo, ki je ne smeje motiti nobena obširna zgodovinska pojasnila; naš bralec pa kljub temu zahteva natančno tolmačenje zgodovine, tako, kakršno pozna samo zelo skromen krog. Ako se novelist ravna po pravilih umetnosti, ako opisuje dogodke samo v kratkih in zgoščenih obrisih, bralec takoj povpraša: kaj je tu resnica, a kaj poezija? Celo več: marsikateri od nepremišljenih, zaletavih kritikov bo, namesto da bi se bil poglobil vsaj on v vire, rekel o nespodbitnih, njemu seveda neznanih podatkih, ki so prikazani neneravno in izumetničeno, da kažejo preveč manire ali tendence, ali kakor se že glasijo vsi taki ničvredni strokovni izrazi pogrošnih poročevalcev. Če leposlovec v svojem zgodovinskem prikazovanju uporablja preveč besed, je zašel v zgodovino in ni dosegel svojega umetniškega cilja. Da je ta alternativa neugodna, ne bo podvomil menda nihče; najbolje pa to občuti književnik, ki svojega poklica ne jemlje kot obrt, pač pa kot resno in sveto nalogo, ki jo postavljata življenje in služba domovini.« V tem navedku je eksplicitno postavljeno vprašanje, ki je za zgodovinsko prozo bistveno: kakšno je razmerje med objektivno in pesniško resničnostjo? Ker Šenoa pozna »pravila umetnosti«, se spontano odloča za raven umetniške resničnosti, s tem pa objektivno (zgodovinsko) raven avtomatično postavlja v predliterarno fazo. Šenoa vidi pobudo za svoje ustvarjanje v potrebi, da razjasni »razmerje te poezije do resnice«, a to razmerje zahteva, da se odmakne od zgodovine, »kadar to nalagajo pravila umetniške strukture«. Ko je pisal o povesti **Čuvaj se senjske roke**, je to postavko strnil v odlično izhodišče »povest ni kronika, marveč umetniška celota, ki jo oživlja pesnikova ustvarjalna moč«.

Vprašanje pa s tem še ni rešeno. Omenjena »umetniška celota« se kljub vsemu opira na neko zgodovinsko dogajanje, ki vsekakor vpliva nanjo in jo konstituira. Pi-

satelj ve, da literarni žanr, ki se mu je posvetil, zahteva rekonstrukcijo zgodovinskega časa, toda ta rekonstrukcija ni istovetna z znanstveno. Šenoa je zelo natančen, ko piše, da je »tvorbi svoje lastne domišljije poskusil . . . dati nianso tistega časa«. Gre torej za ustvarjanje posebne zgodovinske atmosfere, ki izključuje tematizacijo zgodovine v smislu mimetične verodostojnosti. Ta premisa ima za omenjeni književni žanr dve pomembni posledici, od katerih prva zadeva lik, druga pa graditev ustreznega zgodovinskega vzdušja. S pomočjo likov se razodevajo zgodovinska nasprotja; liki so torej opredmetenje miselnih in družbenih tendenc. V. G. Belinski je ob neki priložnosti zapisal tudi tole misel: »Tako to mora biti v delu, ki ima izrazit epski značaj in v katerem je pglavitni lik samo zunanji izraz dogajanja; tak lik naj ima poudarjene le občečloveške poteze, ki zaslužijo naše človeško sočutje; junak epopeje je namreč življenje samo in ne človek. V epopeji je človek tako rekoč podrejen dogajanju, dogodek s svojo veličino in pomenom zasenči človeško posebnost, obrača našo pozornost od osebe nase, to pa mu uspeva z zanimivostjo, mnogostranostjo in številnostjo svojih podob.« Iz tega nedvomno izhaja, da so v ustvarjalnem procesu realni zgodovinski liki celo ovira; ustvarjalna domišljija je blokirana z neposredno predmetnostjo podrobnosti. Romaneski navdih že od W. Scotta ve, da morajo v leposlovju vlogo glavnega junaka prevzeti zgodovinsko neznane ali slabo znane osebnosti. Zato si je Prešeren lik Črtomirja »izmislil«, za Šenoa pa je prav tako treba ugotoviti, da o Matiji Gubcu ni mogel vedeti nič realnega (nekaj več vemo šele v novejšem času, in sicer na podlagi ugotovitev J. Adamčeka). Tako Črtomir kot Gubec pa reagirata kot človeka svojega časa. Vendar je veliko bolj pomembno, da oba prinašata ustrezna sporočila, ki so zunaj svoje dobe in svojega prostora. Oba lika izpričujeta resnico o zgodovinski pripovedi; le-ta je zmeraj stilizirana tako, da v konkretnih posameznostih ostaja verodostojna, kljub temu pa je celota dvignjena nad zgodovino. S tem je najavljena tudi že druga posledica, to je aksiom: zgodovinskemu vzdušju v umetnini bolj ustreza jo navidezno manj pomembni dogodki ali manj opazne povezave. G. Lukács je za Scotta ugotovil, da gradi zgodovinsko verodostojnost » s časovno pogojenimi poseb-

nostmi duhovnega življenja, morale, junštva, požrtvovalnosti, vztrajnosti in podobnega«. V luči take ustvarjalne prakse zgodovina odstopa svoje mesto poeziji. Pri tem prihaja do zanimivega paradoksa: zgodovina lahko deluje šele skozi poezijo in določa življenje, misel, čustvo ali obnašanje kogar koli. Tu pa se praksa zgodovinske romaneskne proze sreča z vprašanjem, kako se ustrezna tema sploh lahko vključi v sodobnost.

Šenoa je v omenjenem uvodu k **Diogenesu** zapustil izjavo, ki je v zvezi s tem vprašanjem nadvse značilna: »Nisem se mogel odreči temu, da ne bi bil posameznim osebam položil v usta občutke svojega srca za narod in domovino. Toda v tem pogledu nisem zašel v anahronizem; slaba volja, ki je prešla že v obup, si je dala duška . . . zato iz vrstic veje globoko občutena patriot-ska tožba.« Avtorjevo razumevanje filozofije zgodovine je istovetno njegovi filozofiji življenja; njegovo razmerje do zgodovine ni nič posebnega, saj je le del v celoti njegovega zanimanja za resničnost. Zgodovina in sodobnost se lahko srečata v skupnem kodu, ki omogoča vzpostavitev analogije med preteklostjo in sedanjostjo. Zato gre pri aktualizaciji zgodovine v leposlovne namene vedno za izbiro med vključenostjo v svet relativnih pojavov in pristajanjem na svet univerzalnih vrednot, ki tvorijo svet umetnosti. V zahodnoevropski filozofiji pa velja že od Fichteja, da subjekt oblikuje svet, zato pisci zgodovinskih tem sebe praviloma vidijo kot urejevalce, ki hočejo s svojo subjektivno vizijo prisiliti resničnost k spremembi. V njihovih stvaritvah je uprizorjeno slovo od tistega, kar daje vrednotam zgolj zgodovinski (prehoden) pomen, najavljeni pa so ideali, ki ustrezajo normam sodobnega, kdaj pa kdaj tudi univerzalnega človeka. Ker življenjski vsakdanjik dojemajo kot razpadanje celote, se jim konkreten zgodovinski čas prikazuje prav tako kot nasprotje individualne predstave. Predstava idealne celote ima v pglavitnem mitične črte; opira se na prepričanje, da je nekaj takega že bilo v preteklosti, hkrati s tem pa, in to je pomembneje, da se da oživiti v prihodnosti. Zato leposlovna obravnava zgodovinske teme v načelu ne more biti **laudator temporis acti**, marveč je ta plast ekspliciten izraz premise o besedni umetnosti kot edinem pravem področju boja za človekovo celoto.

Šenoa popolnoma pravilno vztraja pri umetniško pomembnem dejstvu in ugotavlja nasprotje med časom, v katerem živimo, in časom, po katerem smo. Razčlemba zgodovinskega romana, na primer, mora zato razmejiti zgodovinski podatek od umetniškega dejstva kot estetske in etične vrednote. Razločevanje dveh eksistenc, od katerih je le ena resnična in prava, in to umetnostna, uvaja tudi razločevanje dveh »zgodovin«. Prva se gradi na tistem, kar je dejansko bilo in se je resnično dogajalo v smislu objektivno-empiričnih podatkov, ki so temeljni postulat vsakega znanstvenega zgodovinopisja. Druga »zgodovina« je izvirno dogajanje človeške usode, ki jo je, za zdaj, mogoče prikazovati samo s sredstvi umetnosti. To pa z drugimi besedami pomeni, da še vedno velja misel, ki je v zahodnoevropskem svetu navzoča od G. Vica in J. W. Goetheja. Razum, po tej misli, ni sposoben do konca dojeti procesov bivanja, ker je utemeljen v dejavnosti, ki želi novo zmerom prilagoditi staremu. V umetnosti je to drugače; v njej je sedanjost vedno transcendirana, zato je zanjo edino obzorje – prihodnost. V kontekstu teorije to pomeni, da je umetniško delo pojav nečesa, kar še ni bilo. Delo, ki je tako nastalo, ni več avtonomno, samoniklo, obstoječe samo po sebi, marveč je mogoče glede na nekaj drugega; ustvarjanje besedne umetnosti je vedno po-

sredovano. Če je književnost neprestano preizkušanje eksistencialnih možnosti, to je duhovne izkušnje, in če je točno, da tako imenovana **adaequatio rei et intellectus** nikoli ne more biti dosežena do konca, potem se književna proizvodnja kaže kot odprtost sveta in potrjevanje človeka, ki do resničnosti zavzema vedno nova stališča. Taka oblika človeške prakse pa je v prvi vrsti področje dialektične procesualnosti. Ker je zgodovina, po obče sprejetem mišljenju, predvsem ugotavljanje vsega, kar je v procesualnosti, vprašljivosti, menjavi obstoječega, dialektičnemu ukinjanju in premagovanju, je besedna umetnost vidna in zelo pomembna sfera človekove zgodovinske eksistence in zgodovinskega dogajanja. Zato je v njej mogoče govoriti o dveh ravni- nah, ki jih je razločeval že P. Szondi, in sicer: a) umetniško delo v zgodovini in b) zgodovina v umetniškem delu. Zadnja seveda ni in ne more biti istovetna z dogajanjem med uporom poganke stranke pri Prešernu ali kmečkim uporom pri Šenoi. Kakršno koli izenačevanje ne prihaja v poštev, ker je še vedno veljavna že davna Aristotelova definicija iz **Poetike**: »... razlika je marveč v tem, da eden opisuje, kar se je v resnici zgodilo, drugi pa, kar bi se bilo lahko zgodilo. Zato je poezija bližja filozofiji in bolj resnična kot zgodovina: poezija govori bolj o splošnem, zgodovina o posameznostih.«

TONE PARTLJIČ

Moja pesem ni le moja pesem

Poleg Prešernovih, Levstikovih, Župančičevih in drugih literarnih nagrad so se v zadnjih letih izredno uveljavile tudi Kajuhove nagrade, ki jih je najprej podeljevala le Založba Borec, v zadnjih letih pa omenjena založba skupaj s Partizansko knjigo. Od leta 1960, odkar se te nagrade podeljujejo (četudi so bila vmes suha leta, ko niso bile podeljene), so se s Kajuhovimi nagradami ovenčali tudi tako eminentni slovenski pisatelji, slikarji, glasbeniki, raziskovalci, kot Karel Grabeljšek, Alojz Srebotnjak, Blaž Arnič, Ive Šubic, Tone Svetina, Ciril Zlobec, Metod Mikuž, France Filipič, Tone Ferenc, Lojze Krakar, Ivan Seljak, Jože Vidic, Ivo Zorman itd. itd. Med njimi so tudi partizanski komandanti, kot Lado Ambrožič-Novljan, uredniški odbori publikacij, partizanski igralci in številni drugi. Dolga in častna vrsta, tako da ob tej priložnosti ni mogoče naštetih vseh. Ko čestitam letošnjim nagrajencem, z veseljem stiskam roko zrelim možem, mladi ženi, mlademu pisatelju. Prav ta generacijska pomešanost je znamenje, da Kajuhove nagrade niso le priznanje za že opravljeno, ampak tudi spodbuda za prihajajoče. Spodbuda za mladost. Kajti nikoli ne smemo pozabiti, da je bil Kajuh, po katerem nosijo ime te nagrade, krivično mlad, ko je padel, saj je štel komaj enaindvajset let, tri mesece in tri dni . . . Ko sem te dni znova bolj intenzivno listal po njegovem zbranem delu, za katerega je prejel pred dvajsetimi leti Kajuhovo nagrado urednik, avtor tehtnega uvoda in opomb Emil Cesar, se mi je znova pokazalo, kako površno, enostransko Slovenci cenimo in spoštujemo svoje velike fante (saj vendar ne moremo reči za te dvajsetletnike – velike može). Tako rečemo, da je bil Muren pesnik slovenskih polj, ajde in kmečke idile in pri tem pozabljamo na večji del njegovega opusa; Kosovela smo šteli najprej za pesnika Krasa, zdaj ga imamo z Integrali v zavesti kot iskalca in reformatorja, celote ne vidimo . . . Tako imamo Kajuha v zavesti predvsem kot nekakšnega uradnega pesnika naših preštevilnih proslav, kot pesnika šolskih recitacij, v resnici pa je bil ta fant, ki v današnjih predvolilnih časih zaradi svoje mladosti zagotovo ne bi bil evidentiran kot možen kandidat, saj je imel le, smo rekli, enaindvajset let, odličen socialni lirik, povsem enakovreden svojim prijateljem in vzornikom Tonetu Seliškarju, Miletu Klopčiču, Igu Grudnu. Bil je soavtor drame Ma-

*Ob podelitvi Kajuhovih nagrad,
februar 1986.*

ti, ki je doslej nismo poznali in ki je svojo odrsko praižvedbo doživela lani na amaterskem gornjegrajskem odru. Bil je prevajalec, predvsem pa aktivist, dijaški upornik, organizator kulturnega in političnega življenja, zlasti v Šoštanju in povsod, kjer je bil; bil je partizan, sijajen recitator, ki je razvnel soborce in ljudi v žalostnih slovenskih vaseh. Pisal je sijajna pisma, epigrame, govore; nemški rafal je prerezal življenjsko nit izjemni osebnosti... Sramotno za nas je, če jo imemo v zavesti samo zaradi deklaracij na proslavah. Ko je prve dni okupacije prišel v Ljubljano, se je seznanil, kakor skrbno piše Emil Cesar, s Prežihovim Vorancem, Pavlom Golio, Matejem Borom, Bojanom Stupico, Bojanom Štihom, Savo Severjevo, Tonetom Seliškarjem, pred odhodom v partizane pa tudi z Župančičem. Že to, kakšne ljudi je iskal za svojo družbo, od koga se je učil, nam le potrjuje ljudski rek, da mi povej, s kom se družiš, pa ti bom povedal, kakšen si. Iz pisem in dnevnikov vidimo, da je požiral literaturo, Cankarja, Gorkega, Majakovskega...

S solzami
v očeh
Majakovskega
pijem,
pijem,
ne čitam...

Od Majakovskega ni pobral le stopničastega verza, ki ga je večkrat uporabljal, prevzel ga je tudi njegov revolucionarni patos in zanos... Kajuh je v svojih vizijah videl črno podobo sveta:

Govore, da bo še bolj hudó,
da bodo si klicali iz gore v goro:
»Človek, človek, si ostal?
Rad bi ti roko podal!«
Pa ne bo nikogar, da bi se odzval...

Ta črna apokaliptična podoba sveta, ki bi jo bilo mogoče ponoviti tudi danes v času jedrskega orožja in Hirošime, ga je mučila, a njegov značaj in revolucionarnost sta ga gnala, da jo je ovrغل.

Mi ne verujemo v to!
Jaz bom še ostal,
ti boš še živel...
Mrtvim boš roko podal,
živim pa se boš odzval...

Mislim, da so lahko tudi ti njegovi verzi neke vrste oporoka. Tudi mi moramo podajati roko našim mrtvim in moramo se odzivati živim. Vsem. Žal, Kajuh, kodrasti črnolasi fant, ni ostal, kakor je bil prepričan. Njegovo pesem pa je doletela čudna usoda. Ponarodela je, postala skupna last, spremenila se je, resnično, tudi v nekakšen slavnostni recital... Kajuh je iskal vizijo prihodnosti po človeški meri. V zadnjem času prebiram vse več zahtev, da morajo pesniki težiti k svetemu, božjemu... Tudi prav. Zakaj ne? Vendar naj ti iskanci svetega ne narekujejo drugim svojih kriterijev. Kajuh je iskal – človeka. Ni se pustil pribiti na križ na levi ali na desni strani, ampak je spraševal ljudi, zakaj ne nosijo svojih src v dlaneh, vabil je svoje dekline, naj boso pohiti z njim prek trpeče zemlje, pozival pesnike, naj pišejo plamteče pesmi... Sam je gorel za pesem in za človeka, čeravno je s prezeblimi prsti pisal pesmi, ledene in žgoče. Seveda njegova aktivistična, toda tudi intimistična lirika ne more biti edini zgled za današnji, povsem drugačen čas, vendar nekako mislim, da pesem, ki je tako rekoč nihče ne prebere, še ni pesem, da postane pesem, ko jo prebere še vsaj eden, morda dva... Moja pesem ni le moja pesem, je vedel... In res se je odtrgala od njega, postala last vseh nas. Morda nas včasih upravičeno moti, da jo tako radi citirajo tudi ljudje, ki nimajo najmanjšega posluha za poezijo, toda tega ni kriv Kajuh. Kajuh je radikalno zavrnil slovenski nihilizem, zakompleksanost in manjvrednostne občutke črnih glasnikov, ki kar naprej zatrjujejo, da bomo izginili, se zdaj s tem, zdaj z drugim večjim narodom asimilirali, ki napovedujejo, da bomo žalostno ali lepo umrli. Lahko, da koga spretavajo taka občutja, tudi dopuščam jih, sam pa sem na Kajuhovi strani, ki to tarnanje takole radikalno opredeljuje:

Edino hlapci cvilijo
ponižno kakor psi
in lajajo, da nas je malo...

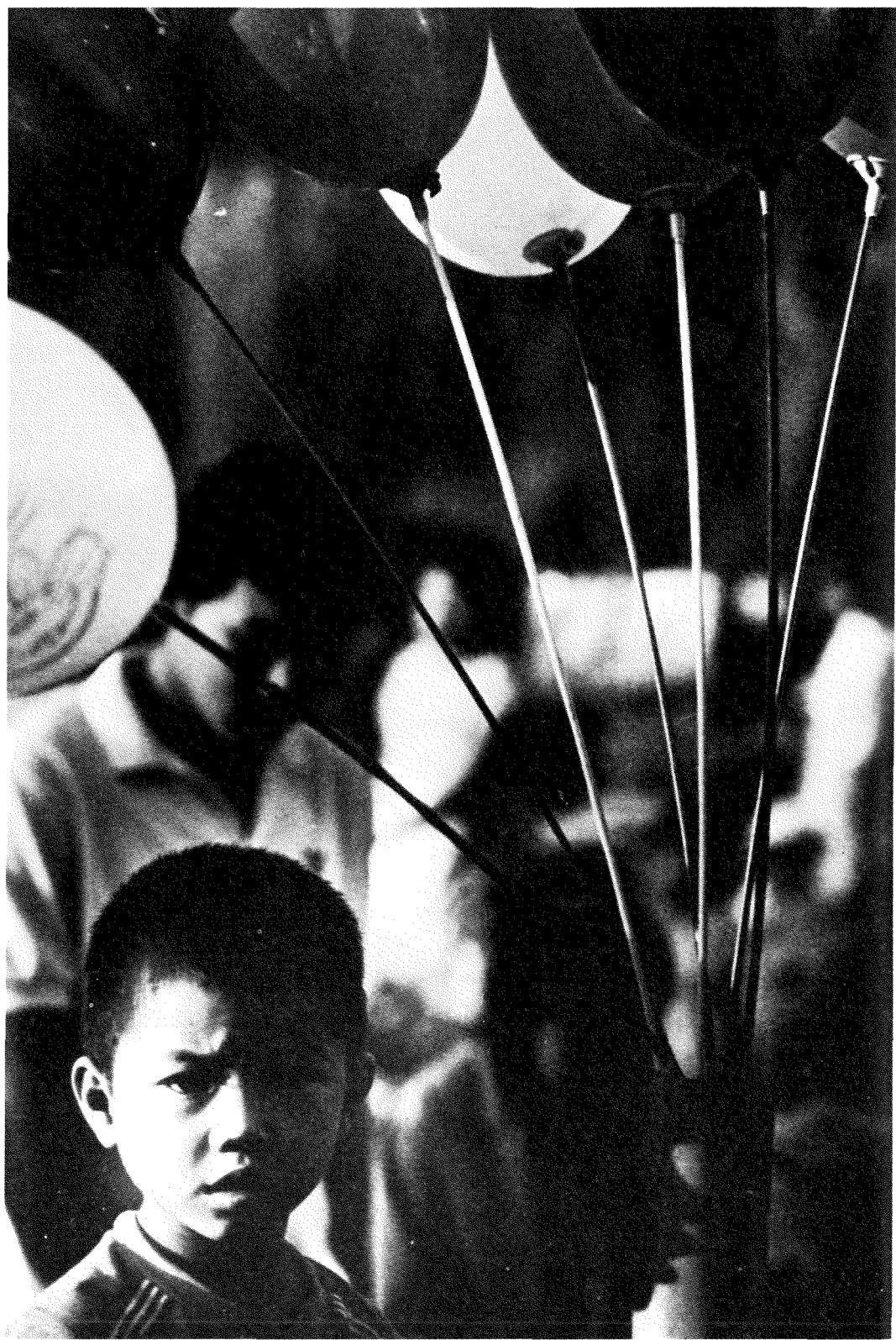
Kolikokrat slišim govoriti naše »svetovljane«, da nas je Slovencev za dobro londonsko četrt ali za pariški kolodvor. Take asociacije niso le absurdne, ampak tudi globoko nemoralne. Kajti ne londonska četrt ne pariški kolodvor nimata svoje lepe Vide ne Krsta pri Savici, nimata Osvobodilne fronte in ne Štirinajste divizije z baletniki, harmonikarji, kiparji, pesniki...

Prav je, da založbi Borec in Partizanska knjiga skrbita za Kajuhovo izročilo in za izročilo revolucije. Le tako je mogoče ločevati, kaj je pravo, resnično, kaj izhaja iz revolucije, kaj pa je le vitez, demagogija, ki se skriva za revolucionarnimi izročili. Danes nam je potreben resničen duh Osvobodilne fronte in duh revolucije, ne pa »duhovitosti« na ta račun. Kajuh je v svojih pesmih globoko čustvoval, ni je bilo stiske, ki bi je ne opeval, napisal je pesmi o Španiji in o Češki, ko mu je šele poganjal puh na zgornji ustnici. Oddolžili se mu bomo, če bomo spoštovali mladost, mladostno upornost,

svobodo in resnico. Pisanje o tem je velika odgovornost. Ni prav, da o nekaterih stvareh še molčimo in smo nejevoljni, ko same lezejo na plano. Iskreno, pošteno, ustvarjalno delo potrebujemo, ozirati se moramo nazaj, toda gledati v prihodnost, kakor pesnik, čigar nagrade danes podeljujemo. Tako bomo vredni njegovega spomina, njegove žrtvovane mladosti, njegovih nemirnih enaindvajsetih let in cele velike knjige . . . S to zavezo vas vse navzoče lepo pozdravljam, nagrajencem pa še enkrat od srca čestitam za nagrado s plemenitim imenom.

CIRIL BERGLES Ellis Island

*P*rišla boš
 iz velike dežele
 v to malo deželo.
 Rekla boš:
 Rada bi videla
 tisto češnjo,
 pod katero se je grand'ma
 zibala na zanki
 iz srobot
 in se poganjala
 visoko v veter
 in nenavadne misli.
 Rekli ti bomo:
 Ni je več.
 Neke noči
 se je utrudila
 stati na prepihu.

Potem boš hotela
 še vse kaj drugega.
 Tisto, kar si slišala
 v samotnih urah
 v preriji
 in ob stari reki Arkansas.
 Hišo s slamnato streho
 in lastovičjim gnezdrom
 v podstrešju.
 Kozolec, dišeč po otavi.
 Mlako na kraju vrta,
 z žabjo godbo v večerih.
 In starce,
 zamaknjene v neke daljne kraje
 in čase...

Zadrega bo velika.

Rekla boš sebi in nam:
 Well, to ni tista dežela.
 Morda je nekoč tu bila.
 Morala bom to povedati
 naši grand'ma.

CARMELLA

*T*reba je spregovoriti.
Naravnost ali v metafori.
O ljudeh, ki so odšli
nekega jutra ali večera,
katerokoli uro že,
peš ali z vlakom,
po morju ali kako drugače,
polni upanj ali sumničenj,
žalostni ali zamišljeni
iz teh vasi
ali mest,
malo večjih kot vasi,
in naselili to deželo,
ki ji pravijo velika.

Rečem vam,
to je čudež.
Toliko ptic
iz tako malega gnezda.
Kamorkoli grem, sled naših ljudi.
Glasen ali pritajen zvok naše besede.

In nazadnje vam rečem:
Čudno ponosen sem,
da sem iz te male vasi.

Ta dežela je daleč, si rekel.
Med nami in njo so gore in je ocean
in je čas, kar je najhuje, si še rekel.
O, da bi spet videl tiste gore
in prerijo in staro reko Arkansas.
Bilo bi prelepo.
Tiste zgarane obraze tovarišev.
Njih žuljeve dlani.
Od znoja penasta kolena
in utrujena telesa, vsa upognjena in tiha.
Potem staro barako na Grovu
in ulice čudno zgovorne v mraku.

Šel bom tja, sem ti rekel.
Zate bom šel.
Hočem videti tisto deželo.
Prav vse hočem videti.
Staro reko Arkansas in prerijo
in tiste ulice in vse.

Potem si dolgo molčal
in si nekaj posebnega mislil.
Nazadnje si rekel:
Človek mora sam tja,
kjer je pustil svoj čas.

COLORADO

*J*edim na Liberty Island
 in se mi zdi,
 kot da čakam
 na tisto ladjo od vzhoda.
 Morda bo prišla.
 Kot nekoč.
 Ob svitu.
 Ali na večer.
 Bogvekdaj.
 Pol naše vasi bo na njej.
 In jih bodo same oči
 in bodo poslušali
 z odprtimi usti.
 V zenicah bom videl
 njih upe,
 dišeče še po jabolkih
 in hruškah.
 Stali bodo tam
 na Ellis Island,
 dolgo in v vrsti,
 kakor na kakem semnju.
 Ta velika dežela
 jih bo izbrala
 po zdravih zobeh
 in krepkih mišicah
 in jim dovolila,
 da se bodo spenili
 v rudnikih
 in zgoreli
 v prerijah,
 ob plavžih . . .

Tam na Battery
 se bomo poslovili,
 po naše,
 s suho besedo
 in solzo zadržano v grlu.
 Razpeljali jih bodo
 po tej veliki deželi
 in ne bomo se videli več.

S tesnobo v žilah
 se bom vrnil
 tja k Statue of Liberty
 in preklinjal njih sanje.

ELLIS ISLAND

*S*poznal sem jo.
 Šla je po tuji ulici.
 Za ostarelim hrepenenjem.
 Z utrujeno mislijo v srcu.
 V očeh sem ji videl
 tisto dolensko kajžo.
 V korakih
 vijugaste poti
 med griči
 in steze
 ob ozarah.
 Njena ruta
 je bila posejana
 z našimi rožami.
 To daljno deželo
 je spreminjala
 v nekaj našega.

*In sem hodil
 pobožno za njo,
 poln nemira v srcu.*

DENVER

*S*edela je z nami
 s svojimi devetimi križi.
 Bila je vsa v molku
 in temi.
 Luč in besedo
 je dala tej zemlji.
 Kar je ostalo,
 je bilo tu pred nami
 in bilo je žalostno videti.

*Sklonil sem se ji na uho:
 Bi šla domov,
 v Slovenijo?
 V temi je zasvetil plamenček.
 O sure, seveda bi šla.
 Domov pa, domov ...
 Tako tenko je zadrhtela,
 da je prerezalo nas in stene.
 O sure,
 domov,
 domov,
 domov ...*

WAUSAUKEE

*M*oralo je dišati
po zrelih jabolkih
in suhih hruškah.
Taki vonji
se prebijejo vate
in ostanejo
za zadnjo uro.

*Je teže reči zbogom
stari češnji
ali očem,
ki hodijo za teboj
in te hočejo zadržati?
Greš nekam
in sam opraviš
s svojo žalostjo.*

*Ko si že stran,
se še enkrat ozreš,
dokler vse ne zaide
v prostor in čas,
ki bosta odslej za teboj.
Zapomniš si posameznosti
in jih odneseš s seboj.*

REPČE

*P*rišel sem v to deželo.
Preko morja sem prišel.
V bisagi nosim
prgišče slovenske zemlje.
Hodim od kraja do kraja.
Wausaukee.
Oshkosh.
Pueblo...
Povsod toliko slovenskih grobov,
kot da je tu tista dežela,
kjer so zares doma.
Bergles.
Zaitz.
Kovach...

*In hodim od groba do groba
in sejem.
Drobec zemlje na vsak grob.
Solzo bolečine na vsak grob.*

AMERIŠKA POKOPALIŠČA

*B*il je popoldan
in sonce tako prijazno.
Stal sem pred Civic Centrom
v srcu San Francisca.
Prišel si navzgor po ulici
in nenadoma obstal.
V tvojih očeh je bilo
polno mavric,
čudnih in vsiljivih.
Gledal si vanje
in govoril
tuje besede.
Z rokami si segal
v pisano praznino,
nekaj prosil
in nekaj dajal.
Morda si govoril z angeli.
Morda si se domislil,
kaj je Charles Mason dejal.
Bil si tam kakor v uroku
in se hladno smejal.

*Stal sem
pred Civic Centrom
v srcu San Francisca
in sem se te zbal.*

CIVIC CENTER
SAN FRANCISCO

OPOMBE

Ellis Island: otoček v newyorškem zalivu; v letih od 1892 do 1924 je bil tu imigrantski center, ki je izdajal dovoljenja za vstop v Združene države. Vsakega imigranta so tu pregledali in ugotovili njegovo zdravstveno stanje in sposobnosti. Predhodne selekcije ni bilo in zato je vsak tvegalo dolgo in nevarnostno potovanje čez ocean. Mnoge so tu zavrnili in na tisoče jih je iz obupa skočilo v mrzle valove Atlantika. Zato ta otok imenujejo tudi »otok solza«. Tudi slovenski izseljenci so šli po tej poti. V bližini tega otočka je otok Liberty Island, na katerem stoji znameniti Kip svobode, ki ga je Ameriki leta 1886 poklonila Francija. Kdor je dobil vstopno dovoljenje, je potem stopil na ameriška tla na Battery. Danes je tam znameniti Battery Park in tam je tudi železniška postaja.

Wausauke: je majhno naselje v ameriški zvezni državi Wisconsin. Tam je še danes precej slovenskih farmarjev.

Denver: glavno mesto ameriške zvezne države Colorado. V njegovi bližini so znamenite Rocky Mountains. V rudnikih tega pogorja so naši ljudje kopali železovo rudo, premog in iskali zlato.

Civic Center: je mogočna stavba v središču San Francisca, tu je družbeni in kulturni center tega kalifornijskega mesta.

JOŽE ŠEME

Opis
revolucionarnih
dogajanj
v okrožju Stična
v prvem
obdobju
narodno-
osvobodilnega
gibanja

Prispevek generala Jožeta Šemeta k zgodovinopisju je pomemben, saj sega v problematiko delovanja okrožnih odborov Osvobodilne fronte. Prav tu je še veliko nejasnosti in med seboj nasprotujočih si stališč. To zavira hitrejšje reševanje dilem o udeležbi posameznikov v osvobodilnem boju na bojnih položajih političnega aktivizma. Prispevek Jožeta Šemeta je zanimiv zato, ker odkriva poglede na predvojno delovanje naprednih ljudi v nekem določenem okolju, ki je med vojno omogočilo ustanovitev prve slovenske brigade in imenitno udeležbo prebivalstva v osvobodilnem boju. Jasno je videti, da revolucionarno gibanje za novi družbeni red ni nastalo šele leta 1941, pač pa je nastajalo v številnih političnih in družbenih okoljih že desetletja, se razvijalo v spopadih z reakcijo in oboroženo z visoko revolucionarno zavestjo, nacionalnim ponosom in dobro organizacijo nastopilo na bojnem polju. Kako se je to gibanje razvijalo v okolju, ki je bilo izredno družbeno razgibano, to je na območju medvojnega okrožnega odbora Stična-Grosuplje, je avtor poskušal kolikor mogoče objektivno prikazati. Prispevek bo vsekakor izzval razpravo, in to je tudi izmed njegovih namenov.

(Lado Ambrožič-Novljan)

Naj izrazim iskreno zahvalo vsem tovarišicam in tovarišem, borcem in prebivalcem teh krajev, ki so mi pri zbiranju in obdelovanju gradiva vsestransko pomagali. Gradivo je prebralo tudi šest borcev spomeničarjev in soglašalo z vsebino. To so bili Slavko Medved, Franc in Jože Plankar, Jože Slapničar, Pepca Zajc-Udovič in Franc Zupančič. Tudi vsem tem tovarišem in tovarišici pristrčna hvala.

(Avtor)

UVODNE MISLI

Namen mojih zapiskov in komentar k podatkom, ki sem jih po svojih spominih in ob pomoči prijateljev borcev zbral in zapisal, je predvsem izraz dobre volje in pripravljenosti, da tudi s tega dela Slovenije in Dolenjske pridejo na dan vsaj nekatera dejstva, ki imajo pomembno vlogo pri nadaljnjem zgodovinskem obravnavanju obdobja narodnoosvobodilnega gibanja v stiškem okrožju.

Vsekakor ne gre za pretirane ambicije avtorja, da so njegovi kronološki zapiski zadostna osvetlitev vseh pomembnejših zgodovinskih dogajanj med narodnoosvobodilnim bojem na tem območju. Avtorjevo delo je bolj fragmentarno zajetje pomembnih političnih in revolucionarnih stremeljenj kot pa vsestransko in kompleksno obdelana snov, ki bi lahko služila tudi strokovnemu in znanstvenemu proučevanju. Poudarjena so nekatera dogajanja s širšega območja Stične, Ivančne gorice, Šentvida in še nekaterih krajev. Prav tako je treba omeniti, da so bolj slikovito in tudi bolj konkretno podana začetna organizacijska, kadrovska in nekatera druga važnejša vprašanja vojnega obdobja na tem območju.

Osebnosti, omenjene v tem zapisu, so po mojem mnenju zaslužne tovarišice in tovariši, ki so prav od začetka ali pa s poznejšo vključitvijo v narodnoosvobodilno gibanje veliko prispevali k njegovemu celotnemu razvoju v stškem okrožju. To velja tudi za nekatere družine, zaselke in vasi. Nikakor pa nočemo s tem delati krivice nekaterim posameznikom in skupinam, ki jih v tem zapisu sicer ne omenjamo, a jim glede na njihove zasluge pripada častno mesto v narodnoosvobodilnem boju. Seveda je nemogoče z lekarniško tehniko tehtati zasluge in pomen vsakega posameznika, zato pričakujemo, da se o tem mnenja ne bodo kresala, temveč da se bo na podlagi obdelave tega gradiva naše delo v bodoče poglobilo in dopolnilo, še posebej s predlogi tovarišic in tovarišev, ki so med vojno delovali na tem območju in ki še imajo ohranjene pomembne zapiske ali pa se spominjajo različnih, zlasti pomembnih zgodovinskih dejstev. S tem bo naše delo pri osvetljevanju preteklosti, ki ne sme v pozabo, bolj vsestransko argumentirano in obogateno.

Omenim naj tudi, da nikakor ne smemo prezreti in pozabiti pozitivnih moralnopolitičnih značilnosti velike večine prebivalcev

stiškega okrožja. Njihova vsestranska, politična in materialna podpora narodnoosvobodilnemu boju terja od nas, da se javno zahvalimo tudi tistemu preprostemu, pretežno kmečkemu človeku, ki se je zavestno opredelil za revolucionaren družbeni prevrat in imel vedno dovolj posluha za naše težave, nam dan in noč s široko odprtimi vrati dajal izdatno pomoč, dostikrat tudi prek svojih možnosti. Dajal jo je zavestno, prostovoljno, ne da bi zahteval plačilo. Čutil je, da smo njegovi borci, sprejemal nas je kot sinove in hčere. Neštetokrat se je spustil v nevarnosti in tveganja, da bi rešil ranjenca, pomagal aktivistu, nahranil borca, nas obvestil o nevarnostih.

Menim, da so na območju stiškega območja prišle do polnega izraza bistvene lastnosti našega narodnoosvobodilnega gibanja, to je vsestransko in množično vključevanje ljudstva v vse vrste politične in tudi splošne dejavnosti. To je takrat najbolj koristilo oboroženemu boju in je večkrat imel tudi neposredne ali posredne vojne učinke. Naš boj je le tako mogel biti uspešen in zmagovit in le tako je bilo mogoče, posebno v začetni fazi, delovati v za nas skrajno neugodnem razmerju vojnih sil. Okupator je imel, kot vemo, številčno in tudi tehnično premoč. Prav zato je treba poudariti res široko pripravljenost ljudi tega območja, da se vključijo v boj in podprejo narodnoosvobodilni boj. Zlasti velja to za gorske vasi in od glavnih komunikacij oddaljena območja, ki so bila tako narodnoosvobodilni vojski in aktivistom lažje dostopna. Posamezniki, sem ter tja tudi manjše skupine iz teh krajev, ki niso sodelovali v našem narodnoosvobodilnem gibanju, in redki sovražni elementi, ki so se celo pogreznil v blato izdaje in se vdinjali kot okupatorski hlapci, niso mogli razbiti enotnosti ljudstva, četudi so nam nekateri od njih občasno zadajali globoke rane. Starejši ljudje se še spominjamo, da je bilo v štiriletnem boju nemalo hudih in kritičnih obdobj in dogajanj. Česa vsega ljudje niso prestali med divljanjem sovražnih ofenziv in pohodov okupatorskih sil, med požigi domov, aretacijami in drugim nečloveškim početjem fašistov in domačih izdajalcev! Vendar nič ni moglo odtrgati ljudstva od partizanov, od revolucije, od naše partije.

Morda je ravno ta odločnost našega človeka, njegova pripravljenost na žrtve, solidarnost in popolno zaupanje v zmago pro-

tifašističnih sil dajala našemu političnemu gibanju tisto moč, ki je bila v naši revoluciji odločilen subjektivni faktor z vsemi znanimi lastnostmi in prednostmi pred okupatorjem in domačimi silami kontrarevolucije. V naši revoluciji sta torej predvsem človeški faktor in enotnost našega ljudstva premagovala vse ovire in težave. Jasno postavljeni cilji našega narodnoosvobodilnega gibanja, narodna in socialna osvoboditev, boj za človeka dostojno življenje, to je zelo poenostavljeno izražena vsebina programa Osvobodilne fronte slovenskega naroda, v katerem je jasno nakazana široka perspektiva tudi za vzpostavitev pravičnejšega socialnega in ekonomskega reda v svobodni in novi Jugoslaviji. Vse to je našemu delovnemu človeku dajalo neizmeren pogum in trdno zaupanje v zmago pravičnega boja.

S temi vrsticami dajemo priznanje tudi tistim, ki jih ni več med nami, ki so žrtvovali svoja življenja na bojnem polju ali pa so kako drugače podlegli okupatorjevemu nasilju. Veliko ljudi stiškega okrožja je izgubilo življenje v partizanskih odredih, četah in drugih enotah, mnogi so preminuli v fašističnih taboriščih, padali so kot žrtve nasilja, umirali v jetniških celicah kot mučeniki – fronta je bila široka in smrt je kosila povsod. Zahvalimo se tudi vsem preživelim borcem, ki so s puško v roki ali pa kot aktivisti osvobodilnega boja trpeli in vztrajali z neomajno voljo.

ORIS GOSPODARSKEGA IN DRUŽBENEGA POLOŽAJA V STIŠKEM OKROŽJU V PREDAPRILSKI JUGOSLAVIJI

Območje stiškega okrožja je bilo pred drugo svetovno vojno socialno šibko, z redkimi izjemami gospodarsko zaostalo. To bi lahko rekli malone za vso Dolenjsko. Proizvodnja je bila bolj ali manj vezana na naravne dejavnike – zemlja, gozd, voda, število rok in število kmečkih delavcev. To je odločilno vplivalo na socialno in kvalifikacijsko sestavo takratnega prebivalstva. Točnih podatkov o tem nima niti občinska uprava Grosuplje, vendar je res, da so bile predvojne razmere v okviru dokaj skromne gospodarske moči tega območja več kot neugodne, tu in tam so bili ljudje pozimi celo brez kruha. Le nekateri trgovci, gostilničarji in nekaj malih obrtnikov je živelo v

malo boljših gospodarskih razmerah. Mednje lahko prištejemo tudi mlinarje in posestnike, ki so imeli večje obdelovalne površine na ravnini, vendar le redki 20 hektarov zemlje.

Proizvodnja malega in srednjega kmeta je bila zelo zaostala. O kaki strojni obdelavi zemlje, o uporabi umetnih gnojil, o raznih, vsaj približno naprednih agrotehničnih metodah skoraj ni bilo sledu. Samo v samostanu Stična, ki je razpolagal z najboljšim in največjim delom zemlje v vsej stiški dolini, sta gospodarjenje in izbira poljskih kultur bila za tiste čase na dokaj visoki stopnji. To je mogoče reči tudi za živinorejo, saj so redili okrog 70 raznih montofonskih govedi. Imeli so tudi moderno svinjerejo z okrog 200 prašiči itd. Poljedelski stroji, razen mlatilnice, so bili na konjsko vprego, vendar je ta bila v primerjavi z ročno obdelavo polj, pri spravljanju sena in drugih poljskih opravilih vsekakor velika prednost in velik napredek v takratnih razmerah kmetovanja. Samostan je postopoma zgradil tudi obrate za pridelavo mlečnih in mesnih izdelkov, tako da je bil dokaj donosna, zaokrožena in dobro vpeljana gospodarska enota, redkost tudi na širšem območju Dolenjske.

Za tisti čas in kraj sodobno zasnovano poljedelstvo in živinoreja ter v nekaterih značilnostih tudi drugo gospodarstvo žal niso prestopili meja samostanskih zidov. Kmetovalcem iz okoliških vasi ni bilo dano opaziti teh novosti, tako da niso vplivale na napredek okoliškega kmetijstva, čeprav bi bile lahko. Samostan se ni trudil, da bi bil svoje izkušnje pri živinoreji in drugih kmetijskih panogah prenesel kmetovalcem stiške doline in okolice, da bi jih bil v tej smeri poučil in jim pomagal. Poudariti je treba, da je imel stiški samostan ves čas svojega obstoja precejšen politični vpliv na ljudstvo, zlasti v predaprilski Jugoslaviji, in to prek verskih čustev prebivalstva, ki je z redkimi izjemami obiskovalo verske obrede in se nasploh obračalo po pomoč k samostanu z raznimi vprašanji in problemi. Stiški samostan je bil zgrajen leta 1136 in njegova arhitektonska celota romanskega sloga je ostala skoraj nespremenjena. Leta 1926 so zgradili mlekararno, leta 1934 pa mesarijo stiškega samostana.

Stiški samostan je kot mnogi drugi fevdalni dvorci imel tudi pomembno gospodarsko vlogo, precejšen kulturni in politični vpliv na širšo okolico, stoletja dolgo pa je bil

tudi nekakšno širše administrativno središče. Okoliško prebivalstvo je bilo v odvisnem položaju in pod vplivom stiškega samostana.

Samostan je organiziral klerikalno organizacijo slovenskih fantov in deklet in razvijal široko prosvetno dejavnost ter tako širil klerikalno miselnost. To je negativno odsevalo tudi v razvoju narodnoosvobodilnega gibanja.

Če naj omenimo še nekatere podatke, ki so važni za predvojno gospodarsko strukturo, je morda prav, da spregovorimo tudi o drugih krajih. Višnja gora je na primer imela več obrtnikov, dokaj razvito gostinstvo in nekaj premožnejših posestnikov. Imela je tudi okrožno sodišče, središče davčne uprave itd. Mesečni sejmi so prinašali sedmim gostilničarjem in tudi obrtnikom kar precejšen dobiček. Te okoliščine so pozitivno vplivale na prebivalstvo Višnje gore in okolice. Napredna miselnost se je posebno v okviru sokolskega društva dokaj uspešno uveljavljala. Pri tem je treba v prvi vrsti omeniti dr. Jožeta Rusa, takratnega sodnika v Višnji gori, ki je v narodnoosvobodilnem boju odigral pomembno vlogo v lokalnem kot tudi širšem jugoslovanskem prostoru, posebno kot podpredsednik Avnoja. Njegov vpliv pri opredelitvi slovenskega Sokola za narodnoosvobodilno gibanje je bil nadvse pomemben.

V pogovoru z mojimi tovariši sem ugotovil, da so naprednejši in gospodarsko pomembnejši in razvitejši kraji stiškega okrožja v tistem času bili Višnja gora, Ivančna gorica, Stična, Šentvid in Radohova vas. V okrožju je bilo okrog 20 osebnih in tovornih avtomobilov. Na tem območju so bili tudi nekateri manjši industrijski obrati, na primer elektrarna v Zagradcu, tovarna usnja v Šentvidu, predelava likerjev v Ivančni gorici, mesarski in mlekarški obrat v Stični in dobro organizirano in tehnično opremljeno avtoprevoznništvo Rafaela Simčiča v Ivančni gorici. Napredno podjetje je bilo posestvo Selo pri Radohovi vasi z valjčnim mlinom, parno žago in dobro vpeljanim poljedelstvom. Selo je razpolagalo tudi z obratom električne centrale v Čagoščah. V tem okolišju je bilo tudi nekaj zelo podjetnih drobnih kapitalistov, pretežno trgovcev.

Seveda take in podobne dejavnosti niso dajale pomembnejšega pečata splošnemu gospodarskemu položaju in razvoju tega področja. Največja težava je bila stalna ne-

zaposlenost, ki je seveda odsevala v brezperspektivnosti takratnega mladega človeka. Čeravno je razvoj znanosti, kulture in tehnike v Evropi v tistem času že bistveno vplival na značaj proizvodnje in naglo spreminjal Evropo ter vplival na razvoj materialne baze in spremembe kapitalističnega družbenega sistema sploh, lahko trdimo, da se je na Dolenjskem uveljavljala in prinašala napredek zelo počasi. To še posebej velja za območje stiškega okrožja. Razumljivo je, da so iz tega izhajale tudi negativne posledice za razvoj družbene zavesti in širjenje napredne miselnosti v teh krajih, tako da so se obstoječi ekonomski odnosi zelo počasi spreminjali. Seveda je pri tem treba upoštevati tudi značilnosti monarhističnih režimov in strank, ki so s svojim skrajno reakcionarnim vplivom še bolj zavirale njihov razvoj.

Štiri ali šestrazredna osnovna šola je mladini edina omogočala izobrazbo, s katero se je napotila v svet s trebuhom za kruhom, kot smo rekli takrat. Nadaljnji dostop k znanosti, tehniki in širši izobrazbi je bil na tem območju nemogoč. Izobraževanje na tem območju je šele po vojni, v novi Titovi Jugoslaviji, doseglo v primerjavi s stanjem pred vojno res velik razmah. Vpis v srednjo šolo je bil zelo težaven, da o visokih šolah ne govorimo, saj je bil študij povezan z velikimi gmotnimi izdatki, ki jih je redko kdo zmogel. Zato so bili med izbranci, ki so šli v šole le nekateri otroci iz premožnejših družin in zares le izjemoma tudi iz revnejših. Celotno učenje obrti, posebno v mestu, je bilo za mladega fanta ali dekle skoraj privilegij, ki so ga bili deležni le maloštevilni. Ob večerih in prazničnih dnevih so se pred vaškimi gostilnami zbirali mladi fantje, ki so odraščali v može. Veliko izmed njih jih je že odslužilo vojaški rok. Le redki med njimi so bili bodoči gospodarji, vsi drugi so zaman iskali izhod ali kakršnokoli perspektivo. Vladajoča monarhija v predaprilski Jugoslaviji s svojo gospodarsko in socialno politiko ni zbujala upov mladini, niti si ni prizadevala, da bi ustvarila vsaj najnujnejše možnosti za odpravljanje brezposelnosti in drugih perečih problemov.

Po spominu sem navedel nekatera pomembna dejstva in poskušal prikazati takratne razmere. Ta skromen oris naj bo mlademu človeku v pomoč pri dojemanju našega boja v socialistični revoluciji. Zakaj je bila Titova politika in strategija deležna ta-

ko širokega odmeva in vse podpore našega ljudstva? Od kod borbenost takratnih generacij in pripravljenost na odrekanje in žrtve. Dobro smo se zavedali, da je izgon okupatorjev le ena od nalog in ciljev Titove strategije, da bi bil naš boj brez vsestranske, predvsem ekonomske in socialne osvoboditve, brez vzpostavitve humanega, pravičnega in res demokratičnega družbenega reda brezploden – da bi bil kot mrtvorjeno dete. Bilo je torej nujno obračunati tudi z domačimi nehumanimi strukturami in ustvariti novo ljudsko oblast in novo državo svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti. Tako postavljeni cilji in perspektive novih ekonomskih odnosov ter deloma še med narodnoosvobodilnim bojem uresničeni revolucionarni dosežki so nedvomno vplivali na opredelitev ljudstva za skupno akcijo v vseh dolгих letih našega trpljenja in boja. To je porajalo nove in vedno širše pobude ljudskih množic, krepilo borbenost in vztrajnost pri iskanju novih oblik našega boja in nas končno pripeljalo do zmage. Predvojni mogotci in samozvani voditelji ljudstva so kmalu uvideli svojo nemoč in bedo v poskusu, da bi preprečili uresničevanje znanega Cankarjevega gesla: Narod si bo pisal sodbo sam.

ŠIRJENJE NAPREDNE MISLI

Menim, da bi bilo napačno in neobjektivno, če bi na podlagi gospodarskih razmer in vpliva raznih reakcionarnih in negativnih političnih dejavnikov, ki so v predrevolucionarni dobi delovali na tem območju, sklepali, da ni bilo pomembnih dejavnikov, ki so dokaj uspešno širili napredno misel in večkrat odločilno vplivali tudi na spremembo stanja. Izmed tistih, ki so vplivali na napredno politično dejavnost stiškega okrožja pred vojno, je vsekakor treba omeniti Albina Hrasta iz Vira pri Stični. Po prvi svetovni vojni je prinesel v domače kraje socialistično misel prve dežele socializma in ji ostal zvest vse do svoje smrti. Bil je neutruden agitator naprednih idej. Na volitvah v ustavodajno skupščino novembra 1920 sta Albin Hrast in Ferdo Vesel, akademski slikar iz Grumlova pri Radohovi vasi, kot somišljenika kandidirala na listi komunistične stranke. V Šentvidu pri Stični je partija dobila 103 glasove. Bili so odsev vztrajnega prizadevanja kandidatov Hrasta in Vesela in ljudi, ki so jima postopoma sledili.

Hrastova dejavnost pri širjenju napredne ideologije je obrodila bogate sadove. Hrastova hiša, po domače Lavretova, je bila najpomembnejše shajališče bližnjih in daljnjih Albinovih prijateljev in simpatizerjev socializma. Ob nedeljah in sobotnih večerih so z izgovorom, da kartajo, na široko razpravljali o politiki in poslušali Albinove razlage njegovih idejnih stališč in stremljenj. Albinova rojstna hiša je bila v predvojnem času znana v širši okolici kot hiša komunizma. Zaradi tega se je Albin večkrat srečal z nevšečnostmi, ki so mu jih povzročali žandarmerijski uslužbenci in drugi.

Albin Hrast je že pred vojno vzgojil več aktivistov, ki so med narodnoosvobodilnim bojem postali vneti člani Osvobodilne fronte, nekateri izmed njih tudi partijski funkcionarji. Po okupaciji Jugoslavije se je, star 53 let, pridružil agitatorski in propagandni dejavnosti pri organizaciji Osvobodilne fronte. Spomladi 1942 so ga odpeljali v taborišče blizu Padove. Bil je že bolehen in strl. Umrl je 7. aprila 1944 in je pokopan na pokopališču Monselice v Italiji.

Podobno so bili dejavni zidarski mojster Jože Piškur in njegova sinova Jože in Ernest. Piškur je bil po svojem prepričanju socialist in vnet zagovornik komunizma. Nenehno je napadal krivični družbeni red takratne monarhije Karadjordjevičev in vladajočih krogov. Tudi na njegovem domu v Mleščevem pri Ivančni gorici so se često sestajali sosede in prijatelji, ki jim je Piškur z vnemo vcepljal napredno ideologijo. Ljudje so govorili, da nastane povsod, kamor pride Piškur, najsi bo na delo na gradbišču ali v bližnjo gostilno, agitacijsko in komunistično žarišče. In to je bilo res. Napredno Piškurjevo usmeritev potrjuje tudi dejstvo, da sta bila oba njegova sinova v revoluciji prvoborca in da sta dala svoji mladi življenji za osvobajanje delavskega razreda in delovnega ljudstva. Ernest Piškur je padel kot borec 2. grupe odredov leta 1942, Jože Piškur pa je bil izdan in so ga kot obveščevalca 2. grupe odredov zahrbtno ubili italijanski fašisti.

Ludvik Starič, delavec iz Ivančne gorice, je bil predvojni komunist in revolucionaren politični delavec. Neutrudno je širil napredno delavsko in komunistično literaturo in s tem naprednega duha. Bil je dokaj izobražen in politično dobro podkovan. Starič je veliko naredil za širjenje delavskega gibanja v Ivančni gorici in širši okolici in

je bil kot tak znan veliko ljudem. Pred vojno se je skupaj z družino preselil v vas Mlačovo pri Grosupljem. Julija 1941 je postal član okrožnega komiteja Grosuplje, nato pa je kot partizan opravljal različne naloge vse do leta 1945. Umrli je 28. maja 1966 v železniški nesreči.

Narodni heroj Jože Kovačič iz Stične je bil naprednjak od svoje mladosti. Pred vojno je bil aktiven politični delavec. Zlasti se je izkazal v agitacijsko-politični dejavnosti proti klerikalnim poslancem in županom na lokalnih volitvah. Na volitvah leta 1938 je trosil letake in nagovarjal volivce, naj glasujejo za listo Vladka Mačka, za katero so se takrat opredelili napredni Slovenci. Imel je stike z Ljubljano, od koder so koordinirali politično delo in splošne dejavnosti. Sodeloval je z Ladom Ambrožičem pri raziskavi kraških jam v širši okolici Stične. Bil je delavski zaupnik za sodni okoliš Višnja gora. Oktobra 1941 je stopil v partizanske vrste in postal komandir čete. Padel je v borbi z Nemci na Jančah.

Še nemalo drugih iz stiškega okrožja je v stari Jugoslaviji širilo napredno misel. Njihovo dejavnost bomo opisali v drugih razdelkih.

Posebno v malo večjih in gospodarsko razvitejših naseljih je bila politična dejavnost v tistem času precej opažena in dokaj vplivna. V Ivančni gorici, Višnji gori, Šentvidu je na primer prednjačilo sokolsko društvo, ki je razvijalo zelo razgibano telovadno, kulturnoprosvetno in tudi politično dejavnost. V tej zvezi smo že omenili dr. Jožeta Rusa, ki je več let služboval kot sodnik okrožnega sodišča v Višnji gori. Rus je bil pomemben pobudnik napredne misli. Njegova napredna ustvarjalnost je bila znana po vsej Sloveniji in celo v večjih jugoslovanskih mestih. Izmed tistih, ki so delovali v naprednem gibanju, je treba omeniti brata Vilija in Milana Švala, Lada Ambrožiča in njegovo prvo ženo Marijo ter sestro Branko. Lahko trdimo, da so v takratnih razmerah ti in še nekateri drugi tovariši in tovarišice bili gibalno vse napredne politične dejavnosti v okviru sokolskega društva, pa tudi zunaj njega. Njihova dejavnost je bila močna protiutež klerikalizmu in politiki ljudstvu tujega režima beograjske monarhistične vladavine, ki se je posebno proti koncu svojega obstoja vse bolj nagibala in podrejala hitlerjevsko-musolinijevski fašistični ideologiji, dokler se ni končno pridru-

žila trojnemu paktu. To je bil tudi vrh njene izdajalskega početja. V okviru napredne dejavnosti Sokola omenimo še Gabra Beršnjaka in njegovega očeta ter Toneta Rojca. Vsi trije so vsestransko podpirali delovanje sokolskega društva v Ivančni gorici in mu pomagali zlasti gmotno.

V pogovoru, ki smo ga imeli 17. aprila 1975 pri Milanu Švalu v Ljubljani in pri katerem smo bili navzoči dr. Jože Rus, Pepca Zajc, poročena Udovič, in Jože Šeme, smo ugotovili, da je bil Vili Šval pred vojno že kot študent povezan z Borisom Kidričem. V prvi polovici leta 1941 se je Vili Šval celo udeležil ene od sej plenuma Osvobodilne fronte Slovenije. To je potrdil dr. Jože Rus, Milan Šval pa je povedal, da so se nekaj let pred vojno sestajali pri Švalu v Ivančni gorici, občasno pa tudi v gostilni Jakoš inž. Ludvik Fedran, že pred vojno član Komunistične partije Jugoslavije, ustreljen v začetku leta 1942, dr. Jože Rus, Edi Turnher, učitelj v Višnji gori, prvoborec in funkcionar narodnoosvobodilnega gibanja, Milan Šval in Vili Šval, eden od ustanoviteljev okrožnega odbora Osvobodilne fronte Stična, padel od belogardistične roke po kapitulaciji Italije. Srečanja so bila v glavnem politična in po izjavi Jožeta Rusa in Milana Švala so največkrat razpravljali o napačni politični usmerjenosti in škodljivem početju vladnih krogov na čelu z Jeftičem, Stojadinovičem, Cvetkovičem itd., ki so se v vseh pogledih vse bolj solidalizirali zlasti s Hitlerjevo Nemčijo in vodili naše narode v odvisen položaj in objem fašizma. Veliko so razpravljali tudi o politiki klera, še posebej stiškega samostana, in o tem kako umestno in koristno bi bilo ukrepati zoper ta škodljivi vpliv s programskim in političnim usmerjanjem Sokola ter z drugimi oblikami naprednega delovanja. Občasno so razpravljali tudi o ideološkopoličnih in marksističnih vprašanjih. Tako ni naključje, da je bila ta skupina že na začetku aktivno udeležena pri organiziranju Osvobodilne fronte in da so bili njeni člani pomembni in požrtvovalni funkcionarji ter vsestransko vključeni v narodnoosvobodilno gibanje, nekateri od njih pa so za to žrtvovali tudi življenje.

Vpliv Sokola, še posebej te skupine, je bil dokaj pomemben tako pred vojno kot med njo, in to ne samo v Ivančni gorici, temveč tudi v okolici. Jože Rus se spominja, da so sokoli iz različnih krajev vzdrže-

vali med seboj vsestransko sodelovanje. To delovanje, zlasti sestajanje omenjene skupine, pa ni ostalo skrito vladnim krogom in njihovim hlapcem. O tem nam je pripovedoval Milan Šval. Tako je Vilija Švala komandir orožniške postaja Stična opozoril, da je dobil iz okrajnega načelstva Litije nalog, da razišče primer protidržavne dejavnosti skupine, ki se je sestajala pri Jakošu in Švalu. Komandir Jordan je bil pošten človek in je Švalu pokazal pismo policijskega inšpektorja v litijskem okraju Hacinu. Vprašal ga je tudi, koga naj zaslišijo, da bo govoril v dobro omenjene skupine. Kot komandir je namreč moral poslati poročilo o tem, on pa je želel, da ne bi obremenjevalo skupine in da bi zanikalo sum o njenem političnem delovanju. Odločili so se, da zaslišijo gostilničarja Toneta Jakoša. In orožnik Jordan je tako tudi storil. Jakoš je pri zaslišanju med drugim izjavil: »Če boste iz teh ljudi delali komuniste, bo komunizem res dobil preveliko vrednost. To so pošteni in ugledni ljudje...« Orožnik Jordan je tako opravil svojo nalogo in je Hacinu lahko poslal poročilo, ki je zadevo oblažilo, in jo začasno odložilo. Kljub temu je bil Vili Šval – po izjavi Milana Švala – čez nekaj mesecev klican v Litijo k Hacinu na pogovor in zaslišanje. Veliko je še družin in posameznikov, ki so napredno delovali že pred vojno, ki bi jih bilo treba omeniti, posebno v širšem okolju Ivančne gorice. Zato ni naključje, da je bilo tu široko razmahnjeno narodnoosvobodilno gibanje. Dovolj je omeniti, da je z območja Ivančne gorice odšlo v partizane že v prvi polovici leta 1942 dvajset moških, od teh jih je padlo 12. Tudi iz teh podatkov je vidna privrženost tega kraja napredni misli, ki je pozitivno vplivala na okolje in opredelila ljudi za narodnoosvobodilni boj in revolucijo.

V Stični je na široko deloval Lado Ambrožič, zlasti med kmečko in delavsko mladino in tudi nekateri starejši so se po njegovi zaslugi izognili močnemu klerikalnemu vplivu samostana. Navedimo konkretne podatke in opišimo vsaj nekatere oblike Ambrožičevega dela, ki so postopoma privedli do političnih premikov in pomembno vplivali na organiziranje Osvobodilne fronte ter narodnoosvobodilnega gibanja v tem okolišu. Na pobudo Ambrožiča in z njegovim vztrajnim delom je bil v Stični ustanovljen aeroklub jadralske skupine Stična, ki je aktivno in zelo uspešno delovala od le-

ta 1934 do 1939. Delo kluba, gradnja jadralskih letal, nabava lesa in drugih potrebnih sredstev, prevoz, prostori za izdelavo letal itd., ni imelo skoraj nobene gmotne podpore.

Ambrožič je v Stični ustanovil tudi pevski zbor in ga vodil. Nastopal je v Sokolskem domu in na raznih prireditvah, koncertih ter ob drugih priložnostih. Na Obolnem, severno od Stične, je bila pod vodstvom Ambrožiča in ob pomoči kmečkih mož in fantov zgrajena Krjavljeva koč, ki je pogorela, potem ko je vanjo udarila strela. Bilo je tudi veliko drugih, prav tako dobro organiziranih dejavnosti, na primer društvo jamarjev. Njegovi člani so uspešno raziskovali znane in odkrivali nove podzemne kraške votline. Ambrožiču so pomagali med drugimi tudi Jule Vrbič, Jožko Ferjančič, Ambrožičeva žena Mica, njegova sestra Branka itd. Jože Perme iz Stične, mizarski mojster, je dajal jadralcem na razpolago svojo delavnico in orodje, bil pa je tudi zelo aktiven sodelavec društva. Ves čas pa je bila posebna pozornost društva namenjena politični in ideološki dejavnosti z ustreznim usmerjanjem vaščanov, ki so bili člani tega ali onega društva. To se je že v tistem času večkrat pokazalo kot uspešno. Morda najbolj izrazito na občinskih volitvah leta 1934, ko je napredna stiška skupina skupaj z drugimi okoliškimi vasmu in zaselki imenovala svojega kandidata za župana, ki je kandidiral proti klerikalni listi in zmagal v protiklerikalnemu boju. Skupina je bila izjemno bojevitna in dobro organizirana in je s svojo listo in svojim kandidatom Francem Stoparjem porazila klerikalce. Zvečer, po končanih volitvah in objavljenih rezultatih, so v Stični pripravili množični shod z vzklikanjem protiklerikalnih gesel in parol. To je bil za takratne razmere velik dogodek in uspeh ne samo za Stično in Ivančno gorico, temveč tudi za širše območje Dolenjske. Menimo, da je taka in podobna akcijska usmerjenost na območju stiškega okrožja imela precejšen vpliv na kasnejšo množično opredelitev prebivalcev za narodnoosvobodilno gibanje. Boju in Osvobodilni fronti so se pridružili relativno kmalu po fašistični okupaciji. Znano je, da je bilo že na začetku ustanavljanja terenskih organizacij Osvobodilne fronte, pa tudi v poznejšem obdobju, ko se je bela garda z raznimi drugimi kvizlinškimi protirevolucionarnimi silami že postavljala na noge, politično

razpoloženje množic v Stični, Ivančni gori, na Krki, v Šentvidu in Višnji gori ter drugih, posebno gorskih vaseh, dokaj ugodno in da je napredna predvojna dejavnost vsekakor veliko prispevala k temu, da so se ljudje množično opredeljevali za Osvobodilno fronto. Okupatorjem in domačim izdajalcem pa se niti z okrutnimi metodami ni posrečilo ustvariti množične osnove, da bi bili lahko odtrgali ljudstvo od narodnoosvobodilnega gibanja, naših aktivistov in partizanskih enot. Menim, da so vsa ta in tudi druga dogajanja dokaj pomembna za opis in zgodovinsko podobo tega območja. Za nastanek vsakega družbenega procesa, še posebej revolucionarnih sprememb, je treba upoštevati številne okoliščine in vzroke. V našem opisu smo jih zajeli vsaj delno. Lado Ambrožič je bil zaradi širjenja naprednih idej leta 1939 kazensko premeščen v Črmošnjice. Preden je bil premeščen, je policijski inšpektor Hacin Ambrožiča zaslišal in ga ostro grajal zaradi njegove politične usmerjenosti in napredne dejavnosti.

V Dragi pri Stični je delovalo dokaj dobro organizirano društvo kmečkih fantov in deklet. Njegov dolgoletni predsednik je bil Anton Mehle, tajnik pa Jože Dremelj. S številnimi, večkrat obsežno organiziranimi akcijami tega društva je tudi na to območje postopoma prodirala napredna misel, ki je odpirala in širila obzorja kmečkemu prebivalstvu, ki je živelo v dokaj težkih gmotnih in socialnih razmerah in je bilo brez vsake temeljne politične usmeritve pri iskanju izhoda iz takega stanja. Vsekakor so s to organizacijo dokaj uspešno zaživele osnovne oblike povezovanja in političnega usmerjanja kmečkega in delavskega življa. Te so prerasle v napredno silo in kulturnopolitično gibanje, ki je pritegnilo veliko ljudi tudi iz okoliških vasi in zaselkov. Z Jožkom Ferjančičem, študentom medicine in predvojnim komunistom, sva v Stični ustanovila iniciativni odbor društva kmečkih fantov in deklet. V njem je bilo 5 članov. Do ustanovitve posebne organizacije sicer ni prišlo, smo pa stalno sodelovali z društvom kmečkih fantov in deklet, ki je delovalo v Dragi in bilo dobro organizirano. Naštejmo nekatere oblike tega sodelovanja. V Drago je občasno prihajal in vzdrževal zvezo z društvom Franc Hočevar, študent prava iz Novega mesta, ki je bil tudi prvi tajnik društva kmečkih fantov in deklet za Slovenijo. V Dragi je pred širšimi množicami večkrat

nastopal kot govornik. Bil je član Komunistične partije Slovenije in je po navodilih partije uspešno sodeloval z mnogimi kmečkimi društvi. Podobno dejavnost je razvijal tudi Krenovšek. Večkrat je obiskal društvo kmečkih fantov in deklet v Dragi pri Stični. Na ta politična srečanja v Dragi sva z mojim očetom Antonom Šemetom nekajkrat peljala po dva voza stiških fantov in deklet. Udeležbo pa sva organizirala z Jožkom Ferjančičem. Pri tekmovanju koscev, organiziralo ga je društvo, je bil Anton Šeme večkrat član komisije, ki je ocenjevala uvrstitve koscev. Najina udeležba je bila torej vidna na raznih političnih srečanjih, tekmah, veselicah in podobnih prireditvah. Ves čas sem bil politično povezan tudi z Jožetom Dremeljem in Antonom Mehletom, ki sta bila v vodstvu organizacije kmečkih fantov in deklet v Dragi. Prireditve in srečanja so bila na kmečkih dvoriščih, travnikih itd. Tako so bili politični zbori z velikim številom udeležencev na vrtu pri Jakošu v Dragi, po domače pri Fernandlu. Prostor za veselice je ponavadi odstopil Franc Mehle iz Zgornje Drage na svojem dvorišču za hišo, imenovano Lahovšče. Tekmovanja koscev so bila na okoliških travnikih, seje odbora pa v zasebnih hišah, največkrat pri Antonu Mehletu, ki je bil 12 let predsednik društva kmečkih fantov in deklet.

Društvo kmečkih fantov in deklet je dalj časa delovalo tudi na Krki. Njegova aktivna organizatorja sta bila Franc Poljanc in Venceslav Winkler. Leta 1937 so organizirali kmečkomladinski tabor tega društva v Zagradcu. Leta 1937 so društvo kmečkih fantov in deklet ustanovili tudi na Muljavi. Poleg drugih aktivistov sta kot organizatorja obiskovala to društvo tudi Stane Škrabar in Stanko Tomšič. Podatke o tem so dali Anton Mehle iz Drage, Slavko Kovačič in po spominu avtor prispevka.

Jožko Ferjančič se je veliko zadrževal in deloval v Stični. Rodil se je v vasi Goče v bližini Vipave. Od tam je prišel v Ljubljano, končal gimnazijo in se vpisal na medicinsko fakulteto. Pozneje je študiral v Zagrebu. Ko je študiral na ljubljanski univerzi, se je vsak dan vozil z vlakom iz Stične, kjer je stanoval pri svaku Lenardiču. Bil je komunist, preprost, zelo družaben in ljubezniv. Bil je zelo priljubljen po vsej stiški dolini. Ker sem se tudi sam več kot 10 let vsak dan vozil iz Stične v Ljubljano, sva se s Ferjančičem zelo zblížala. Bila sva neločljiva tova-

riša in najino znanstvo se je razvilo v veliko prijateljstvo. Jožko Ferjančič je na doljenjskem vlaku imel vrsto stalnih sopotnikov, ki so se tako kot midva vsak dan vozili v Ljubljano. Iz stiškega okraja so bili njegovi stalni sopotniki tudi Dolfe Bregar in Ive Krevs iz Višnje gore, Franc Kalar iz Ivančne gorice in še nekateri iz drugih krajev. Večkrat je prišel v našo družbo tudi Ludvik Fedran, inženir in predvojni komunist. Nekaj časa je bila z nami tudi Pepca Zajc, že pred vojno simpatizerka komunistične partije. Ferjančič je na vse nas naredil globok vtis. Postopno nas je politično osveščal in nas nenehno opozarjal na pomembne politične dogodke. Predvsem pa nam je veliko govoril o Sovjetski zvezi, o nekaterih temeljnih značilnostih socializma in bodoče perspektivne družbenoekonomske formacije. Vedno je bil dobro razporejen in je znal prepričljivo in nevsiljivo pridobiti somišljenike. Vsi smo ga imeli radi in mu neizmerno zaupali. Zato ni naključje, kakor sva ugotovila s Krevsom, da se je vsa naša družina, zbrana okrog Ferjančiča, vključila v narodnoosvobodilno gibanje že na njegovem začetku in da smo vsi še dandanes vsak po svoje aktivno vključeni v naši socialistični samoupravni družbi. Ferjančič je padel tik pred koncem vojne kot partizan na Primorskem.

Spomladi 1936 je Ferjančič organiziral skupino simpatizerjev Komunistične partije Slovenije, v kateri smo bili Franc Hrast, Janez Kovačič, Franc Mak, Jože Pajk in Jože Šeme. Vsak si je izbral ilegalno ime, sestajali pa smo se v Malem borštu pod Gradiščem. Ferjančič nam je veliko govoril o kapitalizmu kot družbi izkoriščevalcev. Nenehno je opozarjal na potrebo po izobraževanju delavcev in kmetov, posebno še mladine, govoril nam je o naših nalogah in nujnem političnem angažiranju. Ferjančič, Kovačič in jaz smo bili naročeni na Ljudsko pravico, Ferjančič pa nam je prinašal tudi drugo literaturo. Spominjam se, da sem od njega dobil brošuro Stanovska država brez maske in še nekatera druga dela.

Ferjančič nam je večkrat zaupal naloge, pač glede na naš vpliv na okolico in na prijatelje, ki smo jih imeli. Dokaj drzno se je spuščal v pogovore o režimih, ki so se vrstili v stari Jugoslaviji, o položaju kmečkega človeka v takratnih razmerah itd. Kmalu je postal priljubljen in vedno zaželen v družbi domačinov, posebno pri mladini. Sodeloval

je celo v raznih sekcijah prosvetnega društva, ki ga je ustanovil samostan, režiral je igre in tudi tako vplival in uspešno širil napredno misel. V samostanu so kmalu začeli govoriti, da sta Ferjančič in Šeme strup za stiško mladino in nevarnejša od Ambrožiča.

Pero Lenardič, učitelj v Stični, je bil član italijanske komunistične partije. Emigriral je z Goriškega v Jugoslavijo v začetku tridesetih let. Bil je zelo aktiven in zagnan nasprotnik fašizma in je svoje prepričanje dokaj jasno in odkrito širil. Po prepričanju je bil marksist in se je vključeval v politično življenje predvsem v bolj zanesljivih krogih. Spriču svoje naravnosti je zelo pozitivno vplival na vzgojo stiške mladine in tudi šolskih otrok. Ti so ga zelo spoštovali. Spominjam se, da je med bojem španske revolucije v svojem razredu celo polemiziral z učenci o vsakdanjih dogodkih na bojišču in pri otrocih razvijal simpatije do republikancev. Nasploh je svoje učence usmerjal zelo napredno in protifašistično. Lenardič je analiziral in komentiral vsa politična dogajanja doma in po svetu. Po tem je bil znan v širši okolici. Deloval je v ožjih krogih, med ljudmi, ki jih je dobro poznal. Sem ter tja se je resno spoprijel z zagovorniki režima in dosledno branil in zastopal napredna protirežimska, protimonarhična in protiburžoazna stališča. Lenardič je imel veliko knjižnico naprednih knjig, ki jih je posojal naprednim in zaupnim ljudem, predvsem mladincem. Njegova dejavnost naprednega političnega delavca in marksista je škodovala njegovemu učiteljskemu napredovanju. Mesto šolskega upravitelja so zasedli kolegi, ki so bili manj sposobni in zaslužni od njega. Pero Lenardič je zelo pozitivno vplival na takratne politične razmere v Stični in lahko mu pripišemo del zasluga, da je med revolucijo le redke posameznike iz tega okolja skrenil iz naših vrst v sovražni tabor. Tudi Lenardič je bil že od začetka vključen v narodnoosvobodilno gibanje. Zdaj je upokojen in živi v Novi Gorici. Še vedno je aktiven član Zveze komunistov Slovenije.

Na območju stiškega okrožja pred vojno ni bilo partijske organizacije kot organizirane vodilne sile, bili so le njeni člani, vendar so bili organizacijsko povezani zunaj stiškega okrožja, v krajih, kjer so občasno službovali ali študirali. Poudarimo pa, da so imeli vsi do sedaj omenjeni levo usmerjeni delav-

ci velik vpliv na takratno politično stanje. Bili so pripravljeni na tveganje in žrtve, da si priborijo pravico do dela in človeka dostojnega življenja. Posebej omenimo Jožeta Kovačiča, Franceta Zupančiča iz Šentvida in Ludvika Stariča. Ti so imeli poleg drugih v tem okolju velik vpliv na kmečko prebivalstvo. Seveda so bili tudi drugi, na primer Alojzij Medved, ki se je udeleževal naprednih gibanj, posebej znan po zbiranju podpisov za agrarno reformo in razlastitev stiškega samostana. Vsi ti tovariši so, kot rečeno, že na začetku narodnoosvobodilnega gibanja postali aktivisti in borci, večina pa jih je žrtvovala svoje življenje v boju proti fašističnemu nasilju.

ZAČETKI NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA V STIŠKEM OKROŽJU

Podatki iz prejšnjega razdelka nam povedo, da je delovalo pred vojno na območju Stične več naprednih tovarišev, širili so napredno misel, sodelovali v raznih organizacijah in društvih in tudi individualno posegali v družbo.

Fašistični napad, ki je 6. aprila 1941 kot črna senca zagrnil našo državo, je med množicami zbudil bridko razočaranje nad splošno gnilobo in izdajo vrhov politične in vojne hirearhije in monarhije Karadjordjevičev. Tako nagel napad, popolna neorganiziranost in nesposobnost civilnih in vojaških oblasti, da bi zaščitile državne meje in interese ljudstva, so ljudem odprli oči in spodbudili nezaupanje do vsega, kar so jim v predaprilski Jugoslaviji vsiljevali visoko spoštovani mogočniki, ki so med vojnami vladali in izžemali ljudstvo.

Italijanska fašistična vojska je zasedla Ljubljano in prodirala naprej proti Kočevju in Novem mestu. Bivši ban Marko Natlačen in nadškof Rožman sta pohitela okupatorju v objem kot prva predstavnika slovenske buržoazije in korumpiranega samozvanega zastopstva slovenskega ljudstva. To nezaslišano izdajstvo in ponižanje je slovenski narod obsodil s prezirom in neizmerno grenkobo. Skoraj nihče se ni sprijaznil in zadovoljil z okupacijo naše dežele. Nihče ni verjel, da je vojna končana, da je usoda slovenskega naroda zapečatena. Tudi v stiškem okrožju so ljudje nekaj pričakovali, čeprav mnogi niso vedeli kaj. Čutili so, da vojne še ni konec. Minilo je dobrih

14 dni po kapitulaciji stare Jugoslavije, po prihodu tuje oborožene vojske, pa je bila v Ljubljani ustanovljena Osvobodilna fronta na čelu s komunistično partijo. V objavljenem programu je slovenski človek in vsak poštenjak videl rešitev. Čutil je, da se je našel nekdo, skupina, organizacija, ki bo bel dela nad izdanim ljudstvom, ki nakazuje boj, perspektivo, svobodo. Ideja Osvobodilne fronte se je dokaj hitro širila po vsej Sloveniji.

V delu Dolenjske so k širjenju idej Osvobodilne fronte slovenskega naroda veliko prispevali Jože Rus in tovariši, ki so že v stari Jugoslaviji širili napredno misel. V prvi vrsti omenimo Vilija Švala, Eda Turnherja, Mirka Pušlarja in druge. Z Vilijem Švalom smo se kmalu po ustanovitvi Osvobodilne fronte slovenskega naroda večkrat sestali ob potoku v Ivančni gorici. Navzoči so bili Pepca Zajc, Milica in njen brat Srečko, včasih tudi Angela Rojc, nekajkrat Jože Kovačič in jaz. Ker je bil Šval povezan s Kidričem, nas je na široko seznanil s poglobitnimi smernicami, ki jih je nakazovala programska zasnova. Pepca Zajc celo trdi, da je Vili Šval kmalu po ustanovitvi Osvobodilne fronte nakazoval možnost za ustanovitev Osvobodilne fronte stiškega okrožja, ko je razlagal osnovne smernice bodoče organizacije in narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem in v Jugoslaviji. V to dejavnost so se postopno vključevali tudi drugi naprednjaki s širšega območja.

Julija 1941 je bil ustanovljen okrožni komite Komunistične partije Slovenije v Grosupljem pod neposrednim vodstvom Tonea Tomšiča. Sekretar je bil Dolf Jakelj, študent iz Celja, člani komiteja pa Ivan Kovač, strojnik v tovarni Grosuplje, Radko Polič, študent prava iz Grosuplje, Janko Rode, zidarski pomočnik, in Ludvik Starič, delavec, sedlar iz Mlačevega. Septembra 1941 je bila v komite vključena Anica Vodiškar iz Hrastnika, ki je prevzela organizacijo mladine za grosupeljsko okrožje. Na novo ustanovljena partijska organizacija je aktivno posegala v delo in življenje osvobodilnega gibanja in lahko trdimo, da je komite kmalu obvladal ves teren, ki se je širil celo prek meja grosupeljskega in stiškega okrožja. Seveda je partija imela močan vpliv na tem območju, še preden so ustanovili komite za Grosuplje. Dolf Jakelj je namreč že prej redno obiskoval vasi na tem območju in imel kot instruktor centralnega komiteja

Komunistične partije Slovenije sestanke s skupinami tovarišev, ki so se postopoma oblikovali v aktiviste Osvobodilne fronte in člane komunistične partije.

SREČANJE S KIDRIČEM NA POLŽEVEM

Julija 1941 me je Vili Šval počakal na postaji v Stični. Z vlakom sem se vračal iz Ljubljane. Naročil mi je, naj v nedeljo popoldne pridem na Sv. Duh, zdaj Polzevo, da bomo v domu malo poklepetali. Rekel je, da bodo morda prišli tudi njegovi prijatelji iz Ljubljane in da naj prideva oba z Jožetom Kovačičem. V nedeljo, 13. julija, smo se res sestali s tovariši Borisom Kidričem, Zdenko Kidrič, Borisom Ziherlom in Jožetom Rusom. Na Polzevo so prišli kot izletniki, s kolesi, dan pred sestankom in so prenočili pri nekem kmetu v vasi Zavrtče. Zbralo se je več aktivistov z območja današnje grosupeljske občine. Kolikor se s Francetom Zupančičem spominjava, smo bili na Polževem navzoči Ludvik Fedran, Venceslav Winkler, Jože Kovačič, Franc Poljanc, Ludvik Starič, Mirko Pušlar, Jože Piškur, Jože Šeme, Franc Zupančič, Vili Šval in Edi Turnher. Najbrž jih je bilo več, a za tšno nama je ostalo v spominu le teh enajst.

Spričo prisotnosti tako uglednih voditeljev in funkcionarjev je bil sestanek izredno pomemben in koristen za ta del Dolenjske. Idejnopolična raven aktivistov tega področja je bila večinoma dokaj nizka. Naše teoretične in ustvarjalne sposobnosti in še posebej akcijske in vojaške zmožnosti so bile glede na naloge, ki so nas čakale, dokaj skromne. Zato so bili napotki naših voditeljev, posebno Kidriča, za vse nas pravi balzam. In o čem smo se pogovarjali? Najprej je Kidrič širše razložil cilje in program Osvobodilne fronte in perspektive narodnoosvobodilnega gibanja. Spominjam se, da je govoril o geostrateškem položaju in izpostavljenosti Slovenije in Jugoslavije. Govoril je o Komunistični partiji Slovenije, ki prevzema veliko odgovornost v organizaciji in vodenju narodnoosvobodilnega boja in da si bomo v tem boju pridobili svobodo in iztrgali iz krempljev fašističnega hazardiranja in musulnijsko-hitlerjevskega manipuliranja našo deželo. Govoril je o graditvi drugačnega družbenopolitičnega reda, o ustvarjanju lepše prihodnosti in bolj pravične, nove Jugoslavije pa o tem, da se Slo-

venci skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi vključujemo v ta boj kot enakopravni med enakopravnimi.

Iz Kidričevega govora smo mnogi prvič jasneje in bolj vsestransko dojeli in razumeli razmere, ki so pripeljale na oblast Hitlerja. Sprevideli smo, da politična in vojaška ekspanzija nemškega fašizma ni posledica Hitlerjevega genija, temveč izhaja iz imperialističnega in državnikapitalističnega razvoja militaristične buržoazne sile in finančne oligarhije nemškega rajha, ki stoji za tem agresivnim in osvajalnim vojaško-političnim režimom. Ta in nekatera druga politična stališča so nam bila nadvse dobrodošla pri vsakdanji aktivistični dejavnosti, saj na našem območju niso bili redki posamezniki, ki so gledali na nemško okupacijo kot na napreden dogodek. Nemško okupacijo so si predstavljali kot prihod državne oblasti industrijsko razvite dežele, ki ima na čelu delavca, in upali, da je v tem nacional-socializmu le kaj dobrega, perspektivnega za delovnega človeka. Takih in podobnih sodb, da bo nemška okupacija dvignila standard in tehnično moč Jugoslavije, ni bilo malo in nepoučeni ljudje so tej propagandi nasedali.

Spominjam se, da je Kidrič pri razlagi našega narodnoosvobodilnega boja in priprav na oboroženo vstajo dosledno in konsekvntno postavljaj v ospredje oboroženi boj. Ko je ta vprašanja vsestransko osvetlil, je uporabil primerjavo, češ da bi bilo naše politično gibanje partije in Osvobodilne fronte brez dobro organizirane in močne oborožene akcije v bistvu jalovo in ne bi dalo zelenih rezultatov. Zanimivo je, da smo si vsi, ki smo se udeležili tega sestanka, vse do današnjega dne najbolj zapomnili prav to.

Za Kidričem sta govorila Boris Ziherl in Jože Rus. Slednji je dobro poznal družbene in politične razmere v Stični in na območju Dolenjske sploh, saj pravzaprav nikoli ni pretrgal vezi in stikov s temi kraji in številnimi prijatelji. Med njimi sta bila tudi Vili Šval in Edi Turnher.

V razpravi smo načeli različna vprašanja in probleme. Boris Ziherl je v svojem izvajanju uporabil izraz protiimperialistična fronta. Nekdo je poznejšo Osvobodilno fronto imenoval nacionalna fronta. Na to se je Poljanec ostro odzval, češ da ta izraz spominja na kompromitirano strankarsko prakso bivše jugoslovanske nacionalne stranke (JNS). Večina navzočih je njegove

besede odobraval in jih pozdravil z nasmehom (naziv Osvobodilna fronta takrat še ni bil dokončno opredeljen). Lahko rečemo, da smo na tem srečanju marsikaj razčistili in slišali veliko novega o narodnoosvobodilnem gibanju, ki je bilo takrat še v povojih.

Vsekakor je bilo jasno, da je pred nami ljudska protifašistična vstaja, revolucija s široko socialno in razredno vsebino, in da bo potekala v širših jugoslovanskih okvirih. Zavedali smo se, da bo moral v tem boju vsakdo od nas uresničevati ideje revolucije z vsestranskim in zahtevnim ter tveganim delom, z nenehnim prepričevanjem in pridobivanjem ljudskih množic za ljudsko gibanje in s stalno krepitvijo in razvojem revolucionarnih sil, oborožena akcija proti okupatorju in silam kontrarevolucije pa bo ena naših osrednjih nalog.

Pridobljene izkušnje iz revolucionarne preteklosti Komunistične partije Jugoslavije in Komunistične partije Slovenije, moralnopolitična kvalifikacija naše partije, organizacijska usposobljenost, pridobljena v dolgotrajnem ilegalnem življenju in delu, in veliko drugih revolucionarnih lastnosti je omogočilo, da se je Komunistična partija Jugoslavije postavila na čelo ljudstva in ga kot avantgarda povedla v zmagovito revolucijo.

Teže pa smo takrat razumeli, da bo naša oborožena vstaja postala sestavni del vseh protihitlerjevskih sil v svetu in da se bo skupaj z njimi bojevala proti fašizmu. Medtem ko nam je bilo veliko bližje, da bomo pri širjenju in političnem osveščanju o naši vstaji neposredno pomagali Sovjetski zvezi kot prvi deželi socializma, njenim oboroženim silam, Rdeči armadi, ki je takrat nevarno krvavela ob zločinskih pohodih okrog treh milijonov do zob oboroženih pripadnikov fašističnih sil, ki so se neustavljivo pognali čez široke ruske ravnine in stepe.

Seveda pa nam je bilo vsem jasno, da se stari monarhistični režim ne bo smel in ne mogel vrniti, da se borimo za nekaj novega, bolj pravičnega, za ljudsko demokracijo in oblast delovnega ljudstva, za bratstvo, enakopravnost in novo Jugoslavijo. Brez takega cilja naša vstaja ne bi imela dolgoročneje perspektive.

(Podatke o tem sestanku so dali Franc Zupančič, Jože Rus in Jože Šeme.)

ŽIVAHNA DEJAVNOST PO SESTANKU NA POLŽEVEM

Vsekakor nam je bilo srečanje na Polževem izredna spodbuda za politično delo, in to je odsevalo tudi v naši dejavnosti po vaseh. Zaživela je dokaj široka, bolj organizirana in vsestranska politična dejavnost. V Ivančni gorici in v sosednjih vaseh doline Krke so bili posebno aktivni Vili Šval, Mirko Pušlar, Jože Piškur in Venceslav Winkler, učitelj iz Krke. Organizacijski prijemi in oblike so bili dokaj različni. Od ustanavljanja trojk, zbiranja aktivistov, do ustanavljanja terenskih odborov itd. (Na hiši Mirka Pušlarja je vzdana spominska plošča o ustanovitvi terenskega odbora Osvobodilne fronte v vasi Hudo. Ustanovljen je bil 18. junija 1941. Plošča pa ni edini spomenik, ki priča o naši dejavnosti.)

Ko govorimo o prvih aktivistih in o zašlužnih in požrtvovalnih sodelavcih na terenu Ivančne gorice, omenimo prizadevanje in izredno dejavnost Zajčeve družine. V njej so bili dve odrasli hčeri, Pepca in Milica, mladoletni brat Srečko in bolehna mama. Njihova dejavnost za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na širšem območju Ivančne gorice je bila vsestranska, od politične, materialne, zdravstvene, obveščevalne, kurirske do organizacijske. Lahko rečemo, da je bila ta hiša nadvse pomembna točka na območju stiškega okrožja, posebno na začetku in v prvih letih narodnoosvobodilnega gibanja. Dom Zajčevih je bil v neposredni bližini železniške postaje Stična, zato je bila ta hiša primerna javka in sprejemališče za celo vrsto ljubljanskih in drugih aktivistov, ki so prihajali v stiško okrožje. Tu sta se najprej javila Dolfe Jakelj in Cilka Maček. Pri Zajčevih sta večkrat prenočila, se hranila, od tam sta vzdrževala zveze in stike z drugimi aktivisti po vaseh. V bližini je stanoval Vili Šval, prek katerega so tudi prihajale direktive iz Ljubljane. Vili Šval je bil Kidričev sošolec in prijatelj. Tudi med narodnoosvobodilnim bojem sta često kontaktirala in se dogovarjala o organizaciji in razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v teh krajih Dolenjske. K Zajčevim so se pogosto zatekali partizanski borci, posebno iz Stiške čete, kadar so se znašli v kritičnem položaju. Zajčevi so jim dali vsestransko pomoč, ki je bila včasih odločilna za borce, za družino pa seveda dokaj tvegana. Pri Zajčevih so imeli največ sestankov okrognega odbora Osvobodilne fronte Stična od

ustanovitve pa do sredine leta 1942. S pomočjo njihovih zvez in visoke politične zavesti in pripravljenosti na žrtve je bilo rešenih nešteto težav, kot prenašanje orožja in streliva, prevoz ranjencev, materialnih sredstev za partizane. Brez te družine bi težko opravili veliko nalog, ki so bile med okupacijo skrajno napore in smrtno nevarne. Pepca Zajc, poročena Udovič, in Milica Zajc, poročena Zupanc, sta nosilki partizanske spomenice 1941. Njun brat Srečko, aktivist v stškem okrožju in partizan, je padel na Dobrovljah med pohodom 2. grupe odredov na Štajersko septembra 1942. Našli smo le nekaj najvažnejših dejstev, ki vsaj delno kažejo mesto in vlogo Zajčeve družine med narodnoosvobodilnim bojem.

Z Jožetom Kovačičem sva imela občasne stike s Švalom in Zajčevimi. Dokaj zgodaj smo se začeli pogovarjati tudi o organizacijskih možnostih za delovanje Osvobodilne fronte, o splošni vstaji in boju proti okupatorju. Pomembno pa se mi zdi omeniti tudi pogovor, ki ga je Peter Lenardič imel z Jožetom Kovačičem in z menoj v drugi polovici maja 1941 v Stični pri njegovem čebelnjaku. Lenardič nam je dokaj na široko razložil splošen politični položaj v Evropi. Pri tem je vsestransko poudaril mesto in vlogo fašistične Nemčije, ki je takrat že zaslužnija večji del stare celine. Govoril nam je o Italiji in Japonski, ki sta bili pomembni partnerici nemškega rajha pri izvajanju strategije osi Rim–Berlin–Tokio. Ko je Lenardič presojal vojnopolitične razmere na podlagi teh izhodišč, je v splošnih okvirih nakazal politično konfrontacijo vseh naprednih sil v boju proti fašistični tiraniji. Dejal je, da se bo Komunistična partija Jugoslavije v tem boju široko in vsestransko angažirala in da bo to pripeljalo do oborožene akcije in boja, v katerega se bodo vključili vsi poštteni rodoljubi na čelu z delavskim razredom. Jožeta Kovačiča, ki je bil že pred vojno levo usmerjen in napreden in katerega dejavnost je bila vidno izražena, so ta sestanek in nadaljnja srečanja s tovariši iz Ivančne gorice spodbudili, da se je kmalu po zlomu stare Jugoslavije aktivno vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Njegova širša in organizatorska dejavnost je bila še posebej izražena po sestanku na Polževem julija 1941. Imel je izjemne sposobnosti za presojanje političnega položaja in ljudi pri njihovem vključevanju v Osvobodilno fronto ter za odpiranje perspektive

širšega in bolj povezanega delovanja. Imel je dober in izostren čut za presojanje posameznikov, za poizvedovanje, kje bi se našlo kako orožje, strelivo itd.

Nekega julijskega večera 1941 je prišel k meni, da bi skupaj šla na Dobravo nad Štorovjem, kjer naj bi bila poskusila najti kaj bojnega materiala. Res sva našla tri puške in jih takoj nesla na Kovačičev dom. Doma mi je Jože Kovačič pokazal še tri puške, od katerih je ena imela zlomljeno kopito. Pozneje je novega izdelal Silvo Podobnik in ga mojstrsko nasadil na puško. Na vrtu je Kovačič imel zakopanih 5 ročnih bomb, defenzivnih kragujevk. Jaz pa sem imel doma 2 puški, ki sta ostali po razpadu jugoslovanske vojske, lovsko puško in dve pištoli ter nekaj streliva. Vse orožje sva s Kovačičem skrbno očistila, zavila v slamo in krpe ter odnesla v neko jamo v Malem borštu. Tam je bilo dokaj varno shranjeno. Menim, da je v tedanjih razmerah najina akcija bila pravi podvig, orožje, ki sva ga shranila, pa pravo bogastvo za pozneje ustanovljeno Stiško četo. Med italijanskimi vojaki je Kovačič spoznal nekega Slovenca Čehovina in se povezal z njim. Povedal mi je, da je tudi od njega dobil pištolo in nekaj italijanskih ročnih bomb.

Za širjenje politične osnove Osvobodilne fronte je pomembno, da smo v prvi polovici julija 1941 ustanovili terenski odbor Osvobodilne fronte Stična. V odbor je najprej vstopila predhodno organizirana trojka, ki smo jo osnovali v začetku junija. V odboru smo bili: Jože Kovačič, predsednik terenskega odbora, Ludvik Zajc, ekonom, in Jože Šeme, blagajnik. V začetku avgusta smo v odbor pritegnili še Franca Maka in krojaškega mojstra Franca Hrasta, oba iz Stične. Naš odbor je bil ustanovljen med prvimi in se je dokaj hitro uveljavljal v okviru takratnih družbenih in političnih razmer stiškega okolja. Nekako v istem času smo navezovali stike v okoliških vaseh in zaselkih, vendar so bili to bolj stiki s posamezniki, ki smo jih poznali kot poštenjake in zaupne ljudi. Posebej imenujemo Edija in Albina Hrasta iz Vira, po domače Lavretova. V hribovskih vaseh so bili naši prvi sodelavci Silvester Podobnik iz Dobrave, Anton Zajc iz Mekinj, družina Slapničar iz Pristave, po domače Jerkotovi, in družina Podobnik iz Potoka, po domače Plankarjevi. S Kovačičem sva s temi in še nekaterimi drugimi tovariši nenehno kontaktirala in

tako postopno širila ideje Osvobodilne fronte ter pripravljala teren za množično opredelitev vaščanov za Osvobodilno fronto.

Podobno aktiven je bil v širšem območju Šentvida Franc Zupančič, ki se je povezoval s prijatelji in vaščani Ludvikom Smolejem, Leopoldom Štremfeljem, Antonom Zadeljem, Lojzetom Kraljem, Rudolfom Grdenom in drugimi. Tudi tam so postopoma dozorevale razmere za širše organizacijske posege. Toda o tem pri obdelavi šentvidskega območja.

RAZVOJ NARODNOOSVOBODILNEGA GIBANJA

Življenje v posameznih delih bodočega stiškega okrožja se je razmeroma hitro prilagajalo zahtevam in razmeram, ki jih je terjala revolucija. Odvisno pač od pogostejših obiskov in vpliva političnih aktivistov, članov komunistične partije in funkcionarjev Osvobodilne fronte, od prisotnosti partizanov, ki so že leta 1941 imeli izredno močan vpliv na prebivalstvo v raznih delih okrožja, se je tudi revolucionarno-politično ozračje vse bolj širilo po območju te nove revolucionarno-politične skupnosti. Vsekakor je bila v posameznih delih občasno tudi politična plima in oseka. To zelo slikovito opisuje v svojih treh knjižicah Sonce in ceste, Čudežna pomlad in Žita zorijo, Radko Polič, prvi sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije Stična. Po vaseh in zaselkih je bilo veliko specifičnih, predvsem pozitivnih političnih dogajanj, zelo pomembnih doživetij in nemalo posegov v revolucionarno gibanje, ki ne smejo iti v pozabo. Navedimo vsaj nekatere od njih, da bodo kasnejšim rodovom pomagalo pri znanstveni in bolj strokovni obdelavi zgodovinskih dogodkov iz narodnoosvobodilnega boja v tem delu Dolenjske.

VOJNOPOLITIČNA AKTIVNOST V VASEH MEKINJE, VELIKA DOBRAVA, PRISTAVA IN METNAJ

Mekinja, Velika Dobrava, Pristava in Metnaj so gorske vasi. Ležijo na severnem delu stiškega okrožja. Mekinja se raztezajo po strmih in reliefno zelo razgibanem pobočju, ki se od Stiškega potoka v ostrem kotu dviga proti severovzhodu. Od Stične je ta vasica oddaljena okrog 1000 m.

Do nje pelje asfaltna cesta, ki je velika pridobitev za ta kraj. Dva kilometra naprej proti severu se širi vasica Velika Dobrava. V stari Jugoslaviji je imela nekaj premožnejših gruntarjev in dokaj umnih kmetovalcev. Kilometer naprej je manjša vasica Pristava. V njeni neposredni bližini, na trigonometriški točki z višinsko oznako 695 m nadmorske višine, je postavljen prijazen partizanski dom in gostišče. S te prijetne višinske točke je izredno lep razgled na okolico. Ob lepem vremenu se na severu vidi dolina Save, s prostim očesom se da videti tudi vas Šmartno pri Litiji. Ta je bila takrat seveda v nemški okupacijski coni.

Proti vzhodu se pokrajina spušča proti dolini Temenice, od koder se spet strmo dviga proti pobočju in hribovju okrog Primskovega, proti Zaplazu in naprej. Na južni strani se odpira pogled na široko in plodno stiško dolino v smeri Stična–Ivančna gorica–Muljava in dolino Krke, ob lepem vremenu pa se vidi celo vrhovi Male gore v smeri Kočevja. Zahodna stran razkriva prek širokega bukovja štiri kilometre oddaljeno vasico Sela pa Prežganja, Janče itd. Vsenaokrog je polno zelenja, predvsem bukovega gozda, listavcev, z nekaj smrekami in bori. Od tod se v lepem vremenu vidi celo triglavski vrhovi. Privlačna izletniška točka torej, ki privablja nemalo obiskovalcev, predvsem domačih.

Zgodovinski podatki pričajo, da je na Pristavi živel in umrla kneginja Viridis iz rodovine Sforza Visconti. Njen sin je bil Ernest Železni in zadnji koroški vojvoda. Usoličen je bil na Gosposvetskem polju leta 1414 kot karantanski vojvoda.

Ta del stiškega okrožja je bil torej neda leč od prve italijanske postojanke. Tudi višinska razlika med Stično in Pristavo, znaša več kot 300 m, je bila ugodna za varnost aktivistov, ki so se tu zadrževali skoraj ves čas vojne, občasno pa so bile tu tudi manjše vojaške enote in TV kurirske postaje. Bežen pogled na vojaško specialko pove, da se s tega območja lahko dobro organizira opazovanje celotnega okolja in pravočasno odkrije morebitno zbiranje in prihod sovražnih sil in patrol. Reliefno je to zemljišče zelo ugodno oblikovano. Gozd, ki pokriva okolico, je omogočal partizanom prikrito in neopaženo prihajati v omenjene vasi. Še posebej pomembno pa je, da so bile Pristava, Dobrava in Mekinja vso vojno tako rekoč stoodstotno naše in da so bili skoraj vsi

vaščani vključeni v Osvobodilno fronto, tako da je bil politični položaj tudi v kriznih obdobjih okupatorskega nasilja dokaj ugoden in se v bistvu ni spremenil niti takrat, ko so okupatorji ob pomoči domačih izdajalcev požigali domačije, terorizirali in preganjali svojce partizanskih borcev itd.

S tem nočemo reči, da sovražno divjanje okupatorjev in domačih hlapcev ter grobi pritiski na vaščane občasno niso negativno vplivali na ljudi. Primerilo se je celo, da sta dva vaščana oblekla belogardistično uniformo in jo nosila nekaj mesecev. Vendar sta bila občasno povezana z našimi aktivisti in sta nas večkrat obveščala o premikih in namerah sovražnika ter nam dostavljala tudi druge, za nas koristne podatke.

Sovražni pritiski in nasilje niso povzročili trajne ali širše odvrnitve domačinov od narodnoosvobodilnega gibanja, od partizanov, od revolucije. Lahko celo rečemo, da so zločinska početja italijanskih in nemških okupacijskih sil in še posebej domačih izdajalcev spodbudila le prezir in mržnjo do njih.

Mekinj, Dobrava in Pristava so bile vso vojno primerne postojanke za naše aktiviste, partizane, kurirje in ranjence. Že leta 1942 in tudi pozneje so dale te vasi številne partizane. To je celotno okolico še bolj približalo revoluciji. Skoraj je ni bilo noči, da ne bi pri enem ali drugem vaščanu potrkal na okno partizan ali aktivist in bil tudi gostoljubno sprejet. Menimo, da je to bila značilnost teh gorskih vasic skoraj vse vojno obdobje in da je naše mnenje realno in objektivno.

Kako se je razvijalo narodnoosvobodilno gibanje v teh vasicah in kakšni so bili njegovi začetki? Na Dobravi se je med prvimi pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju Silvester Podobnik. Od začetka polletja 1941 je prihajal na sestanke in srečanja, ki jih je imel z nami v Stični pokojni Dolfe Jakelj, sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Grosuplje. Z Jožetom Kovačičem sva bila povezana s Podobnikom vse do Kovačičevega odhoda v partizane. Pozneje sva vzdrževala stike s Podobnikom jaz in Karol Sagadin. Podobnikova hiša na Dobravi, po domače Plankarjeva, je bila že zgodaj vključena v narodnoosvobodilno gibanje. Gostoljubno je sprejemala prve partizane in pionirje Stiške čete in bila ves čas trdno na strani Osvobodilne fronte in revolucije. Ker je bila resni-

no naklonjena našemu boju, sva jo s Kovačičem izbrala za prvo zatočišče tovarišev, ki so prišli v prvi polovici avgusta iz Ljubljane kot jedro bodoče Stiške čete. Na najino odločitev sta vplivali tudi ugodna lega domačije in politična opredelitev vaščanov Dobrave, Pristave in Mekinj. Predvsem pa zanesljivost in pripravljenost Plankarjeve družine, da sprejme to odgovornost in tveganje. Vsa okolica je v veliki meri požrtvovalno podpirala revolucijo, čeprav je okupator požigal domove, posebej mučil svojce partizanov, zapiral in pretepal domačine. Ti ljudje so veliko pretrpeli zlasti med ofenzivami in pri čiščenju terena itd.

Decembra 1941 sem vodil sestanek na Pristavi v poslopju Slapničarjeve domačije. Navzoči so bili skoraj vsi moški iz Velike Dobrave in Pristave. Vasi sta že imeli terenski odbor, njegov predsednik je bil Silvo Podobnik. Sem je že v prvi polovici leta 1941 zahajal Jože Kovačič kot organizator Osvobodilne fronte. Borec in oficir JLA Jože Slapničar je nosilec partizanske spomenice 1941. Po odhodu Jožeta Slapničarja v partizane so Italijani aprila 1942 požgali Slapničarjev dom in družina je ostala brez strehe nad glavo. Ves čas vojne so jo preganjali okupatorji in domači izdajalci. Še slabše se je godilo družini Plankar, po domače Tonjčevim. Ta družina je dala 9 partizanov in partizank. Aprila 1942 in pozneje še enkrat so jim požgali hišo. Stara Plankarjeva pa so okupatorji ves čas vojne maltretirali. Tudi ta družina ima dva nosilca partizanske spomenice 1941, in sicer Jožeta Plankarja s partizanskim imenom Veja in Franca Plankarja-Čička. Vsak po svoje sta veliko prispevala k revoluciji. Veja kot načelnik varnostnoobveščevalne službe, Čičko pa se je posebno izkazal kot vodnik in kurir med Dolenjsko in Štajersko. Ivan in Albin Plankar sta padla. Sedem partizanov te družine je preživelo vojne strahote. Družina Slapničar iz Pristave je dala tri partizane, Jefimova enega, Belentinova tri, Lampretova enega. Iz te vasi je bilo 17 partizanov, osem njihovih svojcev pa je aktivno delalo na terenu.

Družina Podobnik iz Velike Dobrave je dala 3 partizane. Tudi njihov dom je bil požgan. Družina Čož, po domače Femčeva, je vso vojno materialno podpirala narodnoosvobodilni boj. Dala je tri partizane. Rafael Čož je bil oficir 14. divizije med njenim pohodom na Štajersko in spada med najza-

služnejše borce stiškega okrožja. Požgan je bil tudi Belkov dom iz Pristave. Gospodar je nadvse tovariško podpiral družine, ki so jim požgali domove in uničili premoženje. Okupator se je maščeval tudi za pomoč sočloveku, ko je bil ta v najhujši življenjski stiski. (Ob požigu pri Belku so okupatorji mislili, da sta v hiši tudi Plankarjeva mama in hčerka Ančka, vendar sta pravočasno ubežali smrti.) Vsi ti domovi in njihova gospodarska poslopja so bili kmalu po vojni obnovljeni, gospodarji so se vrnili na svoja posestva in dobili primerno odškodnino. V vasi Komarija so okupatorji zvezali aktivista Komarčka in ga živega vrgli v gorečo hišo. Iz vasi Mekinje je med prvimi padel Rudolf Meglič, partizan v 2. grupi odredov. Omeniti moramo tudi uboj Toneta Zajca, po domače Polhovega. Bilo je v pozni jeseni 19. decembra 1942. Zvečer so prišli k Zajčevim legionarji, preoblečeni v partizane. Organiziral jih je pater Placid Grebenc iz stiškega samostana. »Mi partizani,« se je glasil ukaz, »zahtevamo, da nas povežeš z aktivisti tega terena.« Nič hudega sluteč je Tone Zajc, ki je bil že konec leta 1941 terenški aktivist in predsednik terenskega odbora Mekinje, odšel proti Dobravi in Pristavi. Tam se je sestal s Slavkom Kovačičem, Jožetom Slapničarjem in drugimi aktivisti. Rablji pa so medtem čakali na dogovorjenem mestu. Slavku Kovačiču se je zadeva zdela sumljiva, zato je hotel poslati Zajca nazaj z naročilom, naj eden od teh partizanov pride v taborišče terencev. Na Zajčevo prigovarjanje pa sta Kovačič in Slapničar le odšla proti Mekinjam. Tam so jih v zasedi pričakali legionarji. Zajc je padel zadet od ročne bombe, Kovačič in Slapničar pa sta se izmaknila strojničnemu ognju. Tone je bil tretji brat iz družine Zajc, po domače Polhove, ki ga je vzela vojna. Pozneje so beggardisti širili laž, da so Toneta Zajca ubili partizani.

Tudi za Mekinje kaže poudariti, da so bili vsi moški, z izjemo izdajalca priseljenca Jeriča, po letu 1941 povezani z Osvobodilno fronto. Osebnost sem imel z njimi šest ali sedem sestankov, na katere so do marca 1942 redno prihajali Anton Zajc, Jože Zajc, Jože Smrekar, Alojz Starc, Franc Meglič in njegov nečak Rudolf, občasno pa tudi Engelbert Gorišek in Franc Skubic. Ti sestanki so bili največkrat v kleti ali v hlevu pri Zajcu, po domače pri Janezovem Jožetu. Vsi so redno plačevali članarino in dajali živila za

partizane. Krompir, fižol, moko, včasih kos suhega mesa ali slanine in podobno so nosili k Janezu Šemetu. Pri njem je bilo pravo skladišče živil, ki so se zbiral za partizane. Večkrat smo hrano vozili do Zajčevih v Ivančni gorici in ti so jo nato dostavljali partizanom, včasih pa smo jim jo poslali neposredno.

Lahko rečemo, da so naše trditve o predanosti teh vasi narodnoosvobodilnemu gibanju točne. Prav ta predanost je bistveno vplivala na razširitev narodnoosvobodilnega gibanja na sosednje vasi in širše. Tu je bila dobra materialna in tudi politična podlaga za partizanske enote in aktiviste ves čas revolucije. Taka je bila torej vojna pot in tak je bil razvoj revolucije v tem delu Dolenjske. Celotna družina izdajalca Jeriča se je pozneje vključila v narodnoosvobodilni boj in Jeričev sin je padel kot partizan.

V Metnaju so aktivisti sprva manj zahajali. Morda tudi zato, ker ni bila tako trdna in dosledna v opredelitvi za narodnoosvobodilno gibanje. Vendarle lahko rečemo, da je tudi ta vas dala vrsto partizanskih borcev in žrtev fašističnega nasilja. Pepco Okoren so domači izdajalci zverinsko mučili in umorili. Borci narodnoosvobodilne vojske so bili Matija Kastelic in Nacetova dva. Padli so še pred italijansko ofenzivo. Po italijanski ofenzivi sta padla Alojz Perovšek in Janez Genorijo. Zelo naklonjena narodnoosvobodilnemu boju je bila družina Kavšek, po domače Joškova, ki je vso vojno nesebično podpirala partizane in aktiviste in delala zanje. Družina je bila preganjana in zatirana. Omeniti pa moramo tudi zagrizenega sovražnika revolucije Jožeta Pajka in njegovega pajdaša in postopača Leona. Širila sta dokaj negativen vpliv na okolico in zadala veliko škodo revoluciji. Metnaj je bil do roške ofenzive dokaj naklonjen narodnoosvobodilnemu boju. Z razvojem bele garde in vplivom stiškega samostana pa se je okrepiła tudi zločinska dejavnost Jožeta Pajka in njegovih sorodnikov.

Zelo dobro se je v revolucijo vključil zaselek Goričica, dal je nekaj partizanov in žrtev in zavedno podpiral narodnoosvobodilni boj.

KURIRSKA SLUŽBA

Kmalu po roški ofenzivi in proti koncu leta 1942 je dal Boris Kidrič direktivo za ustanavljanje relejnih TV postaj. Ena prvih

postaj, TV-3, je bila postavljena na Pristavi pri Stični. Ustanovil jo je Lojze Rojč-Miha. Pristava in okoliške vasi so bile zelo pomembne za relejne postaje.

O življenju in delu TV postaj je bilo že veliko napisano. Leta 1977 so odkrili tudi spominsko ploščo pri vasi Debeče. Ob tej priložnosti so izdali brošuro, ki vsebuje pomembne podatke o postaji. Franc Plankar-Čičko, ki je bil med prvimi kurirji, v svojem opisu Kurir 77 omenja številne domačije in družine iz Pristave, Velike Dobrave, Metnaja, Debečega, Jančja iz Male Štange, ki so kurirjem dajale hrano, počitek, obvestila o premikih sovražnih patrulj in vojakov. Skratka vse, kar so ti mladi, pogumni in iznajdljivi fantje potrebovali. Vse premalo pa so opisani napor kurirjev, neprespane noči, pogosto huda izčrpanost, nenehna nevarnost, tveganje, v katerem so živeli. Padali so, bili ranjeni, ostali so invalidi, a tudi preživeli. Posebno težavno je bilo vzpostavljati zvezo med Dolenjsko in Štajersko, saj je bilo treba vsakokrat prestopiti italijansko-nemško okupacijsko mejo, ki je bila minirana, obdana z žičnimi in drugimi ovirami ter stalno nadzorovana.

Odgovornost in naloga kurirjev pa ni bila le prenašati pošto, ki so jo iz Kočevskega roga in od drugod na vse strani pošiljala in sprejemala naša najvišja politična in vojaška vodstva. Kurirji so često spremljali čez mejo in v drugih smereh naše najvišje in najodgovornejše funkcionarje, Borisa Kidriča, Sergeja Kraigherja, Franca Rozmana-Staneta, Dušana Kvedra-Tomaža, Petra Stanteta-Skalo in druge. Zlasti te naloge uvrščajo kurirsko službo med zelo pomembne in odgovorne dejavnosti v tistih težkih in usodnih dneh nenehnih bojov in spopadov s sovražniki vseh vrst. Tudi novi borci, ki so prihajali s Štajerske na Dolenjsko in se razvrščali v partizanske enote, so bili često zaupani kurirjem, zlasti pri prehodu čez mejo.

Za opravljanje teh in drugih nalog so morali kurirji neprestano razvijati in krepiti politično osnovo med prebivalstvom na terenu, tudi na območjih, na katerih še ni bila razpredena mreža naših aktivistov. Boj za obstanek in nadvse težke okoliščine zaradi prisotnosti okupatorjev in belogardistov so bili vzrok, da so se kurirji izogibali stikov z našimi ljudmi, saj so pogosto kar cele vasi nadzorovali belogardisti in Nemci. Zato je bilo treba nenehno vzpostavljati nove in

nove stike z ljudmi, ki so bili pred Nemci in domačimi izdajalci nekompromitirani. Pridobivanje novih in zanesljivih zvez je terjalo od kurirjev tudi vsestransko politično delo. Vsak dan so morali skrbeti za nove javke, za materialno osnovo na obeh straneh nemške meje. Zato so se večkrat oglašali pri Jefimu, ruskemu emigrantu, o katerem belogardisti niso dvomili. Jefim nam je bil zelo naklonjen, bil je poštenjak. Druga taka javka je bila v Kačnah pri Oglarju, imenovana Kačner. To je bil siromašen človek, kljub temu se je pri njem vedno našlo kaj za pod zob. Bil je zelo dober obveščevalec. Stanoval je v bližini nemške meje. Med tistimi, ki so bili kurirjem v veliko pomoč, naj omenimo še Jožmana iz Štange, Pepco Arh iz Šmarskega hriba, Petjeva dekleta iz Zavrznika pri Šmartnem, Medveda iz Kurje vasi itd.

Če kurirji ne bi neprestano odkrivali in pridobivali novih zvez, bi se v težkih razmerah veliko teže obdržali in opravljali svoje naloge. Naštejmo nekaj imen teh hrabrih, iznajdljivih in izredno požrtvovalnih tovarišev: Franc Plankar-Čičko, bil je eden izmed najbolj iznajdljivih in sposobnih kurirjev, Edi Golc-Švigelj, Maks Menard-Karo, Tone Prušnik-Gašper, Franc Kocjančič-Rus, Zdenko Rotar, Vinko Žurgo in drugi. K uspešnemu delu kurirjev so vsekakor veliko pripomogli zemljepisni položaj Pristave in okoliških vasi, predvsem pa politična opredelitev ljudi za narodnoosvobodilno gibanje in njihova naklonjenost partizanom in revoluciji.

(Pri obdelavi podatkov za vasi Mekinje, Velika Dobrava, Pristava, Metnaj in kurirsko službo so leta 1980 dali podatke Jože Plankar, Franc Plankar, Jože Slapničar in Jože Šeme po spominu.)

ŠENTVID PRI STIČNI IN OKOLIŠKE VASI

Gospodarski položaj v Šentvidu in okoličih je bil v stari Jugoslaviji malo ugodnejši kot v drugih delih stiškega okrožja. V Radohovi vasi je bilo precej premožnih kmetov in gospodarjev z večjimi površinami dokaj dobre orne zemlje, ki so jo umno in gospodarno obdelovali. Na posestvu trgovca Šefmana so redili več prašičev in postopno širili tudi mlekarški obrat. Šentvid je imel manjši tovarniški objekt za izdelavo usnja, v katerem je bilo zaposlenih okrog 60 delavcev. Bilo je nekaj premožnejših obrtnikov

in trgovcev z dobro vpeljano obrtjo in trgovino. Po prvi svetovni vojni je bilo v Šentvidu precej sestankov socialno-demokratske stranke. Nekaj takih širših srečanj je organiziral Albin Hrast iz Vira pri Stični. Nekoč se je shoda udeležil tudi Marcel Žorga, strojevodja iz Ljubljane. Po tem shodu se je menda okrog 50 ljudi vpisalo v socialno-demokratsko stranko. Prvi shod je bil v gostilni Fačini, drugi pa na prostem, na trgu v Šentvidu.

Jože Fink iz Metnaja v svojem kratkem zapisu omenja sodelavce socialno-demokratske stranke, slikarja Ferda Vesela, Albina Hrasta, Martina Kovačiča in druge. (To gradivo mi je dal profesor Ivan Križnar iz arhiva centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije.) Pozneje so v Šentvidu delovali posamezniki, ki so vidno vplivali na napredno politično življenje širše okolice. Eden od takih je bil France Zupančič, ki je bil politično aktiven od leta 1936. Pridružili so se mu Ludvik Smolej, Lojze Kralj, Tone Zadel, Leopold Štrempfel in drugi. Veliko so sodelovali s Koscem in brati Piškur, Ludvikom Staričem iz Ivančne gorice itd. Na volitvah so agitirali proti državnim poslancem, pa tudi proti lokalnim občinskim organom. Pogosto je prišlo do razbijanja volilnih shodov, na katerih so govorili poslanski kandidati klerikalnih strank, do imenovanja klerikalizmu nasprotnih kandidatov za župane in podobno. France Zupančič se je občasno srečeval z inž. Ludvikom Fedranom in slikarjem Veselom. Oba sta bila napredno in levo usmerjena. Zupančič je s Fedranom izkopaval na Viru in v okolici stare predmete. Tam je namreč bilo v rimski dobi mesto Acervone. Pri tem delu sta se veliko pogovarjala o socializmu, Sovjetski zvezi, delavskemu gibanju doma in po svetu, pa tudi o nekaterih temeljnih točkah marksizma. Zato nikakor ni naključje, da so se tudi ti in še nekateri drugi tovariši kmalu po kapitulaciji stare Jugoslavije opredelili za narodnoosvobodilno gibanje in postali zavedni člani Osvobodilne fronte, nekateri tudi njeni organizatorji.

Konec aprila 1941, kmalu po razpadu stare Jugoslavije, sta France Zupančič in Ludvik Smolej v dogovoru s Fedranom prinesla iz Višnje gore več paketov vojaškega razstreliva in ga skrbno shranila v bližini Zupančičeve hiše. Precej orožja in streliva se je našlo pri naprednih tovariših iz širšega okolja Šentvida.

Kmalu sta začela zahajati v Šentvid Dolf Jakelj in Radko Polič. Zupančič je organiziral srečanja z njima in pripravljал fan-te za sestanke. Ker so bili že pred vojno politično opredeljeni in so aktivno sodelovali v raznih akcijah, so v navzočnosti Radka Poliča kmalu organizirali partijsko celico. Z Zupančičem meniva, če se prav spominjawa, da je bilo to nekako sredi junija 1941, in sicer malo prej kot v Stični. Prvi sestanek je bil v širšem območju cestnega križišča Ivančna gorica–Šentvid in Stična–Šentvid, v tako imenovanem Štojevem lazu pri kamnolomu. Navzoči so bili Lojze Kralj, Ludvik Smolej, Leopold Štrempfel, Tone Zadel in Franc Zupančič. Vsi so bili tudi sprejeti v Komunistično partijo Slovenije. Zupančič pa je prevzel mesto sekretarja nove celice. Poslej so se redno sestajali kot komunisti in delovali na širšem območju Šentvida s širjenjem idej in akcij narodnoosvobodilnega gibanja.

Spominjamo se, kako težko se je naša revolucija prebijala v življenje. To nam potrjuje tudi usoda nešteti komunistov. Ludvika Smoleja so ustrelili italijanski fašisti v začetku maja 1942. Lojze Kralj in Leopold Štrempfel sta padla v partizanih, Franc Zupančič je bil 7. aprila 1942 aretiran in obsojen na več let ječe. Po kapitulaciji Italije se je pridružil partizanom in stopil v 1. prekomorsko brigado. V domače kraje je prišel šele proti koncu vojne.

Usoda prve partijske celice v Šentvidu je odsev takratne stvarnosti naše družbe, ki je žarela z močjo velikih žrtev in prelite krvi prvoborcev narodnoosvobodilnega gibanja v tem delu Dolenjske.

Junija 1941 so v Šentvidu ustanovili prvi terenski odbor Osvobodilne fronte. Njegovi člani so bili Franc Zupančič, predsednik, Tone Grden, Rudolf Grden in Tone Zadel. Člani tega odbora Osvobodilne fronte, posebno člani komunistične partije, so delovali na širšem območju in postopoma je oživljal aktiven proces, v katerega so vstopali novi in novi tovariši, ki so z redkimi izjemami vztrajali kot aktivni člani Osvobodilne fronte vse do konca vojne. Ti aktivni sodelavci so bili Tone Peskar, France Skubic-Krjavelj, Jože Dremelj, Franc Anžlovar, Vincenc Avsec, Franc Krašovec, Jože Rus, Franc Brdajs, bratje Šefmanovi iz Radohove vasi, Rus in njegov sin Vid Rus in drugi iz širše okolice Šentvida.

Franc Zupančič je bil železniški delavec in se je na delo vsak dan vozil z vlakom v Ljubljano. Tako je lahko kot zanesljiv človek in član partije prevzel številne naloge pri povezavi tukajšnjih aktivistov in kasneje tudi partizanskih enot z Ljubljano. Postopoma se je ta zveza utrdila in postala vse bolj zanesljiva in aktivna. Zupančič je s tem opravljal dokaj kočljivo in zelo nevarno nalogo. Sijajno se je prebijal skozi to tvegano dejavnost.

Iz Ljubljane je nosil pošto za okrožje Osvobodilne fronte Stična in v partizanske enote, literaturo Osvobodilne fronte in partije, ponarejene legitimacije za ilegalce, druga zaupna obvestila in še marsikaj. Torba Franceta Zupančiča ni bila nikoli prazna. Vendar je bila to le ena od njegovih številnih nalog. Delal je tudi na šentviškem terenu, kasneje pa tudi v širši okolici. Lahko bi se pesniško izrazili, da je bil Zupančič eden od hrastov, ki so v tistih hudih časih uspešno kljubovali viharjem in nevihtam. V Ljubljani je imel zvezo v železniški ambulanti na Celovski cesti, in sicer z Brankom Ivanušem, na Miklošičevi cesti poleg železniške postaje z Ludvikom Fedranom, na cesti Cirila in Metoda pa z Lojzetom Rojcem.

Koliko nevarnih poročil je prenesel Zupančič, koliko literature, obvestil za Franca Rozmana-Staneta, ki je bil takrat na Kremenjaku, koliko drugih zapisanih in ustnih poročil, je težko povedati. Pomembno je, da nikoli ni nič padlo v roke sovražniku. Ob aretaciji je Zupančič nesel v torbi dve ponarejeni legitimaciji, ki bi ju moral odnesti ilegalcu Radku Poliču, in obvestilo za Franca Rozmana-Staneta. Vendar Italijani niso našli pri njem nič. Nekaj tega gradiva je dal v termovko, ki jo je prej razstavil in nato zopet sestavil, del pa ga je imel skritega v čevljih. Zares je bila velika sreča, da Italijani niso našli nič, velika pa je bila tudi Zupančičeva previdnost. Kajti če bi to gradivo Italijani našli, bi Franceta Zupančiča, Jožeta Semeta in Franceta Kalarja, ki smo bili obtoženi kot skupina, po kratkem postopku ustrelili.

Še kratka anekdota. Na poti od železniške postaje so Italijani večkrat zaprli cesto, pregledovali ljudi in jih legitimirali. Bilo je v zimskem času leta 1941. Zupančič je imel v torbi zajeten zavoje literature, Italijani pa so blokirali cesto pred njim in ga že opazili. Zupančič je odprl torbo, spretno spustil za-

voj v sneg in nadaljeval pot. Italijani so ga pregledali, in ker niso našli nič, so ga izpustili. Pozneje se je vrnil, ne ravno lahko našel zavoj in ga odnesel na pravo mesto.

Politično delo na območju stiškega okrožja, pa tudi v Šentvidu in okolici, je bilo uspešno. Tudi Temenica se je dobro izkazala, ko je avgusta 1941 prišla iz Stične na Debeli hrib večja skupina borcev. To je bil začetek ustanovitve Stiške čete.

France Zupančič in Ludvik Smolej sta bila na Kravjeku, ko so ustanovili okrožni odbor Osvobodilne fronte Stična. Zupančič je edini preživel izmed članov, ki so bili na prvem sestanku izbrani za člane odbora.

Decembra 1941 je bil ustanovljen rajonski odbor Šentvid, saj sta praksa in celotna organizacijska politična dejavnost zahtevali primerno telo za koordinacijo in usmerjanje dela na širšem območju Šentvida in okoliških vasi. V rajonski odbor so bili izbrani Gaber Zorc, predsednik, in člani Nace Krištof, Lojze Kralj in Tone Zadel. Čez dober teden pa je bil za predsednika tega rajonskega odbora izbran France Zupančič, ki je to nalogo opravljal vse do aprila 1942. Približno v tem času je bil Zupančič izbran tudi za predsednika okrožnega odbora Osvobodilne fronte Stična in je opravljal to nalogo vse do aretacije.

Kasneje so se zaradi zaostrenih in vse bolj izkristaliziranih razrednih odnosov politične in organizacijske zadeve spreminjale.

Omenimo tudi, da je bil pri Zupančiču in v nekaterih okoliških domovih takrat reden gost Radko Polič, ilegalce in politični delavec na terenu stiškega okrožja, pozneje sekretar novoustanovljenega okrožnega komiteja komunistične partije.

Tak je zgoščen pregled važnejših dejavnosti šentviškega okrožja. V njem zbrani podatki so preverjeni in resnični in lahko vir morebitnim poglobljenim zgodovinskim raziskavam te tematike. Prav zato je pomembno povedati, da so bili na širšem območju Šentvida, v Radohovi vasi, 24. aprila 1942 ustreljeni prvi talci iz Ljubljanske pokrajine. Umorjenih je bilo 6 tovarišev. Italijani so jih pripeljali iz novomeških zaporov.

(Večino podatkov iz Šentvida je dal Franc Zupančič, nekaj pa sem se jih spomnil sam. Zupančič je bil moj stalni sodelavec.)

IVANČNA GORICA Z OKOLICO

Ivančna gorica je bila med narodnoosvobodilnim bojem zelo napredno središče. Napredno misel v njej je pred vojno širilo sokolsko društvo. To je dalo močan pečat tudi politični usmeritvi tega kraja.

Jože Koscec je postal član komunistične partije leta 1925. Po njegovi izjavi je bil sprejet v Novem mestu. Tam je takrat delal kot krojač. Ko se je pozneje preselil iz Novega mesta v Ivančno gorico, je ostal nepovezan, in šele julija 1941 ga je Radko Polič ponovno sprejel med člane. Koscec je bil že leta 1941 zelo aktiven, posebno v Zagradcu in okolici. K njemu so zahajali aktivisti iz Ljubljane in drugih krajev, tako da je bila njegova hiša in delavnica stalna zveza tudi za člane partije, ki so prihajali na to območje. Ugotovljeno je, da je bil decembra 1941 povezan v partijski celici Stična. Njen sekretar je bil Jože Šeme. Aprila 1942 so Kosceca aretirali.

Omenili smo že skupino naprednih intelektualcev iz Ivančne gorice in Višnje gore, ki so se sestajali skoraj vsako nedeljo. Zavoljo predvojne politične dejavnosti je bila Ivančna gorica leta 1941 razmeroma dobro pripravljena za vstop v narodnoosvobodilno gibanje. Naprednjaki so bili močna opora tudi partijskim organizatorjem, ki so prihajali iz Ljubljane, pa tudi iz Grosupljega in drugih krajev z nalogo organizirati Osvobodilno fronto. Tako je narodnoosvobodilno gibanje sprva našlo oporo v tovariših, ki so živeli in delovali tu že pred vojno. Vili Šval in Mirko Pušlar torej nista bila po naključju med prvimi organizatorji in ustanovitelji trojk, aktivističnih skupin in terenskih odborov. V stanovanju Mirka Pušlerja se je nekaj mesecev zdravil Boris Ziherl. Tam je občasno imel tudi predavanja in sestanke z aktivisti Ivančne gorice.

V narodnoosvobodilnem gibanju je sodeloval aktivno tudi Rafael Simčič. Dolgo časa so pri njem razmnoževali Poročevalca. Razmnoževali so ga tudi v hiši Mirka Pušlarja in pri Beršnjaku. Poročevalca je v originalu prinašal iz Ljubljane France Zupančič, pozneje tudi Binče Simčič, ki je v svojem avtomobilu skrivaj pripeljal tudi matrice itd. Pri razmnoževanju in raznašanju Poročevalca po bližnjih vaseh smo večkrat pomagali Karol Pajk, Franc Kalar in jaz. Mirko Pušlar je za Stično večkrat prinesel zavoje Poročevalca iz Hudega in jih puščal na kegljišču gostilne Jakoš, od koder smo ga

raznašali po okoliških vaseh. Pri Mirku Pušlarju smo imeli sestanke terenskih in okrožnih aktivistov. Ivančna gorica je bila tudi zelo aktivna pri zbiranju orožja, streliva in druge opreme za partizansko vojsko. Večina fantov, ki so stopili v partizane že v prvi polovici leta 1942, je imela svoje puške in drugo opremo. Naštejmo tudi nekaj akcij za zbiranje orožja. Konec avgusta 1941 je Lado Kos iz Ivančne gorice skupaj s Francem Makom iz Stične pripeljal večjo količino orožja in streliva, ki je bilo zakopano v gozdu nad Peščenjakom. Kos se spominja, da sta pripeljala razstavljen mitraljez schwartzlose, nekaj pušk, več signalnih pištol, ročnih bomb in večjo količino streliva za orožje. Orožje sta Kos in Mak z vozom prepeljala na Hudo k Mirku Pušlarju. Strelivo je bilo na vozu v razsutem stanju in pokrito z odejo, zato so se naboji kotalili pod odejo sem in tja in padali z voza, tako da sta jih morala pobirati. Ko sta orožje peljala mimo postaje Višnja gora, je bila tam zbrana pri večerji cela četa italijanskih vojakov. Njuno početje je bilo res zelo tvegano, saj bi bilo pametneje in preprosteje, če bi bili partizani orožje prevzeli na Peščenjaku. Tvegala sta svoji življenji s prevozom orožja skozi naselja in mimo sovražnih patrolj, in to pravzaprav po nepotrebnem. Vendar sta Kos in Mak nadvse hrabro in disciplinirano opravila nalogo in material predala Mirku Pušlarju. (Podatke o tem je dal Lado Kos iz Ivančne gorice.)

Rafael Simčič in Mirko Pušlar sta zvedela za zakopano strelivo in eksploziv. Ponoči sta z železno šipko bodla v zemljo in odkrila zaboje. Zakopani so bili pod gozdom v Ivančni gorici. Franc Kalar, Karol Pajk in Slavko Medved so jih izkopali in odnesli na Kalarjev dom v vas Studenec. Strelivo in eksploziv so izročili partizanom Stiške čete decembra 1941.

Približno v istem času je tej enoti Srečko Zajc iz Ivančne gorice izročil mitraljez. Skrival ga je na svojem domu. Nekaj orožja je bilo tudi po okoliških vaseh, nosile pa so ga tudi vaške straže. Podobnih akcij za zbiranje orožja je bilo še nekaj.

Politična dejavnost v Ivančni gorici je bila vsestranska. Začela se je kmalu po okupaciji, ko so ustanavljali organizacije Osvobodilne fronte, trojke itd. Septembra 1941 je bil ustanovljen okrožni odbor Osvobodilne fronte, novembra istega leta pa smo v Kalarjevi delavnici ustanovili rajonski od-

bor Stična. Njegovi člani smo bili Franc Kalar, Jože Kosec, Karol Pajk, Vili Šval, Franc Hauptman, predsednik pa Jože Šeme.

Prvi člani komunistične partije v Ivančni gorici so bili Jože Piškur, Jože Kosec, Pepca Zajc. Decembra 1941 je Radko Polič sprejel v partijo tudi Franca Kalarja, Karola Pajka, Franceta Hauptmana iz Stične, tako smo oblikovali 5-člansko partijsko celico. Poleg omenjenih sta bila v celici še Jože Kosec, za sekretarja pa je bil izbran Jože Šeme.

Zelo aktivno je delala tudi mladinska organizacija. V njej so se kalili mladi kadri in bodoči partizani. Značilno za Ivančno gorico je bilo, da so skoraj vsi mladinci konec aprila in v začetku maja 1942 odšli v partizane. In sicer Drago Hočevnar, Savo Erjavšek, Lado Kos, Slavko Medved, Ciril Kuhelj, Karol Pajk, Alojz Černivec, Ignac Kastelic, Jože Piškur, Ernest Piškur, Srečko Zajc, Ludvik Zadel, Lado Batinica, Tone Jakoš, Drago Flerin, Lado Flerin in Ignac Kamenšek. Med omenjenimi mladinci je bilo tudi nekaj starejših tovarišev.

Po njihovem odhodu je okupator požgal Kosovo in Pečkovo domačijo v Ivančni gorici.

Ti mladinci so bili navdušeni privrženci Osvobodilne fronte in borbeni. Pred odhodom v partizane so se ponavadi zbirali v Kalarjevi delavnici. Tam je danes tudi spominska plošča. Žal pa moramo ugotoviti tragično resnico, da so skoraj vsi ti mladenci padli v narodnoosvobodilnem boju. Od omenjenih so vojno preživeli le Slavko Medved, Ludvik Zadel, Lado Kos, Lado Flerin, Ignac Kastelic in Ignac Kamenšek. Lada Kosa so ujeli in mučili v fašističnih zaporih, dokler ga v Ljubljani niso obsodili na smrt. Preživljal je hude noči in dneve, čaka joč na izvršitev sodbe. Potem pa so mu obsodbo spremenili v dosmrtno ječo. Ta pretresljiva trnova pot mladega fanta je samosvoja priča preteklosti in žrtev, ki jih je dala Ivančna gorica. Kos je preživel svoje gorje in danes trdi, da je srečen, da se je na novo rodil.

Iz majhne Ivančne gorice se je razvil kar precej pomembno gospodarsko, kulturno in politično središče. Njegove žrtve torej niso bile zaman.

Gaber Beršnjak je s svojim tovarnjakom marljivo in predrzno prevažal prehrano in opremo za partizane, zlasti za 2. grupo odredov. Na podstrežju svojega doma je imel ra-

djski sprejemnik, ki so ga poslušali podivnanski aktivisti. To je prišlo na ušesa okupatorju, ki je Beršnjaka zaradi njegove vsestranske dejavnosti za narodnoosvobodilno gibanje zaprl in obsodil na dolgoletno ječo. Med preiskavo radijskega sprejemnika niso našli, Rafael Simčič ga je bil namreč prej odpeljal v zaboju krompirja. Pri Beršnjaku smo imeli tudi več sestankov okroglega odbora Osvobodilne fronte. Na enem izmed njih je bil v začetku leta 1942 navzoč narodni heroj Stane Semič-Daki. Z Beršnjakom je veliko delal tudi Ivan Žagar, posebno pri tiskanju in raznašanju Poročevalca po vaseh.

Da bi podoba revolucionarnega dogajanja v Ivančni gorici in širši okolici bila popolna, moramo poudariti mesto in vlogo organizacije protifašistične fronte žena. Vodila jo je Pepca Zajčeva, poročena Udovič. Ženske so se začele organizirati v glavnem decembra 1941. Takrat je bil tudi prvi sestanek žensk v Zajčevi hiši v Ivančni gorici. Na njem je Pepca Zajc v glavnih obrisih nakazala cilje in smotre narodnoosvobodilnega gibanja, program Osvobodilne fronte Slovenije in naloge slovenskih in jugoslovanskih žensk v boju. Podčrtala je prizadevanja za osvoboditev dežele, za vzpostavljanje pravičnejšega družbenega reda, v katerem bodo tudi ženske svobodne in enakopravne. Druga sestanaka žensk se je udeležil partizanski komisar Stiške čete Srečko Žgajnar, ki je obširno razložil cilje in perspektivnost partizanskega vojskovanja in poglobitve značilnosti takrat nastajajoče oborožene partizanske vojske. Pogovarjali so se tudi o organizacijskih vprašanjih, o delovni vsebini in nalogah žensk v tej organizaciji ter o drugem.

Na tretjem sestanku so sklenili, da mora biti v terenskih odborih Osvobodilne fronte tudi tovarišica, da naj se ženske povežejo z mladinsko organizacijo, z vaškimi stražami itd. Ta sestanek je bil pri Klavsu v Ivančni gorici. Tam so izbrali tudi odbor Osvobodilne fronte za delo te organizacije. Kmalu so sledile prve akcije, predvsem zbiranje materialnih dobrin za partizane: hrane, obutve, pletenin itd. Ženske so zbirale tudi denarne prispevke za Osvobodilno fronto.

Pozneje, ko se je začela zbirati in ustanavljati partizanska vojska na širšem območju, posebno 2. grupa odredov, so ženske vse bolj aktivno in vsestransko posegale v družbeno in revolucionarno življenje

Osvobodilne fronte. Poleg splošne skrbi za mlado partizansko vojsko so bile množično udeležene tudi v akciji za prevoz sanitetnega in drugega materiala, ki je prihajal iz Ljubljane na stiško železniško postajo, do partizanov. Ženske stiškega okrožja so na lastno pobudo organizirale prisego Osvobodilni fronti prebivalcev Črneta in okolice. Prisega je bila nad vasjo Črnelo spomladi leta 1942.

Za veliko noč in prvi maj leta 1942 so ženske iz Ivančne gorice organizirale zbiranje hrane, peciva in pirhov z izpisanimi revolucionarnimi gesli itd. Cele košare teh dobrot so nato poslali na Kremenjak in v vas Znojile, kjer je bila ustanovljena 2. grupa odredov. Ženska organizacija pod neposrednim vodstvom Pepce Zajc je bila vse bolj vitalna in aktivna in se je uveljavljala na vseh področjih po letu 1941. Kmalu so po vseh vaseh in zaselkih imele poverjenišтва. Bolj ko se je širilo osvobodilno gibanje, več ljudi je bilo v italijanskih fašističnih zaporih in koncentracijskih taboriščih. Zlasti po roški ofenzivi, ko je sovražnik izvajal hud teror nad domačim prebivalstvom. Vse bolj pa se je krepila tudi bela garda. Terensko delo je bilo zaradi tega oteženo, včasih skoraj onemogočeno. V takih okoliščinah je prav organizacija protifašističnih žensk prva vzpostavila stike, sem ter tja je celo prevzela vlogo terenskih odborov in zvez s partizanskimi enotami, z okrožnim odborom Osvobodilne fronte Stična itd. Ženske so skrbele tudi za zbiranje živil in organiziranje pomoči za internirance in tiste zapornike, ki niso imeli svojcev ali pa so bili ti prerevni, da bi jim bili pomagali. Pakete zanje so natovorili na vozove in jih vozili na grosupeljsko pošto ter odpošiljali v Ljubljano, v koncentracijska taborišča in zapore po Italiji. Pri tem se je posebno izkazala Rojčeva trgovina iz Ivančne gorice. Njen lastnik Tone Rojc in njegova žena Angela sta bila nasploh zelo aktivna. Takih in podobnih akcij je bilo veliko, zato navedimo še nekatere.

Ob kapitulaciji Italije so ženske v Ivančni gorici organizirale ambulantno, ki jo je vodila in pripravila Mimi Pajk. Ambulanta je imela 9 postelj, zdravnika in bolničarja. Vso materialno oskrbo z živili, sanitetnim materialom itd. je prevzela organizacija protifašističnih žensk z nabiralnimi akcijami. Nekako sredi oktobra 1943 se je ambulanta premestila na Ilovo goru. Takrat je bilo v

njej že 24 ranjencev. Na Ilovi gori jo je prevzel dr. Peter Držaj. Ranjencev je bilo vse več. V bolnišnici je bilo 60 obolelih in ranjenih tovarišev in tovarišic. Vodstvo bolnišnice je bilo znova zaupano Pepci Zajc in Mimi Pajk. Pepca Zajc, ki ima nedvomno največ zaslug za delovanje ženske organizacije, je bila izbrana tudi v okrožni odbor Osvobodilne fronte Stična, v njem je delala pri organizaciji žensk tudi po združitvi stiškega okrožja z okrožjem Grosupljega, vse do svojega odhoda v partizane. Na zboru v Dobrničju je bila Pepca Zajc izbrana tudi v glavni odbor antifašističnih žena Slovenije.

Ženske iz Ivančne gorice so ves čas sodelovale z organizacijo žensk v Stični, v tej je bila posebno aktivna Pepca Podobnik, poročena Berčon.

(Ivančna gorica je pred vojno sodila pod Stično in Mleščevo, njene organizacije so delovale v okviru okrožnega odbora Osvobodilne fronte Stična. Podatke o tem so dali Pepca Zajc, Slavko Medved, Franc Kalar, Rafael Simčič, Lado Kos in po spominu Jože Šeme.)

VAS VIR PRI STIČNI

Vasica Vir je bila od začetka narodnoosvobodilnega gibanja tako rekoč najbolj revolucionarno središče v širši okolici. Vpliv oktobrske revolucije, ki sta ga po prvi svetovni vojni prinesla iz ujetništva Albin in France Hrast in ga širila, je bilo čutiti tudi v okoliških vaseh.

Iz Vira je že v prvi polovici leta 1942 naša vstaja dobila pet partizanskih borcev za svobodo. Večina prebivalcev te vasice je kmalu po okupaciji začela aktivno delovati proti okupatorju in se je organizacijsko vključila v Osvobodilno fronto. Vsekakor je ideološkopolitična opredelitev Hrastovih in njuna naklonjenost prvi deželi socializma bistveno pripomogla, da se je ideja Osvobodilne fronte razširila razmeroma zelo hitro. Jože Kovačič je bil s Hrastovima v tesnih stikih že pred vojno, po okupaciji pa so se ti okrepili. To je obrodilo bogate sadove. Po Kovačičevem odhodu v partizane sem v tej vasi od oktobra 1941 do marca 1943 vodil 5 do 7 sestankov. Oktobra sem iz trojke, ki jo je že prej ustanovil Jože Kovačič, organiziral 5-članski terenski odbor Osvobodilne fronte. Predsednik odbora je bil Edi Hrast starejši, Jože Fatur je bil blagajnik, Miha Strmole pa ekonom. Člana sta bila še Edi Hrast mlajši in starejši možakar, po domače

imenovan Malnarček. Odbor se je redno sestajal in zelo dobro delal vse do odhoda večine tovarišev v partizane. Seje odbora sta preplavljala revolucionarni in politični duh in navdušenje za boj. Zlasti Edi Hrast starejši je vnašal v delo razrednega duha. To je močno vplivalo na mladince, saj so bili na seji terenskega odbora največkrat navzoči prav mladi fantje. Veliko jih je bilo zelo navdušenih za odhod v partizane. Pri tem so bili spet prvi Hrastovi. Edi Hrast starejši je na sestankih rad posegel v razpravo, zlasti, ko je bil govor o bodoči gospodarski politiki in ekonomskem sistemu, ki naj bi bil tudi malemu človeku omogočil dostojno življenje, zaslužek in delo. Bil je precej razgledan človek, znal je logično razmišljati in komentirati lastna stališča, pa tudi vsebino Slovenskega poročevalca, ki smo ga največkrat prebirali na teh sestankih. Rezultat tako organiziranega delovanja je bila pravilna ocena družbenega bistva stare, predaprilske Jugoslavije, razkrinkanje fašistične miselnosti in zaslužnjevalne vloge, ki sta jo širili Mussolinijeva Italija in nemški nacizem.

V prvih mesecih 1942 so iz Vira odšli k partizanom Edi Hrast starejši, padel je v boju na Jančah maja 1942, Edi Hrast mlajši, padel je v Šentvidu pri Stični avgusta 1942, Miha Strmole, padel je v 2. grupi odredov med pohodom na Štajersko, Stanko Kovačič, padel je aprila 1942 na Medvedjeku, Jože Fatur, dezertiral in postal izdajalec, ter Slavko Marinčič, padel je aprila 1942 v Besnici po boju na Jančah.

Seveda je okupator spremljal našo dejavnost. Pri tem mu je posebej pomagal Fatur, ki se je kmalu po tem, ko je dezertiral, prikazal v italijanski uniformi in spremstvu okupatorskih vojakov. Tako so Italijani dobili podatke in začeli so se požigi, o katerih smo že pisali. Na Viru so bile požgane domačije Hrastovih, po domače Lavretovih, Strmoletovih, po domače Škrbčevih in Kovačičevih, po domače Suščevih. Pogorela je tudi Kovačičeva hiša v Stični ter drugi domovi na Dobravi, Pristavi in v Ivančni gorici.

Podatki o padlih partizanih in požganih domovih jasno povedo, kaj vse je pretrpela ta mala vasica in kaj je žrtvovala za svobodo in boljše življenje. Pozneje je stopilo v partizanske vrste še veliko drugih fantov iz Vira, tako bratje Finc, Anžičevi, Alojz Strmole, Jože Retar in drugi. Veliko vaščanov,

predvsem svojcev partizanov, so odpeljali v internacijo. Janez Vrhovec je bil obsojen na dosmrtno ječo.

Sovražnikove represalije pa ljudi niso odvrgle od partizanov in tudi ne vplivale na politično ozračje v tej majhni in prijetni vasi. Celo najbolj prizadete družine, ki so jim požgali domove, niso izgubile borbene ga duha in so vztrajale v odporu proti okupatorju in domačim izdajalcem.

Spomenik v Stični je nema priča o padlih partizanih iz Vira in o žrtvah fašističnega nasilja, govori o tem, da nam svobode ni nihče poklonil, da smo zaradi nje vztrajali, trpeli in žrtvovali svoje najdražje.

(Podatke za Vir so dali Alojz Strmole, Janez Vrhovec, kmet Malnarček in jaz.)

ŠTOROVJE IN KOFEHAUZ

Že zarana sem dobro spoznal te zaselke in njihove prebivalce. Z njimi sem bil neposredno povezan. Živeli so v slabih socialnih razmerah. To območje je bilo pred vojno gospodarsko zelo zaostalo in pasivno. Na poti k napredku in razvoju so nastale nepremostljive ovire. To je bil hribovit svet, obdelovalne površine so bile skope, nerodovitne, polne tipičnega kraškega skalovja. To je seveda vplivalo na socialno strukturo prebivalstva. Tu so živeli predvsem mali kmetovalci, polproletarci, dninarji in podobni. Delovne sile je bilo na pretek, vsak poskus, da bi našli zaposlitev ali si kako drugače izboljšali možnosti za življenje, je bil obsojen na neuspeh. Do bistvenih sprememb je prišlo šele v socialistični Jugoslaviji. Morda se nam je ravno zato posrečilo že pri prvem poskusu in stiku s to sosesko pritegniti v narodnoosvobodilno gibanje vse mlajše ljudi in jih postopoma aktivirati. Prve stike sem navezal z Alojzom Šerkom, nato še z Janezom Lesjakom. Prvi sestanek s temi tovariši smo v začetku januarja 1942 organizirali na Kofehauzu v kleti pri Škrajnerjevih. Na tem in na nekaterih poznejših srečanjih so bili navzoči Janez Lesjak, Tone Lesjak, Ignacij Lesjak, France Zaletelj in Tone Zaletelj. Zlasti prvi trije, izmed njih je najvidnejšo vlogo v vojnem in povojnem obdobju odigral Janez Lesjak, so bili dokaj aktivni in so uspešno in v kratkem času razširili prostor političnega delovanja. Tudi brata Zaletelj sta imela politično zelo pozitiven odnos do Osvobodilne fronte. Nista sicer bila partizana kot prvi trije, vendar sta

se vso vojno zavzemala za pridobivanje ljudi za narodnoosvobodilno gibanje ter za njihovo odvracanje od kontrarevolucije.

Anton Zaletelj je bil več let v Ameriki. Tam je zbolel. Domov se je vrnil dokaj bolehen in strt. Na teh naših sestankih Osvobodilne fronte je včasih na široko razpravljaj in pripovedoval o svojih doživetjih, težavah in krivicah, ki jih je izkusil v tej razviti državi. Povsem se je strinjal z nami, hitro je dojemal cilje in smotre narodnoosvobodilnega gibanja. Bil je precej razgledan človek in je zelo pozitivno vplival na okolje.

Janez Lesjak je septembra 1943 vstopil v partizanske vrste, enako kakor njegov brat Anton in sosed Ignacij Lesjak. Leta 1943 je Janez Lesjak postal član rajonskega odbora Osvobodilne fronte Stična, nato pa je bil sprejet v Komunistično partijo Slovenije in ostal na terenu okrožja kot aktivist, član rajonskega odbora Osvobodilne fronte Stična vse do 2. oktobra 1944, ko je bil ob združitvi grosupeljskega in novomeškega okrožja izvoljen v okrožni odbor Osvobodilne fronte okrožje Novo mesto, kjer je na raznih funkcijah v tem odboru deloval vse do osvoboditve.

V vasi Štorovje so bili vključeni v Osvobodilno fronto Alojz Šerek, Tone Bučar, Jože Bučar in Alojz Bučar. Vsi so padli kot terenski delavci Osvobodilne fronte. Jožeta Bučarja so leta 1944 ustrelili belogardisti zaradi aktivnega sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju. Pozneje so se Osvobodilni fronti pridružili Janez Kozlevčar, Jože Okoren in Anton Vidmar. Tudi Kozlevčar in Okoren sta bila partizana. Menim, da je že prvi sestanek s temi tovariši, sklican konec januarja 1942, pokazal, da so bila naša predhodna predvidevanja popolnoma utemeljena in potrjena. Prav gotovo je tudi brezperspektivnost socialnega položaja zbudila v teh ljudeh izredno zanimanje za revolucijo, ne samo za boj proti okupatorju, temveč predvsem za kakovostno spremembo družbenopolitičnega sistema. Spominjam se, da je na prvem srečanju Tone Bučar dejal: Če je naše načelo in cilj, kako najti izhod iz tega krivičnega odnosa do delavca, bajtarja in reveža, da spremenimo to pasje življenje, potem se moramo z vso silo vključiti v vrste partizanov in narodnoosvobodilnega gibanja. Žal Tone Bučar in njegovi bratje tega niso dočakali. Ta preprosta misel kmečkega človeka pravzaprav izraža eno od bistvenih in strateških načel

komunistične partije in Osvobodilne fronte v tistih težkih časih naše revolucije.

Postopoma smo tovariše iz teh vasi vključevali v naše organizacijskopolično delo, širili smo njihovo obzorje in jih počasi tudi vse bolj angažirali za Osvobodilno fronto. Stalno sem obiskoval te vasi in tam vodil sestanke. Kmalu so naši novi tovariši začeli sami prepričevati ljudi, postajali so dobri agitatorji in aktivisti, pozneje pa tudi solidni terenski delavci v okrožju Stična in partizani. Dne 6. aprila 1942 jih je Karol Sagadin zaprisegel slovenskemu ljudstvu in narodnoosvobodilnemu gibanju. Prisega niso prelomili vse do svoje prerane smrti. Mislim, da so bile vse akcije stiškega okrožja sestavni del naše strategije pri pripravi in širjenju neizprosnega boja proti okupatorju in domačim silam kontrarevolucije.

(S temi podatki, ki so pravzaprav moji spomini, se strinjata Janez Lesjak in Jože Okoren.)

VASI V DOLINI KRKE

Na tem območju je nadvse pomembno vlogo odigrala 2. grupa odredov. S svojo navzočnostjo je politično vplivala na prebivalstvo. Znano je, da se je v dolini Krke često zadrževal Štajerski bataljon. V vas Znojile je prišel prvič na dan novega leta 1942. Jože Bregar pravi, da je takrat prvič srečal legendarnega komandanta Franca Rozmana-Staneta, komisarja Dušana Kvedra-Tomaža, Petra Stanteta-Skalo in druge partizanske voditelje. Štajerski bataljon seveda ni prišel na neorganizirano ozemlje. V Znojilah so imeli terenski odbor Osvobodilne fronte, organizirane pa so bile tudi druge vasi. V krajih širšega okolja sta aktivno delovala tudi partijska organizacija in okrožni odbor Osvobodilne fronte Stična.

Bregarjevi so za Štajerski bataljon hitro zbrali po bližnjih domačijah dovolj živeža, da so se borci najedli, dobili pa so tudi popotnico, večjo količino kruha, klobas in drugih živil.

V Znojilah je Jože Zajc, po domače Jurka, napreden gospodar z dobro vpeljano mesno obrtjo in lesno trgovino, pred vojno imel kmečki turizem. K njemu so že takrat zahajali tudi napredni ljudje, za dan ali več, saj je bila tudi postrežba dobra. Po kapitulaciji Jugoslavije julija 1941 so pri njem našli zatočišče aktivisti in ilegalci. Predstavljali so se kot turisti. Kmalu so se povežali z domačini in postopoma začeli širiti ideje

Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega gibanja. Bregarjevi in tudi drugi so kmalu začeli sodelovati z njimi in jih materialno podpirati. Tako se je vse bolj uresničevala prva faza političnega in revolucionarnega gibanja. Za širjenje napredne misli so bile dokaj ugodne možnosti posebno med domačimi mladimi fanti, saj so ti z velikim zanimanjem in razumevanjem sprejemali ideje in izhodišča Osvobodilne fronte.

Zanimivo je, da so si domala vsi vaški fantje iz širše okolice Krke po kapitulaciji starojugoslovanske vojske nabavili orožje in ga shranili na svojih domovih. Ko je okupator objavil razglas, da se mora vsa vojna oprema, predvsem orožje in strelivo, oddati na občini, je 15 fantov iz Znojil odneslo in oddalo posamezne dele orožja, vendar si je sleherni od njih shranil vsaj eno puško in nekaj streliva. Izjema so bili Špančevi, ki orožja niso odnesli na občino. Kmalu so se pri njih zglasili italijanski vojaki in zahtevali, da predajo vojno opremo in orožje. Sin Stane se je začel z njimi prepirati. Enega od njih je celo zgrabil in vrgel na gnojišče. Seveda so ga Italijani takoj prijeli in zaprli, pobrali pa so tudi orožje, ki so ga imeli Špančevi fantje.

Med prvimi vaščani, ki so se vse aktivneje vključevali v narodnoosvobodilno gibanje, je bila Bregarjeva družina. Jože in njegovi bratje so postali vodiči ilegalcev. Zbirali so orožje v Črnelem, Gorenji vasi in drugih okoliških vaseh. Dobili so več pušk, pištol, rezervnih cevi za mitraljez, streliva in drugo.

Politično delo v vasi je potekalo v posameznih skupinah, dobivali so tudi Slovenskega poročevalca in drugo literaturo. Decembra leta 1941 so v Znojilah ustanovili prvi terenski odbor, ki je imel 6 članov. Predsednik je bil Janez Škufca, Jože Bregar pa vojni referent. Ko je bila ustanovljena Stiška četa, se je tudi ta veliko zadrževala v Kremenjaku in v okoliških vaseh doline Krke, pa tudi v Znojilah. Prebivalstvo se je povezovalo z borci za svobodo in se je vse bolj opredeljevalo za idejo osvobodilnega gibanja. Decembra 1941 je Ferdo Godina imel za okoliške aktiviste na Krki predavanje o narodnoosvobodilnem boju. Tako se je politično stanje vse bolj krepilo in doseglo svoj vrh ob prihodu 2. grupe odredov v dolino Krke. V Znojile je prišla marca 1942. Znani politični delavci in partizanski vodi-

telji so vztrajno razvijali široko politično dejavnost v vsej dolini. V Znojilah so se večkrat zadrževali cele tedne. Marca 1942 je 2. grupa priredila miting in na tem prvem partizanskem srečanju je govoril Dušan Kveder-Tomaž. Domačini so se za borce zelo zanimali, sprejemali so jih z ljubeznijo in spoštovanjem. Vse hiše so bile polne partizanskih borcev, ki so jim vaščani gostoljubno ponudili streho, hrano in vse, kar so imeli. Ko je 2. grupa odhajala, je delegacija vaščanov prosila partizane, naj ostanejo pri njih. Seveda so bile naloge in cilji narodnoosvobodilnega gibanja širši in zelo zahtevni. Politično in vojaško organiziranost je bilo treba razvijati tudi v drugih delih Dolenjske, Štajerske, Gorenjske itd. (Ta podatek je dal Peter Stante-Skala.)

Marca 1942 je v dolini Krke takratni okrožni sekretar komunistične partije Radko Polič ustanovil partijsko organizacijo za Krko in okoliške vasi. V partijo so bili sprejeti Jože Bregar, Janez Grm, Janez Hrovat-Žan, Jože Mestnik in Franc Zaviršek. Terensko delo je še bolj zaživelo. Po okoliških vaseh so se organizirali novi terenski odbori, partijska organizacija je skupaj s terenskimi aktivisti organizirala skladišče živil, tj. moke, fižola, masti, krompirja in drugega. To je omogočilo prehrano večjih in številnejših partizanskih enot.

Tudi 2. grupa odredov se je številčno zelo okrepila in je operativno delovala od Grosupljega, Višnje gore, Stične, Šentvida, do Trebnjega in Žužemberka. Enota je ostala v dolini Krke in omenjenih območjih vse do junija 1942. Terenske organizacije doline Krke so bile zanjo solidna materialna, pa tudi politična podlaga.

Spominjam se, da smo tudi v okrožnem odboru Stična zbirali živež, čevlje, pletenine in drugo za partizane 2. grupe odredov. Z razpoložljivim denarjem smo večkrat kupili nekaj živine za vojsko, imeli pa smo tudi skladišča.

Eden od virov oskrbe za 2. grupo odredov so bili tudi tisti kmečki posestniki, ki so morali svoje žito, živino in drugo blago oddajati italijanskemu preskrbovalnemu zavodu. Kmetje so se ponavadi dogovorili s partizani, kdaj bodo pridelke odpeljali Italijanom v Ivančno gorico. Partizanska vojska jih je pričakala blizu Gorenje vasi, jim odvzela blago in izdala potrdilo, ki so ga kmetje odnesli okupatorju namesto živil. Italijani pa so se morali sprijazniti s tem, da so ostali praznih rok.

Ko je odhajala 2. grupa odredov, se je Jože Bregar odločil, da gre k partizanom, in to svojo namero zaupal Dušanu Kvedru-Tomažu. Ta mu je rekel, naj še malo počaka, da je bolj potreben na terenu in da se bo vojska kmalu vrnila. Malo pozneje, 23. maja 1942, se je zbralo 40 fantov iz vasi Krke, Krške vasi, Znojil, Gabrovšca in Les, odšli so k partizanom. Vsi so imeli kolesa in vsak od njih je bil oborožen s puško in nekaj streliva. S seboj so nesli tudi precej hrane. Tisti fantje, ki so ostali doma, pa so se skrivali v okoliških vaseh. Fašisti so jih kmalu našli in jih zverinsko pobili. Ko je šla partizanska vojska 40 oboroženih fantov skozi Dvor in naprej proti Laščam, kamor so bili namenjeni, so jim postala kolesa odveč. Pustili so jih ob poti in naprej pešali.

Novičenje za partizane se je začelo že precej prej. Marca 1942 so tako ustanovili četo, ki se je občasno sestajala s pomočjo vzpostavljenih zvez na terenu, ki so dokaj dobro delovale. Četa je imela poveljujoči kader in v glavnem tudi orožje in opremo za 60 mož. Ob morebitnem prihodu Italijanov bi se morala zbrati na določenem mestu v gozdu, v Habjančkovem borštu. V okviru vojaške vzgoje in urjenja je imela četa tudi nekaj pohodov in organiziran terenski tek. Na teh pohodih so nekateri fantje, ki so že odslužili vojaški rok, uspešno nadomestili vojaške instruktorje in učili mlajše tovariše ravnanja v bojnem meteu, med napadom, pri obrambi itd. Komandir čete je bil Janez Hrovat-Žan, komisar pa Janez Grm.

Zanimiv dogodek v dolini Krke je bila mobilizacija vseh za boj sposobnih mož in fantov. Na poziv Osvobodilne fronte se je 22. maja 1942 zbralo pri mostu in pred gostilnama Rebolj in Magovec okrog 200 članov Osvobodilne fronte. Veliko jih je imelo puške, drugi sekire, žage, krampe itd. Organizatorji kar niso vedeli, kaj naj počno s tako množico v vasi Krka. Očitno je bilo, da so bili ljudje pripravljeni na vse. Potem so se razkropili, ob 24. uri pa so se na zbornem mestu zbrali le tisti, ki so odšli v partizane.

Opisani dogodki zgovorno pričajo o tem, da je bila dolina Krke dobro organizirana in pripravljena na boj za osvoboditev izpod okupatorjevega jarma. Mnogi organizatorji, kot Radko Polič, Vili Šval, Janez Horvat, Janez Grm, Rozka Šeme, kasneje tudi Venčeslav Winkler in drugi, so odlično opravili svojo nalogo.

Vojno-geografski položaj in visoka zavest prebivalstva okoliških vasi sta poleg drugih dejavnikov veliko prispevala k temu, da se je ravno v tem kraju v prvi polovici leta 1942, po znani muljavski bitki, organiziralo široko osvobojeno ozemlje. Ker je bilo to ozemlje na tako občutljivem geografskem in vojno-operativnem območju za okupatorja, se je ta okrutno znesel nad prebivalstvom. Streljanje in zapiranje ljudi, požiganje domov, bombardiranje Znojil in Krške vasi, teh tragičnih dogajanj se starejši prebivalci teh vasi še zdaj spominjajo. Partizani so jim z vso požrtvovalnostjo pomagali pri gašenju ognja, reševali so ljudi, živino in drugo.

Na Muljavi, ki je zelo aktivno delovala in podpirala narodnoosvobodilno gibanje od vsega začetka, so bili 2. grupa odredov, Štajerski bataljon, Stiška četa, pozneje pa tudi druge enote vedno gostoljubno sprejeti. Muljava je dala precej partizanskih borcev. Iz družine Jurčič so bili 3 partizani. Metod Jurčič je nosilec partizanske spomenice 1941 in polkovnik JLA. Bil je med prvimi borci 2. grupe odredov. Partizani so bili še Lojze Zavodnik, Polde Reberski, Bregar, Šemrovi in Ciril Habjan, ki je padel v narodnoosvobodilnem boju. V neposredni bližini Muljave je bil leta 1941 ustanovljen okrožni odbor Osvobodilne fronte Stična.

(Podatke za ta kratki pregled dogajanj na tem območju sta dala Jože Bregar in Pepca Zajc.)

STIČNA IN OKOLICA

Jože Kovačič je bil zaradi svoje napredne usmerjenosti prvi organizator Osvobodilne fronte v širšem okolju Stične. Obiskoval je Mekinje, Dobravo, Pristavo, Metnaj, Vir itd. in pridobil za Osvobodilno fronto veliko družin in posameznikov. S Kovačičem sva zelo zgodaj vzpostavila tudi prve stike z Vilijem Švalom, Mirkom Pušlarjem, Petrom Lenardičem in Jožetom Koscem. V okrožju Stična in druge bližnje kraje sta začela prihajati tudi partijska delavca in aktivista Dolfé Jakelj in Radko Polič. Jakelj je imel z nami sestanek skoraj vsako nedeljo, največkrat v gozdu nad Virom. Na teh sestankih smo sprejemali konkretne naloge za pridobivanje in povezovanje ljudi v Osvobodilno fronto, za organizacijsko delovanje in splošno agitacijo. Jože Kovačič je junija in julija 1941 organiziral v nekaterih vaseh trojke. Nekatere so kasneje prerasle v

terenske odbore Osvobodilne fronte. Tako smo v Stični že julija 1941 organizirali iz obstoječe trojke terenski odbor. Njegov predsednik je bil Jože Kovačič. Po njegovem odhodu k partizanom pa sem bil predsednik jaz, vse do aretacije 7. aprila 1942. Odbor je bil zelo aktiven pri pridobivanju in vključevanju novih članov v organizacijo Osvobodilne fronte v Stični in okoliških vaseh. Zlasti živahna je bila ta dejavnost v Virom, v Dobravi, Pristavi in Stični. Med družinami, ki so bile zelo aktivne in so se med prvimi vključile v Osvobodilno fronto, so bili Lampretova, po domače Pungerški. Sin Gustelj ja padel na Dolenjskem 18. februarja 1945, umorila ga je izdajalska belogardiščna svojat. Oče Jože Lampret je bil aktiven član Osvobodilne fronte vse do aretacije. Bil je tudi poslanec kočevskega zbora. Umrl je februarja 1945 v Dachauu. Starejši sin Jože je bil partizan, preživel je vojno in je zdaj direktor gostinske delovne organizacije Otočec na Krki. Hčerka Francka se je z bratom Jožetom in Gusteljnomo že leta 1941 udeleževala sestankov Osvobodilne fronte. Lampretovi so nenehno podpirali narodnoosvobodilno gibanje in dali narodnoosvobodilnemu boju velike žrtve. Okupatorji in domači izdajalci so se nasilno znašali nad to družino. Prve stike z družino Podobnik, to je Plankarjevimi iz Potoka, je navezal Jože Kovačič. Družina se je sredi leta 1941 opredelila za ideje Osvobodilne fronte. Dala je 3 partizane, domači pa so tudi v najbolj kritičnih in kriznih časih pomagali partizanski vojski in aktivistom. Celo Plankarjeva mati, priletna ženica, ki je med vojno morala skrbeti za družino, je v kritičnih trenutkih nosila pošto in preko nje so stiški aktivisti večkrat dobili edino zvezo z aktivisti Ivančne gorice, s Stično, Virom itd. Posebno pomembna naloga te domačije, pravzaprav Podobnikovega mlina, je bila pomoč pri prehrani partizanov, tudi celih enot. Pepca Podobnik je več mesecev nosila okoliškim aktivistom hrano v bližnje gozdove. Samo tistemu, ki je sam doživljal vojno, pogosto v bedi in pomanjkanju, ki je nosil puško v boju, je lahko pojasniti, kaj je takrat pomenila hišica z mlinom na samoti, obdana z gozdom, z ljudmi, nesebično naklonjenimi narodnoosvobodilnemu gibanju. Taka je bila Podobnikova družina iz Potoka.

Družina Hauptman je dala dva partizana in dve žrtvi fašističnega nasilja. Starejši sin France Hauptman je bil od leta 1941 ak-

tiven član rajonskega odbora Osvobodilne fronte Stična in član partije. Med vso vojno je bila zelo aktivna tudi Alojzija Hauptman. Njen brat Andrej je padel v partizanih.

Na naših skupnih sestankih, ki smo jih organizirali v Malem borštu ali v gozdu nad Virom, nas je usmerjal Dolfe Jakelj. Ta partijski funkcionar nam je postopoma odkrival predvsem socialno in razredno stran našega osvobodilnega boja. Poleg Slovenskega poročevalca nam je bral odlomke iz Leninovih del. Pozneje nam je prinašal tudi partijsko literaturo. Vztrajno nas je pripravljala na akcijo in vzdržljivost pred razrednim sovražnikom. Poskušal je iz nas narediti komuniste, člane partije. Julija 1941 smo bili na vrhu v Kavčevi hosti sprejeti v partijo Jože Kovačič, Franc Mak in jaz, vsi iz Stične. Sestajali smo se redno vse do odhoda Jožeta Kovačiča v partizane oktobra 1941, ko sva z Makom ostala sama.

Menim, da je bil to za Stično pomemben dogodek v tistem času in sredi dežele, ki je postopoma vstajala iz suženjstva – s prelivanjem krvi in poskusi uničenja. Takrat smo že redno dobivali literaturo. Iz Ljubljane in Ivančne gorice sem jo prinašal jaz. Proti koncu julija smo imeli v gozdu ob križišču ceste Stična–Šentvid in Ivančna gorica–Šentvid širši sestanek aktivistov Šentvida, Stične, Ivančne gorice in drugih bližnjih krajev. Sredi pogovora smo naenkrat opazili Italijane, ki so se bližali od vseh strani. Razkropili smo se proti cesti, tako da ni bil nihče ujet. Ko smo se pozneje pogovarjali o tem (Franc Zupančič, Franc Kalar, Silvo Podobnik in jaz), nikakor nismo mogli ugotoviti, kaj se je takrat dogajalo. Ali je bilo zgolj naključje ali pa izdaja.

Leta 1941 je bil vključen v Osvobodilno fronto Ivan Mavsar. Aktivno je deloval tudi kot organizator narodnoosvobodilnega gibanja v vasi Hudo in bil zato aretiran.

Oktobra 1941 je Jožeta Kovačiča aretirala italijanska patrulja v bližini gostilne Gorišek. Kovačič je na široko politično deloval in agitiral, sem ter tja tudi neprevidno, zato domačim izdajalcem in Italijanom njegova dejavnost ni ostala skrita. Tudi aretacija ni bila naključna. Ko so ga Italijani peljali proti svoji postojanki v samostan Stična, jih je Kovačič mojstrsko preslepil. Odvrigel je kos papirja na tla, italijanski vojaki pa so se hlastno pognali za njim. Ta trenutek je izkoristil Kovačič, bliskovito se je pognal proti pokopališču. Preden so italijanski vojaki

napolnili puške, je bil Jože Kovačič že precej daleč. S cikcakastim tekom se je vešče ogibal krogel. Posrečilo se mu je odnesti celo kožo. V Kremenjaku se je pridružil partizanom.

Slavko Kovačič je bil napredno usmerjen že pred vojno. Osmega avgusta 1941 so ga Italijani aretirali in zaprli. Iz zapore se je vrnil avgusta 1942 in potem deloval kot organizator Osvobodilne fronte v okrožju Stična. Postal je sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za stiško okrožje.

Izmed pomembnejših dogodkov iz časa, ko smo organizirali narodnoosvobodilno gibanje na tem območju, naj omenim tudi ustanovitev mladinske organizacije v Stični decembra 1941. V njej so bili Jože in Gustelj Lampret, Nace Lesjak, Henrik Muzga, France Pajk, Alojzij Zorec in Silvester Podobnik. Organizacija je bila ustanovljena v hiši Janeza Šemeta, tudi sestanke smo vedno imeli v njej, in to od ustanovitve do aprila 1942, vsako nedeljo ob 7. uri zjutraj. Organizacijo sem vodil jaz. Na sestankih smo razpravljali o osnovnih smernicah narodnoosvobodilnega gibanja in o politiki Osvobodilne fronte. Fantje so se udeleževali manjših akcij, trosili so letake, raznašali Poročevalca. Lojze Zorec, sin trgovca, mi je nekajkrat prinesel sladkor in drugi material za partizane, Jože Lampret je zbral precej streliva za partizane. Silvester Podobnik pa je vplival na vso družino, Plankarjevih iz Potoka, da so bili tako trdno naklonjeni revoluciji in narodnoosvobodilnemu gibanju. Večina fantov iz mladinske organizacije je kmalu stopila v partizanske vrste. Nekateri so postali funkcionarji Osvobodilne fronte (Alojzij Zorec). Silvo Podobnik je postal sekretar Skoja.

Tudi organizacija protifašističnih žensk je bila uspešna in aktivna pri širjenju osvobodilne misli. Pri tem se je zelo izkazala Pepca Podobnik, poročena Berčon. Konec leta so bile aktivno udeležene in organizirane Pepca Podobnik, poročena Berčon, Mimi Pajk, poročena Retar, Francka Lampret, poročena Erčulj, Karolina Meglič, poročena Grden, Nada Lenardič, Vera Hrast in Marija Balant.

Nekatere sestanke s temi tovarišicami sem vodil jaz, posebno v začetni fazi, ko je bilo treba pojasniti osnovne smernice narodnoosvobodilnega boja in mesto in vlogo žensk v njem, njegovo perspektivo in nji-

hovo emancipacijo itd. Nekaj sestankov smo imeli pri Podobniku. Navzoče so bile Pepca Podobnik, Francka Lampret in Nada Lenardič.

Sestajali smo se tudi v hiši Mimi Pajk. Tam so bile navzoče poleg Pajkove še Vera Hrast, Karolina Meglič in Marija Balant iz Velike Dobrave. Najbolj je v svoji aktivnosti napredovala Pepca Podobnik, ki je bila kot aktivistka izbrana za delegatko na zboru žensk v Dobrniču. Vera Hrast in Mimi Pajk so ustrelili belogardisti.

Mladinska in ženska organizacija sta nenehno krepili svoje vrste. To je bilo zelo spodbudno za vključevanja ljudi v narodnoosvobodilno gibanje in je omogočalo opravljanje nalog s ciljem krepitve našega boja.

Omeniti moramo tudi Karla Sagadina, ki je bil eden od organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja v Stični. Po odhodu Jožeta Kovačiča v partizane je Sagadin sprejemal izvode Poročevalca in drugo literaturo, ki sem jih prinašal iz Ivančne gorice, in jo nosil na Pristavo, v Mekinje, Veliko Dobravo, Potok itd.

Tudi družina Pajk, po domače Andrejkova, je bila zelo aktivna pri širjenju narodnoosvobodilnega gibanja. Zato so Italijani odgnali v internacijo očeta Alojza, mater in dva sinova. Oče je v internaciji umrl. Tudi Anton Škufca je umrl v internaciji. Njegov mladoletni sin Alojz je stopil v partizanske vrste. Zdaj je polkovnik JLA.

V delavnici Jožeta Permeta, mizarskega mojstra v Stični, sem 1941/42 organiziral več sestankov Osvobodilne fronte, ki se jih je udeležilo deset ali več domačinov.

Novembra 1941 je bil ustanovljen rajonski odbor Osvobodilne fronte Stična in je kmalu zaživel kot organizacijskopolični organ na svojem območju. Predsednik odbora je bil Jože Šeme, člani Franc Hauptman, Franc Kalar, Jože Kosec, Karol Pajk in Vili Šval.

Premožnejši prebivalci so prispevali večje vsote denarja, obutev, hrano in podobno. V tej zvezi omenimo gostilno in trgovino Gorišek, gostilničarja Ludvika Gabrijela, ustrelili so ga belogardisti, čevljarkega mojstra Franca Zgonca, Šemetovo družino, Plankarjeve iz Potoka, Pungerškove in druge. Tončka Gabrijel je bila internirana, leta 1945 se je vrnila domov brez ene roke.

Naj na koncu navedem konkretne podatke s tega območja. Tako je bilo iz Stične 19 padlih borcev, iz bližnjega zaselka Gaberje 7, iz Vira 10, iz Pristave in Velike Dobrave 4, iz Metnaja, Goričice 6, iz Mekinj 2, iz Poljan 2, iz Osredka 1. Iz teh vasi je bilo skupaj 15 žrtev fašističnega nasilja.

(Podatke o Stični med narodnoosvobodilnim bojem so dali Jože Lampret, Jože Perme, Pepca Berčon in po spominu Jože Šeme in Franc Župančič.)

USTANOVITEV STIŠKEGA OKROŽNEGA ODBORA

Ustanovitev stiškega okrožnega odbora je zagotovo bila pomemben dogodek. Stiški okrožni odbor Osvobodilne fronte je dozoval in se razvijal postopoma. Že v prvi polovici leta 1941 so se zbirale skupine aktivistov, kmalu nato so bile ustanovljene trojke, ki so prerasle v terenske odbore. Zbiralo se je orožje in strelivo, ustanovila se je Stiška četa itd. Politični položaj na terenu je bil vse bolj ugoden in ljudje so prisluhnili glasu Osvobodilne fronte ter se množično opredeljevali za narodnoosvobodilno gibanje. Da bi na širšem območju uspešno in koordinirano reševali vse politične, vojaške, organizacijske in druge življenjske probleme revolucije, je bila potrebna enotna akcija in zato tudi ustrezno telo za enotno vodenje politike na vsem območju.

Aktivno vlogo pri organizaciji Osvobodilne fronte je imela skupina, v kateri so bili pomembni organizatorji dr. Jože Rus, Vili Šval in Mirko Pušlar. Ti so tudi pri organiziranju okrožnega odbora Osvobodilne fronte imeli odločilno vlogo. V nedeljo popoldne 14. septembra 1941 se je na Kravjeku blizu Muljave zbralo okrog 20 aktivistov. France Zupančič, ki je eden redkih preživelih članov tega srečanja in ki smo ga decembra 1941 izbrali za predsednika okrožnega odbora Osvobodilne fronte Stična, je povedal, da je bilo navzočih tudi 5 tovarišic, vendar se njihovih imen ne spominja. Kravjek so izbrali zato, ker je bil zgodovinsko in literarno znan in je blizu Jurčičevega rojstnega kraja in nekdanjih gradov, ki jih je Jurčič opisoval v svoji povesti Deseti brat. Bil pa je tudi izletniška točka, tako da je bilo srečanje na njem za italijanske okupatorske oblasti in domače vohljače manj sumljivo. Takrat smo tudi že imeli partijsko organizacijo. Ustanovila sta jo Dolfje Jakelj in Radko

Polič, zato je bilo na srečanju navzočih tudi 5 članov partije.

Sejo je vodil dr. Jože Rus. V krajšem govoru je nakazal namen in smoter sestanka. Poudaril je, da je naša rešitev le v oboroženem boju proti okupatorju, ki ga je treba pripravljati z vztrajno in nenehno politično akcijo, in da bo to ena bistvenih nalog novoustanovljenega okrožnega odbora Osvobodilne fronte. Poudaril je, da bo naš boj dolg, zapleten in težak, da bo terjal vztrajnost, trpljenje in tudi žrtve. Omenil je tudi domače izdajalce, poudarjajoč, da je v tej smeri že opaziti protiljudsko dejavnost, ki bo postopno naraščala na strogo razrednih in tudi izdajalskih osnovah, ki jih bo uporabljala reakcija. To je bližnja prihodnost povsem potrdila. Po krajši razpravi so navzoči aktivisti izbrali v izvršni odbor 5 tovarišev: Mirka Pušlarja za predsednika, Vilija Švala za blagajnika in za člane Franceta Zupančiča, Jožeta Kovačiča in Franceta Poljanca.

Izvršni odbor se je spreminjal, kakor so se pač spreminjale razmere. Franca Poljanca, ki so ga kmalu aretirali, je zamenjal Venčeslav Winkler, nato je bil kooptiran konec leta 1941 Edi Turnher iz Višnje gore. Manj kot mesec dni po ustanovitvi odbora, po odhodu Jožeta Kovačiča v partizane, je v izvršni odbor okrožnega odbora prišel Jože Šeme. Izvršni odbor je z uspešnim prizadevanjem svojih članov dokaj hitro aktivno zaživel, uspešno je koordiniral in usmerjal zapleteno politično in organizacijsko dejavnost, to pa je postopoma prinašalo notranjo trdnost organizacije Osvobodilne fronte na vsem območju. Seje so imeli v gostilni Jakoš v Ivančni gorici, v gostilni Gradiček v Stični, pri Pušlarju in Beršnjaku na Hudem, pri Zajčevih v Ivančni gorici, pri Jakobu v Dragi, pri Tičku na Polju itd. Izmed prvih 5 članov odbora je preživel samo France Zupančič, doma iz Šentvida pri Stični. Vsi drugi so žrtvovali svoja življenja za svobodo.

STIŠKA ČETA

Centralni komite Komunistične partije Slovenije in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih enot sta v začetku avgusta 1941 sklenila, da se na območju takrat še neustanovljenega stiškega okrožja ustanovi partizanska enota. Na enem od teh sestankov je bil poleg Toneta Tomšiča navzoč tu-

di Radko Polič, pozneje organizator narodnoosvobodilnega gibanja na območju stiškega okrožja. Polič se je na sestanku seznanil s Miranom Pircem, ki je bil določen za komandirja bodoče vojne enote za širši rajon Stične in stiškega okrožja. Vojaške enote in oborožena vstaja so bile najvažnejša oblika širjenja narodnoosvobodilnega gibanja. V severnem delu stiškega okrožja in po dolini Temenice je potekala okupacijska nemško-italijanska meja, zato je bilo na tem območju treba organizirati prehod in zvezo s Posavjem, Štajersko in Gorenjsko. Taka politična in vojaško-geografska presoja je bila brez dvoma pravilna. K temu je še posebej pripomoglo tudi politično razpoloženje teh krajev in naklonjenost prebivalstva, zlasti mladine osvobodilnemu boju. Dane so torej bile možnosti, da se na tem območju uresničijo postavljeni cilji.

V stiškem okrožju so bile dobre možnosti tudi za začetek oboroženega odpora. Neka avgustovskega večera 1941 je Vili Šval obvestil Franceta Zupančiča in mene, da bodo 10. avgusta prišli z vlakom v Stično tovariši iz Ljubljane, kot jedro in predhodnica nove borbene enote. Stiški aktivisti smo jih morali pričakati na železniški postaji Stična, jim preskrbeti hrano, varno bivanje, po možnosti pa tudi orožje, strelivo in drugo opremo. Vse orožje, ki smo ga zbrali do takrat in ga shranili v Malem borštu, in druga tehnična oprema sta nam bila nadvse dobrodošla in prepotrebna za prvo stopnjo oborožitve majhne enote, ki se je porajala na našem območju. Za tisti čas je bil to soliden začetek in pomembna materialno-tehnična podlaga za ustanovitev Stiške čete. Orožje smo razdelili prvi skupini. Pozneje je veliko borcev domačinov prihajajo v Stiško četo z lastnim orožjem. Tudi borci novoustanovljene čete so zbrali nekaj orožja v okoliških vaseh.

Z Jožetom Kovačičem sva se dogovorila, da bo pričakal tovariše iz Ljubljane na železniški postaji v Stični, jaz pa, da jim bom priredil primeren sprejem in priskrbel hrano. Spominjam se, da je Goriškova gostilna in trgovina v Stični dala 3000 lir, nekaj salame in velik lonec toplega čaja. Od doma sem prinesel dva hlebca rženega kruha in nekaj suhega mesa in slanine. Ko so prišli tovariši, jih je vse to čakalo na domu Jožeta Kovačiča. Dobro so se podprli in okrepčali. Tako so se v dobrem razpoloženju in počutju začeli prvi partizanski dnevi Stiške čete.

V tej prvi skupini so bili Mirko Perc, komandir bodoče čete, Srečko Žgajnar, komisar, Janez Učakar in Lojze Terčič-Ciril.

Pozneje smo jih pospremili skozi Mekinjne na Veliko Dobravo k družini Podobnik, po domače k Plankarjevim. Predstavili so se kot begunci iz nemške okupacijske cone, s Štajerskega, in se zelo hitro vživeli in prijeli za delo kot pravi poljedelci. To je bilo kar trdo in naporno delo za ljubljanske fante. Ponoči pa so pripravljali orožje in opremo, na skrivaj seveda in zelo previdno. Vendar je domačinom, zlasti mladincem, kmalu postalo jasno, da so partizani in borci, ki bodo zanetili osvobodilni boj na tem območju.

Pozneje so se utaborili v gozdu nad selkom Potok, severovzhodno od Stične. Tam je že bilo 12 borcev, ki so bili oboroženi s puškami, imeli pa so tudi nekaj pištol in ročnih bomb. Iz Višnje gore sta jim Učakar in Žgajnar prinesla tudi puškomitraljez in nekaj streliva.

France Zupančič in Jože Kovačič sta tej partizanski skupini preskrbela drugi prostor v neki zidnici na Debelem hribu blizu Temenice. Tudi tam so jih domačini zelo prijazno sprejeli. Bilo bi krivično trditi, da je bila ustanovitev Stiške čete le rezultat prizadevanj Stične in okoliških gorskih vasi, saj so bili prvi borci te enote v glavnem Ljubljancani. Omeniti pa je treba tudi, da so tovariši iz Šentvida, Radohove vasi, Temenice, Krke, Znojil, Ivančne gorice zelo veliko prispevali k nadaljnji oborožitvi in opremitvi Stiške čete. Preživeli tovariši, ki so bili prvi ali med prvimi v tej četi, navdušeno pripovedujejo o družinah in posameznikih, ki so najbolj zaslužni za uspešen začetek in razvoj prve partizanske enote na območju stiškega okrožja. Med njimi omenimo Jožeta Kovačiča, Podobnikovo družino iz Velike Dobrave, Slapničarjeve in Plankarjeve iz Pristave, Šemetove iz Stične, Franceta Zupančiča, Franceta Berdajsa, Janeza Prebila, mlinarja iz Temenice, Mišleta, ki se je prvi pridružil tej partizanski skupini, ki je takrat bila v njegovi zidnici. Materialno je veliko pomagal Tone Krašovec pa Zajčevi iz Ivančne gorice, trgovina Rojc, pomagale so vse okoliške vasi iz doline Krke.

Stiška četa je že od začetka imela popolno politično in tudi materialno podporo med ljudmi. Tako ugoden položaj ji je omogočal uspešno delovanje v začetni fazi. Le v

takih razmerah smo lahko ustanovili, razvijali in obdržali četo.

Avgusta 1941 je bil v stanovanju Zajčevih pogovor o pripravi prve akcije. To naj bi bilo miniranje proge in iztirjenje vlaka med postajama Stična in Šentvid. Akcija je bila izvedena, toda s slabimi izkušnjami in nezadostnimi materialno-tehničnimi sredstvi, tako da ni dala rezultatov. Železničar Rus, naš simpatizer, je povedal, kako je odstranil ostanke materiala, ki ga je pustila četa. Podatke o tem sta dali Pepca in Milica Zajc.

V noči od 1. do 2. septembra 1941 so borci Stiške čete postavili iztirniki na progi blizu Radohove vasi. Po izjavi Janeza Učakarja so postavili tudi zasedi, eno blizu železniške postaje Radohova vas, drugo pod vasjo Veliki Gaber. V akciji je prišlo do boja in okupatorji so imeli prve žrtve na območju stiškega okrožja. Akciji so sledile večje okupatorske represalije. Zaprli so okrog 100 ljudi iz Radohove vasi in okolice in prečesali bližnje hribe. Stiška četa je bila še neizkušena in njeni borci so se delno razkropili proti takratni nemški meji. Nekaj jih je prišlo tudi v Stično. Z Jožetom Kovačičem sva njihovo orožje zakopala v Malem borštu pri večji smreki in ga dobro zamaskirala. Ti borci so nato odšli k Zajčevim v Ivančno gorico, od tam pa jih je Jože Piškur, član partije, ponoči odpeljal v Znojile. Piškur je imel poslej z njimi stalno zvezo. Venčeslav Winkler in Poljanec, člana okrožnega odbora, sta tudi skrbela zanje. Nismo pa vedeli, kako naj prenesemo iz Stične v Ivančno gorico orožje, ki sva ga z Jožetom Kovačičem zakopala v Malem borštu. To dokaj odgovorno in tvegano nalogo sta opravila Milica Zajc in njen brat Srečko. Potem ko sta se iz Ljubljane vrnila Perc in Žgajnar, je četa postopoma spet zaživela. Srečko Zajc iz Ivančne gorice je pozneje dal četi tudi mitraljez in strelivo.

Nekateri borci so po akciji pri Radohovi vasi odšli v nemško okupacijsko cono in tam zakopali orožje, ki sta ga pozneje prinesla nazaj Edi Hrast in Stanko Kovačič iz Vira. Četi je dal mitraljez tudi Tone Puš iz

Šentvida, tako da si je v orožju precej opomogla, zlasti še ko so iz Ljubljane pripeljali nekaj opreme in pištol.

V začetku oktobra 1941 je bila četa okrepljena z novimi silami, orožjem in opremo. Kmalu nato se je četi pridružil Jože Kovačič. Leta 1942 je postal njen komandir, potem ko so Perca aretirali na poti v Ljubljano, kamor je šel poročat. Stiško četo so, potem ko je komandir postal Kovačič, imenovali Jožetova četa. Jože Kovačič se je velikokrat oglašal v domačem kraju. Njegova javka je bila pri Šemetu v Stični. Nekaj srečanj za oskrbo Stiške čete smo imeli skupaj s Francem Hauptmanom in Janezom Kovačičem na domu Jožeta Kovačiča pri Florjanu, drugače pa sem četo večkrat pričakal s hrano v gozdu, imenovanem Veliki boršt, ali pa v gozdu nad Virom itd.

Stiška četa je bila ustanovljena med prvimi enotami narodnoosvobodilne vojske Slovenije in je bila prva enota na območju stiškega okrožja. Bila je ves čas v stiku z aktivisti tega območja, od časa do časa pa tudi s prebivalci. Njeno delovanje nam je vlivalo moč in perspektivo za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja, še posebej za oboroženi odpor.

Radko Polič, sekretar komiteja Komunistične partije Slovenije v stiškem okrožju, je nenehno aktivno deloval. Njegove zasluge pri razvoju organizacije Osvobodilne fronte in ustanavljanju partijske organizacije je treba posebej poudariti.

Tudi Slavko Kovačič je kot sposoben organizator in partijski delavec zelo vplival na razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v stiškem okrožju, po združenju okrajev pa tudi na širšem območju. Bil je poslanec kočevskega zbora, sekretar okrajnega komiteja itd.

Ta zapis o nastajanju narodnoosvobodilnega gibanja v stiškem okrožju naj bi osvetlil nekatera pomembna dogajanja v začetni fazi razvoja gibanja in naj bi bil v pomoč pri nadaljnjem proučevanju zgodovine narodnoosvobodilnega boja.

DR. TONE FERENC

Zaplenjena naredba

Zgodovinarji, ki raziskujemo razvoj partizanske vojske v Sloveniji v letu 1942, pogrešamo naredbo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet iz druge polovice junija 1942, s katero je tretjo grupo partizanskih odredov razdelilo na tretjo in peto ter imenovalo poveljniški in politkomisarski kader v njuna štaba in tudi v štabe novih odredov. Takrat je namreč iz dveh odredov nastalo šest novih. Glede na vrstni red dogajanj so zgodovinarji časovno postavljali ta ukrep glavnega poveljstva na 25. ali 26. junij 1942. Ohranilo se je namreč navodilo glavnega poveljstva štaboma obeh grup odredov o razmejitvi njunih območij, strateških nalogah itd. z dne 26. junija 1942. To se sklicuje na ustanovitev obeh grup odredov in je objavljeno v Zborniku dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanski narodov, del VI – borbe v Sloveniji, knjiga 3, dok. 34. Uredništvo zbornika je v opombi št. 2 zapisalo, da »naredba o razdelitvi III. grupe na III. in V. grupo odredov ni ohranjena«. To je res, če je uredništvo mislilo na izvirnik v slovenščini; ta se res ni ohranil v naših arhivih, ni pa rečeno, da kakega zaplenjenega izvoda ni v kakem italijanskem arhivu, ki pa še ni odprt.

Ohranil pa se je italijanski prevod po izvirniku, ki ga je italijanska vojska zaplenila med svojo veliko ofenzivo, najbrž na Kočevskem Rogu v drugi polovici avgusta 1942, ko je tam zaplenila precejšen del arhiva vodstva narodnoosvobodilnega gibanja za Slovenijo. Italijanski prevod je obveščevalni urad XI. armadnega korpusa 10. septembra 1942 razmnožil kot prilogo št. 1 k svojemu »dnevnu vestniku št. 66« (Notiziario giornaliero n. 66). Ta zanimivi vestnik iz časa velike italijanske ofenzive se pri nas ni ohranil v celoti, marveč so se ohranile samo posamezne številke za posamezne dneve (arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, f. 692/I it.); nisem ga našel niti v arhivu vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu, ki hrani precej gradiva italijanske vojske v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno.

Tukaj bomo objavili slovenski prevod italijanskega prevoda zaplenjene naredbe št. 7 glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, z dne 25. junija 1942. Ta naredba je veljala le mesec dni, potem pa jo je odpravila naredba št. 9 z dne 26. julija 1942, s katero je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet zaradi tako imenovanega voj-

vodstva odstavilo s položajev ali premestilo precejšen del poveljniškega in politkomisarskega kadra. Naredba je objavljena v Zborniku dokumentov in podatkov o na-

rodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 3, dok. 84. Besedila, ki smo jih dali v oglate oklepaje, so naša.

NAREDBA ŠT. 7

GLAVNEGA POVELJSTVA SLOVENSКИH PARTIZANSКИH ČET DNE 25. 6. 1942

Zaradi čedalje številnejših partizanskih čet na slovenskem ozemlju, ki ga je zasedel italijanski okupator, se čete sedanje III. grupe odredov danes razdelijo na dve samostojni grupi. Od sedaj naprej tvorijo III. grupo odredov čete, ki so sedaj na območju Notranjskega odreda; na območju Dolenjskega odreda pa se ustanovi nova V. grupa odredov. III. in V. grupo odredov sestavljajo vsako po trije odredi, in sicer:

V. grupo odredov: Belokranjski odred, ki zajema območje Bele krajine do grebena Gorjancev in grebena Kočevskega Roga, Krški odred, ki zajema dolino spodnje Krke in cono med Krko in reko Mirno, Zapadnodolenjski odred, ki zajema preostalo cono sedanjega Dolenjskega odreda.

III. grupo odredov: ... [Manjka navedba Kočevskega, Krimskega in Polhograjskega odreda ter njihovih območij – opomba T. F.]

Novima štaboma obeh grup odredov odredjamo, da natančneje določita območja posameznih odredov in jim sporočita razdelitev njihovih območij.

Za vodenje III. in V. grupe odredov ter za njune odrede imenujemo tele štabe:

III. grupa odredov:

komandant tov. Mirko BRAČIČ

politični komisar tov. Ante NOVAK

namestnik komandanta tov. Štefan KOREN [Ivan Jakič]

namestnik političnega komisarja tov. Borut ZADVORC [Polde Maček]

– Kočevski odred:

komandant tov. Vasja IŽANC [Jože Klanjšek]

politični komisar tov. Florjan NOTRANJC [Cveto Močnik]

– Krinski odred:

komandant tov. Stjenka KNAP [Bojan Polak]

politični komisar tov. Tone POGAČNIK [Janez Hribar]

– Polhograjski odred:

komandant tov. Jože JEŽOVNIK [Franc Bukovec]

politični komisar tov. Metod CESTNIK [Ciril Keržič]

V. grupa odredov:

komandant tov. Urban VELIKONJA [dr. Marijan Dermastija]

politični komisar tov. Tone ŠPAN [Jože Nose]

namestnik komandanta tov. Čiro ZASAVEC [Janez Hlebš]

namestnik političnega komisarja tov. Vilko KOČEVAR [Dušan Bravničar]

– Belokranjski odred:

komandant tov. Nedeljko LOŽAN [Dušan Majcen]

politični komisar tov. Lojze BRODAR [Dušan Pirjevec]

Krški odred:

komandant tov. Žan ROME [Ivan More]

politični komisar tov. Marko DOLINC [Bogomir Peršič]

Zapadnodolenjski odred:

komandant tov. MARTINOV [Martin Kos]

politični komisar tov. Boris NIKIČ [Niko Šilih]

Komandantoma III. in V. grupe odredov odredjamo, da predlagata ustanovitev štabov odredov in njihovih podrejenih štabov.

Za glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet

Komandant:
Peter Strugar l. r.
[Franc Leskošek]

Politkomisar:
Jernej Posavec l. r.
[Ivan Maček]

MAG. BOŽIDAR JEZERNIK

Hlapec Jože in njegova pravica

Ta prispevek je nastal na podlagi analize dnevnika Jožeta Tajčmana iz Čuril pri Metliki, rojenega 10. decembra 1918. Tajčman je dnevnik začel pisati kmalu po prihodu v koncentracijsko taborišče na otoku Rabu konec julija 1942. Obsega dva zvezka rokopisa; zadnja zabeležka je z dne 14. januarja 1945, ko je zapisal: »Bil sem pri sv. maši, drugo vse po navadi. Bil je novi zvon pri Kalvariji.«

Jože Tajčman je začel pisati dnevnik predvsem zato, da bi si zabeležil nenavadne in zanimivejše doživljanje iz novega kulturnega okolja, v katerem se je znašel med vojno vihro. V dnevniških zapiskih iz časa internacije v taborišču na otoku Rabu in v Padovi opisuje predvsem, kaj je jedel, kdaj je bil pri maši, kdaj je prejel pošto ali paket in podobno. V skupih besedah si je zapisal tudi vsebino številnih sanj: največkrat je sanjal, da je doma. Sploh je zelo hrepenel po domovini, še posebej po očetovi hiši, ki mu je simbolizirala vrhunec tuzemske sreče.

Po domu in domačih so močno hrepeneli vsi interniranci; v tem so si bili večji del »vsi enaki«. Za slovenske internirance v italijanskih koncentracijskih taboriščih lahko v splošnem celo rečemo, da so ves čas internacije preživeli tako, da so bili vsaj v mislih doma. Večja ko je bila njih stiska in trpljenje, bolj se jim je zdelo, da bi bilo vse lepo in prav, če bi bili doma. Ker se jim je vse v taborišču zdelo grdo in odvratno, je postajalo hrepenenje po domu vse bolj hrepeneenje po izgubljenem raju (»izgubljeni sreči«). Ko so ležali »vsi bedni v blatu«, so sanjarili o hišici nekje v Sloveniji, in vse je bilo »tako neverjetno lepo in prijetno«. Taka sanjska podoba je prekrila celo vse morebitne slabe spomine na dom; kakor da je bilo doma vse lepo in prav, čeprav je bil dom majhen in s slamo krit. Poleg tega je doma divjala vojna vihra, ki mnogim zagotovo ni mogla obetati veliko dobrega.

Nekako je razumljivo, da so si tako silovito želeli domov tisti, ki so se hoteli boriti na kateri si že bode strani. Toda kaj s tistimi, ki si tega niso želeli? No, eden od takih je bil tudi Jože Tajčman. Dne 12. avgusta 1943 v dnevnik je zapisal na primer v dnevnik, da je imel »težke sanje«, da je bil doma in da so ga zajeli partizani. Po drugi strani pa se tudi ni pridružil nasprotnikom partizanov, čeprav je imel v taboriščih za kaj takega nedvomno dovolj priložnosti, saj je imel v taborišču v Padovi priložnost spoz-

Spis je nastal kot referat za IV. hrvatsko-slovenske etnološke paralele (Karlovačko Pokuplje –

Bela krajina),

ki so bile v Karlovcu 5. in 6. decembra 1985.

Originalni dnevnik Jožeta Tajčmana iz Čuril pri Metliki hranijo

v Belokranjskem muzeju v Metliki, fond NOB, mapa 208.

nati tudi Rupnikovega zeta Stanka Kocipra, sodeloval pa je tudi pri »Socialni pomoči«, ki so jo vodili nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja.

Razpad italijanskih koncentracijskih taborišč je doživel v taborišču v Padovi, katerega so sredi septembra 1943 zasedli nemški vojaki. Zanimivo je, da se prihoda nemških vojakov ni tako zelo prestrašil kakor večina drugih internirancev. Seveda pa je to samo mnenje, ki je lahko tudi netočno. Dejstvo je, da številni drugi nekdanji interniranci iz Padove pomnijo dneve, ki so jih preživeli po prihodu nemške vojske, predvsem po hudem strahu pred svojo nadaljnjo usodo, saj jim nikakor niso obetali dobrega, poleg tega pa so jih še razvrstili po peterkah in jim zagrozili, da bodo postrelili vse, če bo iz kakšne peterke kdo pobegnil. Prišli so mučni dnevi pričakovanja povsem nejasne usode, ko si nihče ni upal niti zaspati. Vsi so se bali da ne bi kdo iz njihove peterke poskušal pobegniti. V Tajčmanovem dnevniku o vsem tem ni niti zabeležke.

Kaj je vzrok za to, o tem lahko samo uginamo. Ugibanje samo na podlagi dnevnishkih zapiskov je seveda zgolj bolj ali manj utemeljeno domnevanje. Prav tako je zanesljivo, da bi se mnenja različnih preučevalcev tega vprašanja po vsej verjetnosti razlikovala in to zelo ali pa si bila celo protislovna. Vendar se mi dozdeva, da lahko iz tega dejstva v skladu s celoto dnevnishkih zapiskov sklepamo na značilno potezo v njegovem značaju: da je bil tako vaje, da mu je kdo ukazoval, da ga to ni motilo. Iz zapiska z dne 19. septembra 1943 lahko sklepamo celo, da ga je nekako motilo, če mu nihče ni ukazoval. Takrat je namreč zapisal, kako so se vedli nekdanji interniranci iz padovanskega taborišča, ko so jih nemške oblasti z vlakom prek Innsbrucka, Dunaja in Maribora pripeljale v Zagreb: »Tu se je tavallo sem in tja, nismo vedeli, kod in kam, kakor ovce brez pastirja.«

Kmalu se je pokazalo še nekaj, kar lahko po eni strani štejemo za posredno potrdilo našega mnenja o njegovem značaju, po drugi strani pa je vsaj na prvi pogled presečenjenje: človek, ki je tako zelo hrepenel po domovini, zlasti po očetovi hiši, nenadoma pozabi nanjo ko pride tako rekoč pred prag tega svojega hrepenenja. Ves čas po odhodu iz taborišča je samo enkrat zapisal, da je sanjal o svojem prihodu domov, in sicer 25. oktobra 1943; pozneje se sanjal ni več o tem.

Doma, po katerem je tako zelo hrepenel, ni imel. In kakor je mogoče sklepati iz njegovega dnevnika, je bilo v tem transportu med slovenskimi interniranci še nekaj takšnih, in sicer najmanj šest. Toliko jih je po zapisu z dne 19. septembra 1943 »rešil« slovenski duhovnik s tem, da jim je omogočil prenočišče v škofijskem zavodu. Od tam so naslednjega dne zjutraj štirje od njih šli v Križevce iskat delo.

V vasi Djurdjic so dobili vsak svojega gospodarja. Tajčman je imel srečo: njegov gospodar je bil premožen in je imel »lepe konje, 2 krave in 1 junca«, dobro pa je zaslužil predvsem s prodajo svinjskega mesa v Zagreb. Ko je prišel k hiši, so mu »lepo postregli«. Vendar ni bil povsem zadovoljen. Njegov odnos do novega bivališča je bil že od prvega dne ambivalenten, tam se mu je »lepo vidlo samo dolg čas«. Ta njegov odnos se je kasneje samo še poglobljajal in pri hiši se je ves čas čutil tujca. Ko je 10. novembra 1943 umrla »baba« in jo je celo noč »varval«, mu je bilo »malo inako med tujimi ljudmi«. Na dom se je z nostalgijo in hrepenenjem spomnil tudi nekajkrat kasneje, skoraj izključno na nedeljo ali praznik, to je v dnevih, ko praviloma ni delal ali ko se je celo udeležil kake zabave s plesom.

Delo so mu dali že prvi dan, ko je prišel k hiši, in sicer je šel s konji na pašo. Konje je potem pasel še nekajkrat, nazadnje 1. novembra 1943. Nato je pasel v novembru 1943 krave, pozneje pa samo še svinje. Poleg tega je opravljal še druga kmečka dela, to je, delal je na polju ali okrog hiše, hranil živino, grabil listje, sekal drva, trgal grozdje, kuhal žganje in podobno. Kot lahko sklepamo iz zapiskov, je rad poprijel za vsako delo. Tudi ga ni posebej motilo, ko je s kosačo julija 1944 ves teden žet. Motilo ga je le, kadar je moral delati tudi v nedeljo »kakor na navaden dan«. To se mu je med drugim zgodilo zadnjo nedeljo v septembru 1943. Sicer pa je delo pomenilo zanj možnost za uveljavitev in samopotrditve, zato ga je opravljal vestno. Dela, ki jih ni poznal, si je z zanimanjem ogledoval. Tako si je na primer 4. marca 1944 z zanimanjem ogledal, kako so ženske prele. Prej česa takega še ni videl.

Potemtakem je imel tudi nekaj etnološke žilice. Novo okolje je opazoval z zanimanjem, zlasti tisto, česar ni poznal prej ali se mu je zato zdelo nenavadno. Tako je 2. januarja 1945 šel poslušat v neko hišo dude. To ga je »zelo zanimalo«, saj prej tega še ni

»nigdar videl niti slišal«. Toda takih zapisov je tako malo, da iz njih nikakor ni mogoče razumeti, zakaj se je v novem okolju počutil tako tuje. Še posebej, ker nikoli ne omenja jezikovnih ali kakih podobnih težav. Ko si je na primer v nedeljo 25. junija 1944 zapisal, da je človeku v tujem kraju hudo, tega torej ne gre razumeti, kot da mu je bilo težko, ker je v tujini, med ljudmi drugih običajev in navad, kot jih je poznal od doma; tujca se je počutil, ker ni imel svoje posesti, svoje družine.

Kako enolično je bilo življenje hlapca, kaže samo po sebi že veliko število zapiskov »kot po navadi«. Samo to je zapisal, za precej dni. Razen dela in redkih praznikov, ki pa so spet pomenili bolj dneve »otožnosti« kot veselja, se mu tako rekoč ni zgodilo nič. 24. septembra 1943 se je »malo pošalil« z neko dvanajstletno Zagrebčanko, ki je bila »zelo razvita in nadarjeno dekle«; drugih stikov z ženskami ne omenja. Tudi vojna je šla mimo njega. V taboriščih je redno spremljal dogajanje na svetovnih bojiščih in v Sloveniji; poslej takšnega zanimanja ne kaže več. Vojno je doživljal kot zgodovino z veliko začetnico, Zgodovino, ki je lahko udarila tudi po njem kot nepredvidljiva in okrutna usoda, na katero sam ni mogel vplivati. Tako si je 5. oktobra 1943 zapisal: »Zjutraj rano so prišli partizani. Odnegli so mi uro, majico in druge reči.« Dva dni kasneje pa: »Vezel sem kukuruznico in so me z njive odterali ustaši. Šel sem skoz celo vas in v Križevce, tam so me izpustili.« 10. februarja in 23. marca 1944 pa si je zapisal, da so prišli »Nemci v vas« in nič drugega.

Poglavitni vzrok za tako njegovo zadržanje je po mojem njegovo prepričanje, da se na svetu ne da ničesar spremeniti, da Zgodovino osmišlja božja volja in da človek, še posebej tako imenovani mali človek, nanjo ne more vplivati. Toda prav s tem pasivnim zadržanjem je sam najbolj učinkovito oblikoval svoj položaj. Ker se je po vasi streljalo – bile so razne skupine – so 2. decembra 1943 »delali malo«. Ljudje so se celo pobijali: 19. oktobra 1943 ponoči je sosed Franc ustrelil enega partizana, ki je prišel v hišo ponj, ker je bil »ustaša«. Ta zapis se skoraj v ničemer ne razlikuje od zapisa z dne 16. junija 1944: »Ubil je eden mož ženo in fanta, ker je od nega od šla.« Torej nekoliko nenavaden, nevsakdanji dogodek, ki pa razen nenavadnosti nima druge dimenzije.

Pasivno zadržanje do Zgodovine je pri njem tako globoko zakoreninjena navada, da se v njem zbudi odpor, ko ima priložnost sam (zavestno) ustvarjati zgodovino, to je krojiti svojo usodo. Ko so 13. septembra 1944 prišli partizani v Križevce, so vas »napadli« (niso preprosto prišli kakor ustaši ali Nemci!). Ena od nenavadnih posledic tega dogodka, ki mu očitno ni bila všeč, so bile volitve. Tudi njegova »gazdarica« je morala volit. Tako ne le da se ni upiral normam in vrednotam, ki so bile norme in vrednote njegovih gospodarjev in katerih poglavitni smoter je bil prav ohranjanje razmerja gospodar – hlapec, ampak so se mu celo upirali poskusi spremeniti jih.

Na ravni vsakdanjika je to pomenilo, da je lahko še naprej delal od jutra do večera in šel v nedeljo k maši, če ni bil ravno bolan ali če niso doma klali oziroma imeli kakšnega drugega dela.

K maši je hodil redno vsako nedeljo ali praznik, ne glede na vreme. Čeprav je bilo »oblačno in zelo blato«, »dosti hladno« ali visok sneg. Za k maši se je praviloma nekoliko bolje oblekel: že prejšnji večer se je obiril in preoblekel, po potrebi tudi ostrigel (to je storil tudi, kadar je šel kam z doma, na primer s kobilama pod žrebca) oziroma oblekel obleko, ki jo je dobil od gospodarjevega sina. Ker ni imel primerne obleke, zadnji dve nedelji oktobra 1943 ni šel k maši. Zato je dobil 1. novembra obleko, 16. novembra klobuk in 5. decembra nove čevlje. Vse to pa ni moglo biti kaj prida, saj je 18. maja 1944 šel k maši, »a to siromaški opravljen.«

Po maši je obiskal prijatelja ali pa je kak prijatelj prišel k njemu na obisk. S prijatelji so pili vino in obujali spomine na dom in domači kraj. V nedeljo zvečer so včasih tako »lumpali« kar do jutra. Včasih so tudi peli »naše Slovenske pesmi«, včasih pa so se tudi sprli. Pogovarjali so se seveda tudi o svojih gospodarjih. Jože Tajčman je bil zadovoljen: imel je »dobro gospodinjo«. To je pomenilo, da je imel zlasti prve mesece »dosti« hrane in vina in da je bila hrana »dobra«. Od gospodinje je večkrat dobil tudi cigarete. Hrana, vino in cigarete, obiskovanje maš in redke družabnosti so bile njegovo edino zadovoljstvo.

Poleg nedeljskih obiskov in srečanj so bile dobre priložnosti za družabna srečanja po koncu večjih del ali ob godovih, ko so šli koga obiskat. Takrat so pili žganje tudi hlapci; medtem ko so si gospodarji tudi tega

privoščili več(krat). Tajčmanov gospodar se ga je na primer »večkrat na sekal«, tudi če ni bila kaka posebna priložnost. Tako je bilo tudi Tajčmanu »zelo lepo«, ko je bil 13. in 14. aprila 1944 na svatbi, ko so 23. novembra 1944 imeli kolone in je bil pijan. Zelo zadovoljen je bil tudi na božični večer, ko so imeli doma »lepi običaj« in so bili zbrani vsi domači razen gospodarja, ki je odšel v Zagreb, in sina, ki je bil pri vojakih. Ali pa ob pustu, ko so šli popoldne v maškare; takrat je bilo »zelo interesantno«, ker je bil preoblečen v mlado (»kakor oni pravijo sneho«); bil je razkrit, pa ga vendarle ni nihče spoznal. Taka redka zadovoljstva so mu zelo veliko pomenila, zaradi njih se je počutil kot doma: »Bil sem doma. Imeli so me vsi radi. Dali so mi vse, kar sem želel.«

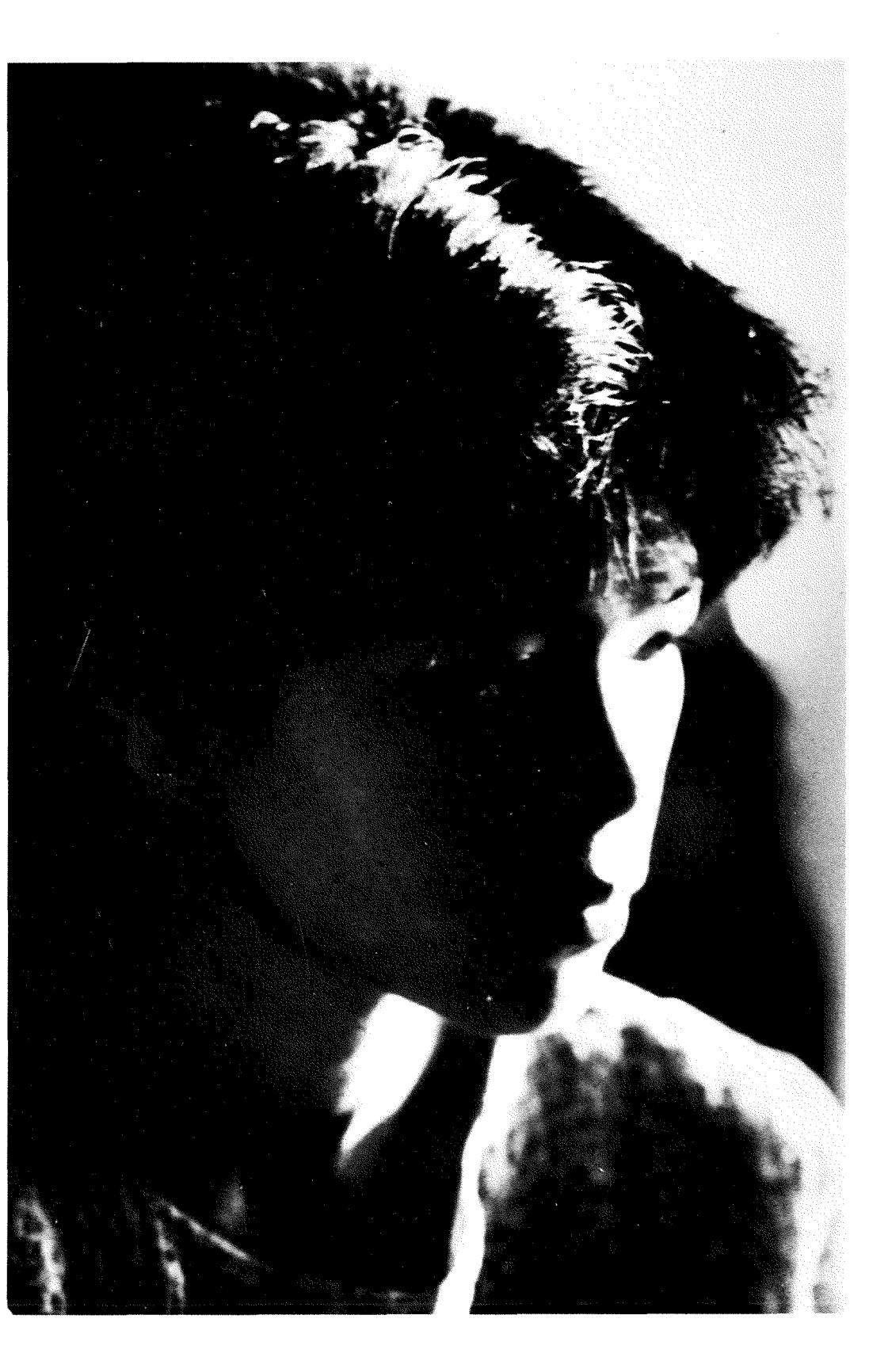
Glede na to, da je bil v svojih željah precej skromen, je bila za njegovo občutenje doma veliko pomembnejša toplota in ljubezen. Kakor je mogoče razbrati iz dnevniških zapiskov, ljubezni in topline ni bil deležen ravno veliko. Kolikor je je bil deležen, je je bil od gospodinje, in to si je prislužil s trdim delom. Od gospodarja je je bil deležen dosti manj oziroma je zvečine sploh ni bil. Že po nekaj mesecih se je namreč začel gospodar do njega vesti po domače oziroma je tudi njemu pokazal, kdo je gospodar v hiši. V pijanosti je gospodar večkrat koga fizično napadel, kdaj pa kdaj celo gospodinjjo, tak da

jo je Tajčman »moral braniti«. Že 22. decembra 1943 so imeli zvečer pri hiši »veliko blamažo«, ker se je »gazda« napil in »ošmaril« Tajčmana, tako da se mu je zavrtelo. Užaljeni hlapec je naslednjega dne zaradi tega dogodka hotel oditi od hiše, »ali mi niso pustili, ker so vsi jokali«.

Toda kljub temu je bil hlapec potem še večkrat žrtev gospodarjevega nasilja. Ko ga je gospodar 10. februarja 1944 drugič napadel, je odšel h kumu, kjer je ostal ves dan. »Nazaj nebi šel, da niso zmiraj po mene hodili.« In kakor so hodili vztrajno ponj, tako ga je gospodar vse bolj pogosto pretepal. Sčasoma se je stanje še poslabšalo. Razmere so se celo tako zelo poslabšale, da si je 16., 17. in 18. septembra 1944 zapisal, da so postali dnevi zanj težki, prav tako delo, misel na dom, hrana in zaslužek pa slaba. »Edino to je bilo dobro, ker so me vsi ljudje spoštovali in kam sem šel so me lepo sprejeli.«

Želja, da bi ga ljudje spoštovali (kot hlapca!), je bila pri njem tako močna, da se ji ni mogel upreti niti tedaj, ko je najgloblje čutil nevzdržnost svojega položaja. Natančneje povedano, ko se je uprl, je to storil tako, da je svojemu jurišu na nebo sam porezal krila, to se pravi, ni se pridružil ne partizanom, ki so se borili za nacionalno **in socialno** osvoboditev, niti ustašem; da ja ne bi omajal vladajočih norm in vrednot: konec leta 1944 je zamenjal gospodarja.

NADA GABOROVIC

Pripoved o času in ljudeh

V nadaljevanju pripovedi o usodnih zapletljajih, v katere so bili po spletu okoliščin in po sili razmer zapredeni »prišleki« iz Basla, sledimo razvoju mlade osebnosti v nadaljnjih treh letih, od končane vojne do informbiroja, kakor se kaže v okviru zakonitosti časa, naglih sprememb, nepredvidljivosti. Namesto naravne postopnosti zorenja doživlja protagonist sunkovite, pospešene korake v odraslost; to ga spravlja v zmedenost v trenutkih, ko je prisiljen v neusmiljeni situaciji odločati in ukrepati kot zrel mož, vse v njem pa je še tako deško ranljivo. Ne preseneča, da je marsikdaj razdvojen, saj v iskanju izhodov zmerom napenja svoje moči do konca, kar ga čezmerno izčrpava in slabi njegov obrambni mehanizem. Tako občuti samega sebe kot preganjano zver, ki se bojuje za svoj prostor pod soncem, zmerom na preži, da ji kaj ne prekriža poti, jo ugonobi, ji odvzame pravico do preživetja. Svet, v katerega je bil postavljen z rojstvom, s tem pa na milost in nemilost prepuščen sovražnim silam, se mu dozdeva bolj kletka kot svoboda, bolj labirint kot prostrane širjave. V njem uzira sebe kot izobčenca, tujca, žrtev svoje drugačnosti, kateri pa se ne želi odreči za nobeno ceno. Četudi razboljen od trnovite dosedanjosti, vkleščen v vrsto protislovij, posledic časa, ne odstopa od svojega odnosa do tega sveta, ki mu je usojen. Vztraja pri svoji miselni naravnosti, svojih presojah dejstev in problemov, svojih pogledih na resnico, pri svoji odkritosti.

S tem premaguje stresne trenutke, omahljivost, porojeno iz hipnega občutka nebogljenosti, tujstva pred drugimi, izločenca, ki se mu zmerom postavlja sovražno nasproti vse, česar se zaupljivo dotakne. Razbolelost se umakne čvrstosti volje,

upornosti, trdnosti, življenjska in ustvarjalna vnema se povrneta.

Kakor za prva dva dela pripovedi je tudi za tretjega temeljna značilnost prežarenost, s katero pisatelj v spominu obnavlja dogodke izpred skoraj štirih desetletij, od trenutka, ko so v Ljubljano vkorakali partizani, pa do dni, ko je v vojaški suknji vstopil v izjemno obdobje svojega življenja, potem ko je prebolel izgon svojih domačih iz države, postal pisatelj, preстал vsa zasramovanja, podcenjevanja, preziranja, obsodbe in zapor, posmehe, svoje nenehno begunstvo, ki se mu je vsadilo v kri. Se posebej pa v pričujočem delu sage o družini Kovačič občutimo, da je pisatelj iztisnil iz svoje podzvesti najtrpejše občutke, dolgo zatajevane, a silovito žive, prisotne v vsem njegovem dejanju in nehanju, zdaj dokončno dozorele, očiščene. Zato v pripovedi ni zaslediti nestrpnosti, zamerljivosti zaradi krivic, ki jih je moral prestati, tegob, ki so mu jih napravili paradoksi v časih previranja, pač pa mu pisanje pomeni osvobajanje od otroških in mladostnih travm. Sleherno ponovno vračanje v preteklost, kakršna se mu je zarezala v spomin, najsi tudi ni v celoti izenačena z zgodovinsko točnostjo, rahlja svinčeno težo v njegovi notranjosti. Predvsem gre za težo nerazločljivih dejstev, vprašanj, ki so ostala brez odgovorov, a tudi brezrazložnega, nepojmljivega ravnanja z ljudmi, brez krivde krivimi, ožigosanimi po neusmiljeni, železni logiki, ki nosi v sebi nelogičnost.

Ceprav izgon iz domovine ni zadel Lojzeta, pa mu ni bilo zato nič laže. Venomer je hodila za njim senca grehov, katerih ni počel, sumničenja, ki mu ni mogel odkriti dokončnega razloga, predsodkov, ki bi zlomili

Lojze Kovačič:
PRIŠLEKI, 3. del.
Slovenska matica.
Ljubljana 1985.
Strani 396.

čvrstejšo telo in duha, kot sta bila njegova pri sedemnajstih. Danes se zdi skoraj nemogoče, da se mu je vse to dogajalo, kakor se mu je, o čemer seveda ne dvomimo. Razdvojen, obupan, brez strehe nad glavo, zaposlen priložnostno, preživlajoč še naključno, se je reševal odločno in trajno s pisanjem, izzival nasprotujoče si sodbe o svojih objavljenih delih, ki so bila v času povojnega socrealizma, dirigirane umetnosti sprejemljiva le za tiste, ki so videli čez obzorje. Nenehno uporništvu je pisatelj krepilo v njegovi viziji umetništva, kakor je hkrati bilo hudo breme, nenehna preizkušnja v njegovem vsakdanjiku.

Spominjanje je za Lojze Kovačiča pogonska sila, saj prizori kar bruhajo iz njega kot vrelec iz vrtine, magma iz vulkanskega žrela. Bralcu skoraj ne dovolijo oddiha in postanka, impresivnost ga vodi s seboj, da se ji stežka upre, leže pa tudi v njegovo zavest in ga čustveno vznemirja. Ni mogoče spregledati sporočila, ki ga nosi v sebi to obširno besedilo. To je spoznanje, da civilizacija znova in znova išče – in tudi najde – razloge za uničevanje, nenehno izničevanje, v dobesečnem in prenesenem pomenu besede; da je usoda človeštva pobijanje, sovraštvo, strah, maščevanje vseh vrst, zbujanje najnevarnejših strasti v posamezniku in tudi skupnostih, sproščanje človeku in človeštvu sovražnih nagonov, katerih neogibne posledice so dolge vrste deviacij in so potoki krvi, dvojna in lažna morala, vse strašne more, usojene vsemu živemu na tem planetu, pa uničevalne zmote, značilne za obdobja v zgodovini človeštva.

Vse to začutimo ob razbiranju barv tega obsežnega platna, ki ga je večje in z izjemnim zagonom, pravim

ustvarjalnim žarom razpela pred nas pisateljeva roka. Odtoden marsikatero barve je čisto nov. Toda bodisi zaradi brezobzirne odkritosti, naturalističnega razgrinjanja prizorov, bodisi zaradi plastičnosti, ki potrjuje slikarja v pisatelju, je nastalo delo, ki sodi med kar preredka odkrita pisanja o času in ljudeh v njem, sproščajoče različne zavrtosti, ki terjajo odgovore na vprašanja.

Prišleki so pripoved, sicer naravnana kronistično, a segajoča više, k problemom, vraščenim v slednji čas, še posebej izrazito pa v prelomni, v pogostoma tragično trenje sil, katerih vsaka pozna svoje zakone in svoje zakonitosti, ki krojijo pravičnost po svoji meri in okusu, iz predvidevanj o vseočiščujoči pravičnosti pa se ne izcimijo vselej natančno zaželeno. Pisatelj Lojze Kovačič, prišlek, v svojih premišljevanjih o minulih časih uzira preteklost kot orjaški kotel, v katerem se vse pretaplja zaradi gibanja k zastavljenemu cilju; pot do njega je dolga in smer ne zmerom čisto zanesljiva, zato seveda se cilj spreminja v času in ne more ostati nedotaknjen, brezmadežen.

Ob pisanju se je pisatelju očitno utrnilo tudi spoznanje, da razklanost časa poraja hopenje po umiritvi, prečiščenju in s tem poglobitev človečnosti, kakor sla po resnici odpravi razpetosti med skrajnosti in izlušči pravo bistvo posameznika in družbe; njemu je pomagala izluščiti njegovo pisateljstvo kot vir možnosti za povrnitev zaupanja v ljudi, čustvo, lastno nadarjenost.

Seveda je zmožem sprejeti tako spoznanje šele po dolгих letih, ko ga je ustvarjanje korak za korakom osvobajalo njegovih mladostnih bremen, hkrati pa opozarjalo, da je prav zaradi tega in poleg tega lahko ostal vseskozi zvest samemu sebi. Da se je mogel le zatega-

delj vedno znova zatekati, vračati na skrivnostni otok svojega otroškega hrepenenja po neokrnjeni sreči na svetu, kakršnega si je predstavljal v svoji nezaježljivi domišljiji že od svoje bolniške sobe pri štirih letih. Bolj ko se mu je krivil hrbet pod udarci gorjače, bolj se je upiral razkroju v sebi, bolj se mu je kazala vrednost poštenosti, pravičnosti, resnice. Krepil se je notranje, značajsko in ustvarjalno. Njegov zoritveni krog se je sklenil, a ostal je samosvojo iskalec, zmerom neprilagodljiv, nikoli kameleon, nenehno na poti k samemu sebi, za svojo razvito osebnost, ki bi bila sposobna doumeti svet in življenje v čim več razsežnostih. Tako se je pisatelju posrečilo skozi samospraševanje odsliskati usodo »prišlekov«, odreagirati tisti davni čas otroštva in deštva, ustvariti neke vrste dokument, prepojen z osebnostno bolečino, v katerem se prepletata zgodovina in čustvo, kar se je kot usledna nastanilo v njegovi zavesti ob prizorih, v katerih je mladi Lojze nastopal kot gledalec in igralec obenem. Zgodovinska dejstva je pregnetel s osebnostno izkušnjo in tako prispeval svoj ustvarjalni delež v zgodovinski arhiv.

Vendar ob branju ne moremo mimo vprašanja, zakaj se je Lojze Kovačič odločil za tako pomanjkljiv jezik, za kakršnega se je. Napak vseh vrst kar mrgoli, kar ne more biti v prid ne maternemu jeziku ne delu samemu. Preseneča nas tem bolj zato, ke je založnica Slovenska matica še posebej obvezna posvečati vso skrb neoporečnemu knjižnemu jeziku, njegovi visoki kultiviranosti.

BOŽIDAR GORJAN:

V imenu sklicatelja, Republiškega odbora, se vam zahvaljujem za udeležbo. Vidim, da je številčna, tako da očitno obstaja zanimanje za današnjo temo oziroma za našo revijo. Za sestanek in za pogovor smo vas naprosili v okviru formalnega delovnega procesa v zvezi s to revijo. Želim povedati, da ni bil morda vzrok v tem, da bi bila revija v kakšni krizi, bodisi glede vsebine ali kakih drugih pojavov, ki so danes značilni za nekatere revije. Menimo in imamo tudi take sodbe bralcev, ki očitno kažejo na to, da jih po vsebini v glavnem zadovoljuje. Tega nisem rekel zaradi tega, ker bi hotel vnaprej vplivati na vašo razpravo in na vaše mnenje. Prav nasprotno.

Menim, da bi morali v zvezi s tem presojati tudi trenutek, v katerem smo se odločili za ta pogovor. Že nekaj časa smo v obdobju, ko se generacije menjajo, tako pri upravljanju revije, v družbenih organih upravljanja, kakor tudi pri tistih, ki pišejo v revijo, in tistih, ki jo berejo. V zvezi s tem se nam odpirajo nova vprašanja, ki jih v kakem ožjem krogu morda nismo zmožni v celoti dojeti. Zaradi tega je prav, da se o tem pogovorimo v širšem, izbranim krogu, tem bolj zato, ker imamo za seboj že nekaj pozitivnih izkušenj pri določanju smeri razvoja oziroma vsebine revije.

Pred približno desetimi leti je že bil tak pogovor, ki je reviji močno koristil pri njenem nadaljnjem delu. Vodil ga je tovariš Bogdan Osolnik, ki je navzoč tudi danes, verjetno pa je na njem sodeloval tudi marsikdo od vas, ki ste danes tukaj. Skratka, glede na pozitivne izkušnje, ki jih imamo s takim načinom dela, in v želji, da bi revija bila še naprej uspešna, smo vas prosili, da pridete na današnji sestanek. Prav gotovo bodo rezultati našega pogovora koristni uredniškemu odboru, predvsem pa družbenemu organu revije.

Po naključju se ta pogovor ujema z obdobjem, v katerem je prišlo tudi do sprememb delegatov v družbenem organu. Naj povem, da so pobudo za pogovor dali nekateri tovariši, ki smo jih prosili, da bi kot delegati raznih institucij in organizacij sodelovali pri reviji. Torej je bilo pobud več, in menim, da bodo upravičile pogovor. Kot vidim, ste s svojo udeležbo pokazali razumevanje za probleme revije.

Toliko za uvod. Sicer pa je najbolje, da začnemo pri uvodnih informacijah: najprej tovarišica Milena Štrajnar, potem pa bo tovariš Osolnik razmišljal o vsebini revije. Ker je pred desetimi leti vodil podobno okroglo mizo, bo lahko najlažje ocenil, kako so se takrat izrečene misli uresničile.

MILENA ŠTRAJNAR:

Revija Borec je letos izšla devetkrat, to je od številke 1 do 12, od tega šestkrat v enojnem in trikrat v dvojnem obsegu. Pred nami so tudi že prvi izvodi posebne številke spominskih pričevanj oziroma, lahko bi rekli, kar knjižica z naslovom Ne smem pozabiti. To so zgodovinske prispevke o Nedi Geržinič in o drugih aktivistih ljubljanske Osvobodilne fronte in komunistične partije, ki so bili umorjeni pred štiridesetimi leti, 4. maja 1945 na Turjaku.

Od sredstev, ki jih je revija imela na razpolago za svoje redno izhajanje, je Kulturna skupnost Slovenije prispevala 6 milijonov 700 tisoč dinarjev, medtem ko se je od naročnine nateklo milijon 210 tisoč in od oglasov 2 milijona 160 tisoč dinarjev. Da smo letos brez izgube, gre pripisati predvsem občutnemu zmanjšanju obsega revije že ob prvih finančnih zadregah v letu 1984, dvojnem številkam, skromnim honorarjem (s tem se seveda ne hva-

* Pogovor je bil 19. decembra 1985 ob 14. uri v prostorih republiškega odbora ZZB NOV Slovenije, Ljubljana, Vrtača 11. Magnetogramski zapis je bil pred objavo avtoriziran in jezikovno pregledan.

limo), pa oglasni politiki, s katero se ukvarja le malo revij, in ne nazadnje Kulturni skupnosti Slovenije, ki nam je z revalorizacijo subvencije v višini 740 tisoč dinarjev omogočila izid dvanajste številke. Naj dodam, da je razlika med ekonomsko in prodajno ceno precejšnja, kar 0,3 dinarja na izvod, in da so se že oziroma se še bodo v letu 1986 tiskarski stroški dvignili za 80 odstotkov, medtem ko je subvencija kulturne skupnosti po prvih podatkih zagotovljena le v višini letošnje. Za primerjavo: stroški za tiskarno in papir so letos bili 4 milijone 682.722 dinarjev. revija Borec izhaja v nakladi 2000 izvodov.

Po teh predstavljivih podatkih bi se ne najdlje, vsekakor pa s poudarkom, zaustavila pri sestavi bralcev. Inštitucije, predvsem znanstvene, knjižnice, muzeji, arhivi itd. zajemajo 392 naročnikov, osnovne in srednje šole 454, to je skupaj 846, posamezni naročniki 641, borčevske organizacije 203, vsega skupaj 844. Revijo prebira torej 50 odstotkov naročnikov iz vrst borčevske populacije in 50 odstotkov iz vrst neborčevske. Številčno pa se bralci verjetno že prevešajo v korist tistih, ki vojne niso doživeli ali pa je od njih že močno oddaljena.

Tega trenutka, ki se mu ni bilo mogoče izogniti, revija ni pričakala nepripravljena. Trudili smo se zadovoljiti čim raznovrstnejši krog bralcev. Sodeč po odpovedih, ki ne presegajo normalnega osipa, so naša prizadevanja rodila sadove. V zadnjem času je opaziti, da smo pritegnili predvsem pozornost bralcev osrednjih slovenskih revij. Z veseljem prebiramo odmeve nanjo, ki jih je vse več. Zgodilo se je tudi, da so prišli v uredništvo mladi ljudje in revijo kupili. To se je zgodilo prvič v zadnjih letih. Četudi so prišli zaradi izrazito polemičnega zapisa, je pomembno, da so sploh prišli. Zvedela sem, da so jih na **revijo** opozorili. Zdelo se mi je, da Borcu verjamejo. V tem, tako nezaupljivem času, ki terja odgovore na veliko vprašanj in se ne zadovoljuje le s polovičnimi, je to že veliko.

In kako naprej? Verjetno bo treba občutneje razširiti krog sodelavcev, pritegniti najboljša peresa. To pa ni tako preprosto. Človeka se včasih polasti obup. Naj omenim samo Plenum kulturnih delavcev Osvobodilne fronte. Že peto leto, odkar opravljam to delo, se trudim, da bi dobila vsaj vabilo na to srečanje, da ne govorim o sodelovanju, ki smo ga ponudili in ki bi bilo zelo koristno za obe strani, a sem vselej naletela na zaprta vrata. Lahko bi našla še marsikaj. Tu in tam se seveda pripeti tudi kaj prijetnega, vendar je to bolj presenečenje. Ob želji, da bi posebno številko v letu 1986 zapolnilo gradivo o srečanju britanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev na Brdu, je tovariš Dolničar rekel: »To sodi v revijo Borec!« Tudi kaj takega se zgodi, čeprav ne velikokrat. Želimo, da bi Borec prišel v sleherno šolsko knjižnico in postal nepogrešljiv pripomoček pri pouku zgodovine in še kje. V tem tudi vidimo njegovo prihodnost. Želimo si več sodelovanja z zgodovinsko komisijo pri centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije. Itn.

Kot lahko spoznate iz teh kratkih besed, revija Borec še vedno išče svoj prostor v tej družbi in v tem prostoru – prostor, ki ji pripada in v katerem se potrjuje že osemindeseto leto. Zato smo bili zelo veseli pobude ustanovitelja za sklic tega pogovora in se zanj zahvaljujem v imenu uredniškega odbora in v svojem osebnem imenu.

BOGDAN OSOLNIK:

Moj prispevek ne bo poskušal dati odgovora na vprašanje, kako je revija Borec uresničevala uredniško zasnovo, o kateri smo se dogovorili pred osmimi ali devetimi leti, kajti menim, da je bolj prav, če se ob tej priložnosti vrnem k obrazložitvi te zasnove in razlogov zanjo. Zdi se mi namreč, da so nekateri momenti, ki so bili značilni v tistem trenutku, ko se je revija znašla na razpotju in smo zato sprejeli nov koncept, aktualni še danes.

Kot vemo, je bil Borec v začetku edino glasilo Zveze borcev. Potem je prišlo do ustanovitve TV 15, tednika z aktualno družbenopolitično vsebino. Nato je nekaj časa sledilo obdobje, ko je med TV 15 in revijo Borec prišlo do nekakšnega paralelizma. Pri tem zlasti revija Borec ni imela docela izoblikovanega profila. V njej smo, recimo, objavljali zunanje politične preglede, komentarje o aktualnih družbenih vprašanjih in borčevskih problemih, spomske prispevke, pa tudi nekatere izvirne literarne prispevke – pesmi, prozna besedila itn. V svojem aktualnopolitičnem delu je revija zamujala in ni mogla opravljati posebno pomembne informativne vloge za borce, saj se tudi oni – kot vsi drugi ljudje – sproti informirajo iz drugih sredstev obveščanja.

Po svoji vsebini pa je bila revija vendarle pretežno namenjena borcem, to je nekako tudi zoževalo njeno odprtost k širšemu občinstvu. Menim, da ni naključje, da smo takrat ugo-

točili, da je prav to nerazčiščeno stanje pripeljalo revijo celo na rob eksistenčne krize. Pokazalo se je, da je treba reviji najti novo zasnovo, ki ji bo zagotovila ustrezno mesto v slovenskem revijalnem tisku, da ji moramo najti primerno specifično vlogo ali pa jo ukiniti. In takrat se je po daljših in tehtnih razmišljanjih porodila tale odločitev: Borec naj bo revija za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnega izročila. Namenjena naj ne bo samo borcem, ampak vsem, ki jih zanima ta problematika – šolam, kulturnim ustanovam, vsem, ki se ukvarjajo z zgodovinskim opisom narodnoosvobodilnega boja in ohranjanjem tega izročila. Že takrat smo si postavili vprašanje, ali potrebujemo še eno zgodovinsko revijo; imamo namreč Prispevke za zgodovino delavskega gibanja pri Inštitutu, imamo glasilo Zgodovinskega društva itd. Vse to smo imeli pred očmi, vendar pa tudi dejstvo, da v ta zgodovinska glasila pišejo v glavnem poklicni zgodovinarji, strokovnjaki, in to na način, na kakršen se zgodovina strokovno obravnava. Poleg tega posegajo te revije v vsa zgodovinska obdobja in bolj redko najdejo prostor za tematiko narodnoosvobodilnega boja. Borec pa naj bo revija, ki to tematiko obravnava na poseben način, predvsem z objavljanjem pričevanj udeležencev osvobodilnega boja. Ti naj bi pomagali odkrivati duha tistega časa, njegove vrednote, pa tudi moralnopolitične dileme itd. Revija naj bi objavljala tudi prispevke za delo bodočega zgodovinarja, da se ne bo opiral samo na suhe dokumente, poročila, podatke, ampak da bo imel čimveč možnosti, da tudi iz pričevanj dojamemo podobo časa in ljudi. Menili smo, da bo to tudi prispevek k vzgojnemu procesu, saj vsi vemo, da se je v šolah zgodovina narodnoosvobodilnega boja marsikdaj z reducirala na suhoparno naštevanje ofenziv, letnic, raznih stranskih podatkov, imen itd. Tako naj bi torej revija Borec prispevala k obogatitvi in osvežitvi zgodovinskega opisa o narodnoosvobodilnem boju s tem, da bi zajela kar največ še dostopnih pričevanj, spominov in literarnih stvaritev. Menim, da je vse to izredno pomembno, saj je pred nami samo še nekaj let, ko lahko ohranimo kakšno dragoceno pričevanje udeležencev osvobodilnega boja. V kratkem te možnosti ne bo več.

Prav ta zgodovinska komponenta, ki smo jo želeli vtakati v osnove uredniške politike, je zagotovo aktualna še danes ali pa je aktualna še bolj, saj nas v to sili čas. Aktualna pa je tudi druga komponenta, to je ohranjanje izročila narodnoosvobodilnega boja s pomočjo prikaza literarnih in zgodovinskih del, razvijanjem polemike o vprašanih iz osvobodilnega boja, povezovanjem našega boja z bojem drugih narodov itn. Menim, da ni nobenega dvoma o tem, da je ta potreba še vedno navzoča. Nikakor se ne moremo sprijazniti s trditvijo, da je tematika narodnoosvobodilnega boja spričo gospodarskih in drugih težav, v kakršne smo zašli, pa tudi zaradi moralnopolitične krize, postala nezanimiva, da je preživeta in da je odveč. Menim, da je res prav nasprotno, da bi se namreč morali prav zaradi tega vračati k tej tematiki in se odločno postaviti po robu raznim poskusom njenega razvrednotenja ali enostranskega prikazovanja. Daleč sem od tega, da bi se zavzemal za črno-belo prikazovanje, kakršno smo dostikrat imeli v preteklosti, menim pa, da je tematika tradicij široko področje ne samo za razvijanje polemike o delih, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj, temveč tudi o drugih vprašanih, ki so pomembna ne samo za borce, marveč za vse naše življenje. Naj omenim še razprave o vzgojnem procesu, ki se nanaša na osvobodilni boj, razprave o vsebini partizanskih prireditev, o vsebini kulturnih programov, pri katerih dostikrat sami čutimo, da smo s ponavljanjem šablonskih in starih vsebinskih zasnov prišli do nekakšne krize in da se odtujujemo mladim. Menim, da je tudi ta druga komponenta, ki smo jo imeli pred očmi, ko smo se odločali za novi koncept revije, to je za razvijanje in ohranjanje revolucionarnih tradicij, hkrati z zgodovinsko vsebino še vedno močno aktualna in da je zelo široko in celo zelo pereče področje. Ugotovitev, da se tudi mladina zanima za to problematiko, seveda iz različnih vzrokov, da išče odgovore na razna vprašanja, nam še toliko bolj nalaga dolžnost, da v naši reviji odpiramo še več polemike, ne le o preteklosti, ampak tudi o aktualnih vprašanih sodobnega časa.

Že na začetku sem rekel, da se ne morem spuščati v to, kako se je ta, nekakšna idealna uredniška zasnova, kot smo si jo takrat zamislili, dejansko uresničevala, kako se je približala načrtanemu konceptu ali se od njega oddaljila. Vendar moramo vedno imeti pred očmi, da je tudi uresničevanje vsake načrtane usmeritve povezano z dejanskimi možnostmi in da uresničevanje takega koncepta na vseh ravneh zahteva tudi širše vključevanje vseh, ki so zainteresirani za obstoj take revije, tako v borčevski organizaciji kot tudi v našem kul-

turnem okolju nasploh. Menim, da bi bilo prav, če bi v našem pogovoru posvetili posebno pozornost ne le izboljšanju, marveč tudi možnostim za uresničevanje uredniške politike.

Nasploh lahko najbrž rečemo, da se je osnovna usmeritev revije potrdila. To dokazujejo tudi podatki o tem, kdo revijo bere, da jo bere polovica naročnikov prav iz kroga tistih ljudi, ki smo jih želeli z njo pridobiti, se pravi šole, vzgojitelji, kulturne in zgodovinske ustanove itn. Odstotek petdeset proti petdeset se bo v prihodnosti najbrž spreminjal, saj bo partizanski del vedno manjši, počasi pa bo to vplivalo tudi na podobo revije. Za zdaj menim, da moramo izkoristiti res vse možnosti, da bi maksimalno zagotovili ohranitev raznih pričevanj in neposrednih prispevkov udeležencev narodnoosvobodilnega boja. To bi revijo gotovo še bolj osvežilo in uresničilo njeno osnovno vlogo, ohraniti našemu zgodovinsko pisju čimveč tega, kar ohranja duha partizanstva in čas osvobodilnega boja.

BOŽIDAR GORJAN:

Po dveh uvodnih razmišljanjih bi prosil, da vi poveste, kaj mislite o mestu revije, o revijalnem tisku pri nas nasploh, kakšne so vaše pripombe in sugestije za naprej.

BOŽIDAR JEZERNIK:

Tudi sam bi rad prispeval nekaj misli k temu, kar je bilo že povedano. Predvsem menim, da je treba pri pogovoru o reviji Borec v družbi in prostoru, tak je naslov današnjega pogovora, reči še kakšno besedo več o vprašanju naklade revije.

Tisti, ki spremljate revijo in njeno izhajanje dalj časa, gotovo veste, da je njena naklada padla od 3000 izvodov na 2100 pri zadnji številki; to je v nekaj mesecih skoraj za tretjino. Tak padec mora zbuditi določeno zaskrbljenost, po drugi strani pa mora spodbuditi razmišljanje o vzrokih za tako stanje, o tem, kaj storiti, da bi se to gibanje zaustavilo ali celo obrnilo. Vprašati se moramo, kje so vzroki za tako upadanje naklade. So ti v reviji sami ali kje drugje? Če so vzroki v reviji sami, je treba seveda ugotoviti, kateri so, in jih odpraviti. Nekoliko teže bo, če so vzroki vsaj v pretežni meri izven revije. Vendar jih je kljub temu treba identificirati in ugotoviti, kdo so njihovi nosilci in v čigavem interesu so.

Čeprav sem eden najmlajših udeležencev današnjega pogovora, sem najbrž eden redkih, ki je revijo prebral od prve številke iz leta 1948 pa do zadnje letošnje številke. Tudi če nisem vseh števil skrbno prebral, sem jih prebral vsaj počez, tako da lahko rečem kakšno besedo o spremembah, ki jih je revija doživljala v svojih štirih desetletjih, ne le v svojem zunanem videzu in formatu, ampak tudi v vsebini. Te spremembe so v splošnem in z občasnimi zastoji vodile k dvigu kakovosti revije; to je splošen vtis. Moram reči, da se v celoti strinjam z mnenjem tovariša Gorjana, da se je kakovost revije zlasti v zadnjem času močno povečala. Menim, da je za tak dvig kakovostne ravni poleg drugih članov uredništva še posebej zaslužna sedanja glavna in odgovorna urednica Milena Štrajnar. Zato predlagam, da ji da ta forum za njeno prizadevanje in uspehe tudi priznanje in podporo pri nadaljnjem delu v tej smeri. Zlasti štiri številke so po mojem mnenju take, da so revijo kakovostno izredno povzdignile. V mislih imam številko, posvečeno Borisu Kidriču, današnjo (12. številko), zadnjo dvojno številko in številko 10 iz letnika 1983 »etnološko«.

Poleg tega splošnega vtisa pa se poraja še neki drug splošen vtis, in sicer, da je v reviji le še preveč tistega, čemur bi lahko rekli »za vsakogar nekaj«. Nemara si bo morala revija v tem smislu jasneje izoblikovati svoj profil, se odločiti za svojo kategorijo bralstva, namesto da je v njej vsega za vse okuse.

Čeprav se nasploh strinjam s tistim, kar je povedal tovariš Bogdan Osolnik o idealni koncepciji, ki naj bi jo izpolnjevala revija Borec, moram vendarle reči, da izvajanje take koncepcije ne bi vodilo nujno k izboljšanju revije, in to iz več razlogov. Težko bi tu omenil vse. Opozoriti pa moram, da kakovostni dvig, ki ga je doživela revija, ni imel takega odmeva v javnosti, kot bi ga zaslužil. Odmevnost revije se vzporedno z dvigovanjem njene kakovosti sicer povečuje, toda še vedno ni zadostna. Med navzočimi vidim na primer tudi dr. Franca Rozmana, s katerim je Borec objavil zelo zanimiv intervju (z njim se je pogovarjal dr. Dušan Nečak), ki pa – kakor je sam rekel – ni doživel takega večjega zanimanja (strokovne) javnosti. Nad tem in podobnimi primeri se je treba zamisliti.

S tematiko, ki je zapisana v podnaslovu revije – Zgodovina narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnih tradicij – sem se raziskovalno razmerom že veliko ukvarjal.

Moram reči, da sem pri tem prišel do spoznanja, da je pri nas, na žalost, še vedno zelo veliko ljudi, ki menijo, da se pisanje o tej temi mora skladati bolj kot z dejstvi – z idealizirano in včasih že kar mitizirano predstavo o preteklosti. Če se ugotovljena dejstva ne skladajo povsem s tako podobo, potem gorje tem dejstvom. To se potem argumentira nekako takole: saj smo Slovenci res bili taki, ampak o tem se preprosto ne piše.

Opazil sem tudi, da se z leti oblikuje vedno bolj trdna, vedno bolj ostro zarisana podoba, ki je včasih utemeljena z dejstvi, včasih pa tudi samo z željami (praviloma gre pri tem za kombinacijo dejstev in želja o tem, kakšna naj bi dejstva bila). In tisto, kar je bilo zapisano jasno in glasno leta 1945 ali 1946, ne da bi tedaj zbuvalo kake nespornosti, lahko danes zbujajo pravo ogorčenje, če kdo citira tedanji zapis. Če bo revija Borec koncipirana tako, da bo s svojim pisanjem poskušala zadostiti tem in takim zahtevam, zelo verjetno ne bo mogla pritegniti tistih bralcev, ki hočejo vedeti, kako so določeni dogodki dejansko potekali, ampak bo pritegovala predvsem tiste, ki hočejo še enkrat prebrati že velikokrat ponovljeno resnico ali pa tudi »resnico«.

Naj to podkrepim še z zgledom. Pri sebi imam knjižico, ki je vsi najbrž ne poznate, a bo silno zanimivo slišati že njen naslov. Ta se glasi: Ubijeni ljudski obziri; podnaslov je Zločinstva Crvenoarmejaca u Jugoslaviji. Knjižica je izšla leta 1953 v Sarajevu. V uvodnem odstavku lahko preberemo, da bo v nadaljevanju beseda o amorarnih in zločinskih postopkih pripadnikov Rdeče armade v času, ko je pomagala v akcijah za osvoboditev Jugoslavije. Tedaj naj bi bila naredila toliko divjaštev, primitivnih in nekulturnih dejanj, da je s tem presegla vse, kar so do tedaj slabega storile razne vojske v zgodovini, tudi vojska Ivana Groznega, Petra Velikega itd. K temu je še pribito: »I fašističje svakako.« Toda ko avtorji utemljujejo vse te hude obtožbe, jim pride prav tudi zločin, ki ga je v kinodvorani v Rumi storil konec leta 1944 neki pijani sovjetski podoficir, ki je pred vsemi uriniral po dvorani in zraven preklinjal.

Navedeni primer se mi zdi značilen po temle: ker ta tema ni več tako (dnevno) politično aktualna, kot je bila leta 1953, lahko danes iz nje veliko bolj kritično vidimo, kako daleč je mogoče zaiti v pretiravanju zaradi ideološkega naboja, ki ga je knjižica v svojem času imela. Tako primerjava zločinov fašistov z dejanji (posameznih!) Rdečearmejcev je med ljudmi zdravega razuma prav gotovo že v času objave zvenela neprepričljivo, morda celo bolj kot danes. Toda to, kaj bi se utegnilo dogoditi tistemu, ki bi svoje dvome jasno izrazil že takrat, vemo tudi danes, čeprav tudi tega – na srečo! – ne tako živo, kot so to vedeli tedaj...

Ta tema je svoj ideološki naboj že zgubila, za razliko od nekaterih drugih tem, pri katerih je ta še močno prisoten, in prav to povzroča prepad med znanstvenimi kriteriji za tehtanje resničnosti in posameznimi pričakovanji. S tem seveda nočem reči, da je v Borcu videti ta prepad, marveč hočem zgolj ponazoriti, kaj vse lahko povzroči vnašanje dnevne politike v pisanje o zgodovini.

Mogoče bi končal z nekoliko hudomušno pripombo. Revija Borec je namenjena med drugim tudi »ohranjanju revolucionarnih tradicij«. Velikokrat lahko slišimo, da pri nas revolucija še traja. V uredniški odbor so pritegnjeni mnogi zgodovinarji, revija pa si želi, kot je rekla urednica, več sodelovanja z zgodovinsko komisijo pri cekaju in z zgodovinskim arhivom pri cekaju. To je seveda prav. Toda glede na to, da revolucija še traja, bi kdo pričakoval, da si bo revija prizadevala pritegniti k sodelovanju tudi kakšnega sociologa, ki se ukvarja z današnjim stanjem, saj revolucija v nobenem primeru ni zgolj stvar preteklosti.

IVAN KRIŽNAR:

Kot dolgoletni član uredniškega odbora in kot član uredniškega sveta sem imel možnost svoje mnenje o tej reviji in predloge za njeno izboljšanje povedati na sejah in sem jih tudi povedal. Vendar bi želel ob tako široki razpravi svoje mnenje o nekaterih stvareh ponoviti in utemeljiti.

Zdi se mi, da je malo revij, ki bi tolikokrat in tako korenito spreminjale svoj koncept, kot se je to dogajalo Borcu. Seveda so vzroki različni, med drugim tudi ustanovitev TV 15, ki je prevzel del vloge, ki jo je prej imela revija Borec.

Zgodovinarjem in borcem so se dopadli zlasti prvi letniki revije, ki so izredno bogati. Tisti, ki smo kakorkoli poskušali proučevati obdobja in področja narodnoosvobodilnega

boja, za katera je dokumentov malo, smo v teh številkah revije dobili zelo bogate podatke. V drugem obdobju je bila revija tudi organizacijski organ Zveze borcev in je pri tem zašla v določeno skrajnost, v tretjem obdobju je Borec prevzel organizacijske naloge TV 15.

V uredništvu so spreminjali koncept revije, ki je določal stalne rubrike, in sicer krajše zgodovinske razprave, spomine, leposlovje, poročila in ocene strokovne literature, v nekaterih obdobjih pa so bile dodane še nekatere rubrike, ki so obravnavale npr. sodobna narodnoosvobodilna gibanja v svetu. Najbrž je tudi zaradi preveč šablonskega vztrajanja pri teh stalnih rubrikah zanimanje za revijo med bralci padlo. To smo čutili v nihanju števila naročnikov in seveda tudi v pogovorih z bralci revije.

Spominjam se, da je bilo že precej razprav o tem, komu je revija namenjena, kdo so njeni bralci in kako je treba zanje pisati. Težava je, da gre za zelo različne kroge ljudi, od borcev do mladih, šol in drugih ustanov ter organov družbenopolitičnih organizacij. Želje in zahteve vseh je bilo treba upoštevati vsaj do določene meje. Tak kompromisni koncept je bil kritiziran, češ da so bile zelo različne rubrike in različna področja posledica stremljenja »ugajati vsem«. V uredniškem odboru smo se tega problema zavedali, vendar smo ga do neke meje morali upoštevati. V glavnem smo želeli predstaviti takratna dogajanja, oblike življenja in delovanja borcev ter njihove izkušnje in moralne vrednote. Na sejah smo neredko ugotavljali, da je o moralnih vrednotah kaj malo napisano in da so nekateri prispevki prerasli v nekakšno faktografsko opisovanje posameznih dogajanj. Narodnoosvobodilni boj je bil v naši zgodovini pomemben in je pustil trajne sledove samo zato in samo toliko, kolikor je bil boj za večjo človečnost. Takratne moralne vrednote niso bile povsem nove, marveč so bile rezultat večtisočletnega počlovečevanja družbe. Zato humanizem, zajet v moralnih vrednotah narodnoosvobodilnega boja, ni bil »ustrezen« samo tistemu obdobju, marveč ima svojo vrednost (ne seveda statično, absolutno) tudi v povojnem obdobju, danes in jo bo imel tudi v prihodnje.

Menim, da bi bilo treba širiti vsebino predvsem na prikazovanje razmer in življenja vseh družbenih plasti, kajti delovanje osvobodilnih sil je bilo le ena od komponent takratnega družbenega življenja, ki jo je težko razumeti, če je preveč izločena iz celote, če se omejimo samo nanjo. Menim, da je bil prav v zadnjih letih storjen premik k obravnavi družbe kot celote in ne le delovanja osvobodilnih sil. V preteklosti je bilo opisovanje delovanja osvobodilnih sil večkrat tako enostransko in legendarno, da so bralci zavoljo tega tudi javno protestirali.

Kazalo bi torej več pisati o moralnih vrednotah tistega časa, o tovarištvu, o smislu za skupnost, delovanju za enakopravnost med ljudmi in narodi, o širini Osvobodilne fronte, o komunistih kot nosilcih novega borbenega slovenstva in moralnih vrednot, ki so jih kot jedra partizanskih enot, kot njihov najboljše organizirani del uveljavljali v celotnem narodnoosvobodilnem gibanju, vrednot, ki so se ohranile v tem gibanju tudi potem, ko delavci in komunisti niso bili več najštevilnejši v partizanskih enotah, ostali pa so s svojim zgledom njihova borbena konica.

Več bi kazalo povedati o vsakdanjem življenju med narodnoosvobodilnim bojem, o tem, kaj je takrat čutil naš človek. Leposlovje lahko tudi tu izredno veliko pove; več lahko pove o značaju fašizma, posebej še o njegovi nečlovečnosti, več o internacionalizmu, več o odnosu razredno-narodno kot sestavini našega narodnoosvobodilnega boja. Menim, da so to teme, ki še danes močno zanimajo tudi mlade, ne samo borce.

Kaj pomeni enotna, ena sama tema v posamezni številki revije? Mislim, da so bile nekatere take številke Borca dobre. Pridružujem se mnenju, ki ga je izrekel tovariš Jezernik, toda če bi šli samo v to smer, potem bi revija izgubila svoj značaj, to pa po mojem ne bi bilo dobro. Malo preveč se mi zdi tudi dvojnih številki.

O pričevanjih bi rekel, da je vsaj v Zgodovinskem arhivu CK ZKS še veliko neobjavljenih zapisov spominov borcev in aktivistov Osvobodilne fronte, zlasti preprostih ljudi, zapisov, katerih vsebina ni bila v celoti izkoriščena. Ti spomini niso bili napisani za objavo; napisani so preprosto, vendar zelo verodostojno. Nekaj njihovih piscev je še živih. Z ustreznimi uredniškimi posegi bi jih lahko pripravili za objavo. Gre za zanimive teme, pisane konkretno in doživeto. Seveda pa je težava, kaj s tistim gradivom, ki je sicer dragoceno, a je za tisk manj zrelo, njegovi avtorji pa so že umrli. Kaki večji uredniški posegi v to gradivo so seveda nemogoči.

In še: revija Borec mora zaobjeti ves slovenski etnični prostor, toda zato ne sme pozabiti na narodnoosvobodilni boj drugih jugoslovanskih narodov, in tudi ne na boj drugih narodov za njihovo osvoboditev.

Preusmeritev revije je v naši javnosti, zlasti med borci, naletela na različen odmev. Moram reči, da v pogovorih nekateri borci to usmeritev hvalijo, da jim je všeč, medtem ko je drugi ne razumejo, ni jim všeč in nekako tudi protestirajo proti njej. Menim pa, da bo treba iti naprej v smeri, kot je za zdaj zastavljena, delovati tako in posegati v prikazovanje družbe in življenja v celoti, tudi vsakdanjega življenja. To je po mojem tista usmeritev, ki nam odpira verodostojnost, po drugi strani pa širi tudi krog naročnikov in bralcev.

BOJAN ŠTIH (Povzetek):

Revija je v zadnjem obdobju kakovostno zelo napredovala. Iz spominske se opazno spreminja v problemsko, analitično in kritično publikacijo. To pa je dobro in koristno.

Problem zgodovinskega spomina je problem ravnanja družbe kot celote. Za to ravnanje ni nikakršnih receptov. Vprašanje pa je, ali se lahko naša gospodarska družba ravna v okvirih zgodovinskega spomina, saj vemo, da je kaj takega možno le v kulturni družbi. Naše šolsko izobraževanje, tako kakršnega so izumili v usmerjenem šolstvu, je ahistorično, protihistorično, in je kot tako negacija sleherne zgodovine. Mladi ljudje nimajo nobenega pojma, kaj smo že bili in kaj vse smo v novejšem času izgubili kot narod, družba in kot kulturna entiteta.

Zdaj je za nami povojni »leninski« manifestivni odnos do zgodovine narodnoosvobodilnega boja. Zato pa prihaja čas neprizanesljive kritične analize tako pozitivnih kakor tudi negativnih plati tega obdobja. Poglavitno vprašanje je, koliko smo bili v preteklosti neodvisni od Stalina, ali smo šli po svoji poti ali ne. Štiri knjige Čengićevih pogovorov z Miroslavom Krležo povedo, da bomo morali še enkrat premisliti prav vse, kar se je zgodilo v naši novejši politični in kulturni zgodovini, nato premislek ovrednotiti in končno spoznati, da prav nobena uradna teza o tej zgodovini ni točna in da lahko velja le pogojno, nikakor pa ne absolutno kot zdaj. Zato mora Borec odpreti vrata novim, neobremenjenim analitičnim raziskavam. Takšno voljo sem opazil v pogovoru s tovarišem Rozmanom.

Prav je, da je Borec začel anketo o odnosu med umetnostjo in zgodovino. Umetnost je suverena in absolutna sodba o zgodovini, ki ne more biti več predmet nobene ideološke in politične sodbe. Zato umetnost nikakor ne more biti ali postati propagandist zgodovine in njenih politično-socialnih sil, pa naj je bila zgodovina lepa ali grda, napredna ali konservativna. Umetnost izvira iz najvišjega spoznanja in občutenja življenja, ki ga je sposoben doživeti človek.

Začelo se je uveljavljati antidatiranje nekaterih sodobnih političnih pojavov med narodnoosvobodilnim bojem. Recimo samoupravljanja, ki je kajpada produkt industrijske demokracije, nikakor pa ne rezultat politične ideje v času narodnoosvobodilnega boja za svobodo naroda. Zaradi teh in podobnih antidatiranj so se izgubile iz spomina zelo dragocene demokratične prvine protifašističnega, protitotalitarističnega in nacionalnokulturnega boja – avtentični pluralizem, tolerantnost, verska svoboda, kulturne prvine narodnoosvobodilnega boja, prosvetljene ideje tega boja itd.

Potem, revija Borec mora postati problemsko, polemično in znanstveno področje, na katerem bomo dokazali avtonomnost slovenskega narodnoosvobodilnega boja, ki je tako različen od onega, ki ga poznamo na balkanskem južnoslovanskem območju, kot se loči bela barva od črne. Narodnoosvobodilni boj v Sloveniji je bil duhovni, kulturni in politični rezultat naše posebne zgodovine, nikakor pa ni bil odmev, institucionalno balkansko južnoslovanske različice boja proti okupatorju in domačim izdajalcem (četniki, balisti, ustaši). Premisliti bomo morali, kako so sovjetski zgledi, se reče kopiranje Stalina in Lenina v prvih povojnih letih, negativno načeli korenine našega narodnoosvobodilnega boja, ki je potekal v znaku evropske kulturne tradicije.

Borec naj začne objavljati tudi zanimivo (neznano) arhivsko gradivo s pozitivnim ali negativnim predznakom. Le tako bodo zavrneni tisti sodobni pogledi, ki vidijo v narodnoosvobodilnem boju le slabo, pač zaradi Roga, dachauskih procesov, povojnih nacionalizacij itd. In če je bil narodnoosvobodilni boj obenem tudi socialni boj, potem moramo razširiti zgodovinski čas tega boja na celo stoletje in na vsa imena v tem stoletju in ne obravnavati

le časa po Čebinah, čeprav se zavedamo pomembnosti tega srečanja. Delavsko in socialistično gibanje je izjemno širok in pester socialni in idejni prostor, Leninovo oženje tega prostora zgolj na boljševe je pripeljalo do tragičnih posledic: do realnega socializma in do moralne krize komunističnega gibanja. Do krize, iz katere smo začeli iskati pot po letu 1948, da bi ponovno odkrili svoja lastna nacionalna in socialna izhodišča v Osvobodilni fronti iz leta 1941.

ANDREJA KMECL:

Rada bi popravila neki konkreten podatek. Tovariš Jezernik je namreč govoril o velikem padcu naklade in vsi govorniki se vračajo k temu. Kot članica založbe, v kateri izhaja revija Borec, moram ta podatek popraviti. V preteklem letu je bil namreč osip minimalen, revijo je odpovedalo le 50 naročnikov. Kar smo prikazovali kot visoko naklado 3000 izvodov, je obsegalo tudi to, da smo na koncu leta kakih 500, 600, 700, tudi 800 izvodov zvezali, da bi nekateri imeli revijo kot lepo knjigo v svoji knjižnici. Ker pa je vezava sedaj toliko dražja in je dodatnih naročnikov manj, je videti tako, kot je bilo rečeno. Vendar to ni točno. Stalnih naročnikov je manj le 50, to pa je, če primerjamo z drugimi revijami, malo.

JOSIP KOŠUTA:

V Sloveniji imamo veliko revij. Njihovo število se je še posebej v zadnjem času precej povečalo. Lahko bi rekli, da so revije kljub mnogim težavam v založništvu, dragemu papirju in tisku in kljub nizkim honorarjem za prispevke v času razcveta. Ena od pomembnih značilnosti je tudi, da imamo ali smo v zadnjem času dobili vrsto revij za posamezna ožja področja, bodisi družboslovja ali naravoslovja. Taka specializacija je potrebna in tudi normalna pot razvoja.

Danes se pogovarjamo o reviji Borec. Ko zastavljamo besedo o njeni prihodnji usmeritvi, njenem prihodnjem življenju, o njenem poslanstvu, se sprašujemo, ali hodi oziroma ali naj hodi v korak s časom in s tokom in ali naj se določenim tokom in procesom tudi zaperstavlja – in to vprašanje moramo nedvomno povezati z dejstvom, da je bil Borec doslej po svoji zasnovi revija, ki je bila vseskozi tvorna, lahko rečem združujoča. O temi narodnoosvobodilnega boja in revolucije je spraševala in govorila zanimivo, tehtno in iščeče, upošteva tako generacijsko, dejavnostno in teritorialno načelo; govorila je v literarnem, esejističnem, poljudno-znanstvenem in znanstvenem jeziku, se lotevala ožje strokovnih in historiografskih, posebnih in tudi občečloveških družbenih vprašanj. Hočem reči, da je Borec v skoraj štiridesetih letih svojega izhajanja postal dejansko nepogrešljiv dokument nekega časa in življenja in s tem varuh kulturne dediščine časa, ki je življenjskega pomena tudi za naše prihodnje generacije. Brez te revije bi imeli tudi bistveno manj zgodovinskega spomina ali pa bi bil vsaj precej bolj bled.

V drugem se pridružujem že izrečenim mislim, mogoče še posebej tistih, ki so se zavzemali za nadaljevanje sedanje programske politike, seveda z okrepitvami, ki hočejo nove bralce in računajo nanje, vendar pa zaradi tega niso pripravljene podrediti koncepta revije dnevnim in kratkoročnim potrebam, tistih, ki v skrbi za količino in naklado postavljajo v ospredje kriterij kakovosti, ki naj bi ob dosedanji poljudni ali znanstveni interdisciplinarnosti ta krog še obogatila z entografskim oziroma etnološkim delom in še nekaterimi drugimi.

Čeprav sem tako v bistvu pohvalil revijo Borec za dosedanje usmeritev in hkrati za iskanje novih poti in izraznih možnosti, in to kot pripadnik generacije, ki ni neposredno doživljala ali bila udeležena v narodnoosvobodilnem boju, pa menim tole: zavedati se moramo, da je narodnoosvobodilni boj eden od bistvenih temeljev tudi vseh naših prihodnjih dejanj, našega prihodnjega življenja. Če si ga izpodmaknemo, se nam zagotovo ne bo pisalo dobro. Plediral bi, da je to tudi kredo revije, da v tem smislu ostane dolgoročno naravnana in da je pri tem še posebej občutljiva in odprta in tudi zavestno naravna k mladi generaciji, tako kar zadeva obravnavo tematike kakor tudi nove sodelavce. Taka vsebinska usmeritev revije Borec je neposredno povezana tudi z usmeritvijo in poslanstvom Zveze združenj borcev. Borci so živa vez narodnoosvobodilnega boja in njegovih vrednot z današnjimi rodovi. Ta vez pa bo živa, te vrednote bodo živele naprej le, če bodo tudi vrednote mladih rodov. Pisati o narodnoosvobodilnem boju danes, govoriti vnukom o osvobodilnem boju,

to pomeni govoriti tudi za prihodnji čas. Pri tem pa moramo računati tudi s tem, da bo doživljanje in vrednotenje tega časa in teh vrednot podvrženo določenim spremembam in da se bo po časovni zakonitosti spreminjalo.

Tudi zato mislim, da bi kazalo obdržati in okrepiti temeljno poslanstvo in sporočilo revije, morda še izraziteje glede na nove potrebe, da bi kazalo strokovno, znanstveno in literarno opreti se na krog ljudi, ki bi s svojimi prispevki na temo narodnoosvobodilnega boja in revolucije odpirali in bogatili vidike, ki seveda ne bodo samo spominski, marveč bodo v sebi nosili sporočilo za našo današnjo in še posebej za našo jutrišnjo rabo. V tem smislu tudi skrb za revijo Borec morebiti ni pretežno le skrb Zveze borcev, čeprav je ta organizacija prva, ko gre za to revijo. To, kar je že bilo rečeno, da je približno polovica bralcev iz borčevskih vrst in druga polovica iz vrst tistih, ki niso bili neposredno udeleženci narodnoosvobodilnega boja, po mojem samo potrjuje in še bolj zavezuje nekatere že doslej izrečene misli o prihodnji programski zasnovi revije. Najbrž sodijo mednje tudi nekatere moje.

FRANCE FILIPIČ:

Najprej nekaj besed o trditvi, ki je bila izrečena, da namreč vsi govorijo, da revolucija še traja. Prvič, o tem ne govorijo vsi, ampak le nekateri, zato je dokaj problematično postavljati to trditev »v imenu vseh ljudi«. In drugič, sama trditev, če jo damo pod drobnogled, najbrž ne vzdrži resne presoje, zlasti ne, če si postavimo vprašanje: kaj pa sploh je revolucija? Pod pojmom revolucija si vendar predstavljamo enkratno dejanje oziroma dogajanje, ki ga v zgodovini ocenjujemo kot mejnik kake dobe – to, kar se pri nas dogaja, pa najbrž ni tisto, kar razumemo pod pojmom revolucija, temveč gre za (poskus) trajnega spreminjanja sveta, ko se želimo čimbolj približati uresničitvi tistih družbenih idealov, v imenu katerih je bila revolucija dejansko izvršena. Razmišljanje o tem bi morda lahko našlo svoje mesto v reviji Borec. Postavili bi lahko vprašanje, kako na problem uresničevanja idealov revolucije danes, toliko let po koncu vojne, gledajo starejši ljudje, med njimi predvsem tisti, ki so bili akterji revolucije, pa srednja generacija, ki je v svoji zgodnji mladosti stopila v prva povojna leta in je (ali bi morala biti) danes v svojem ustvarjalnem vrhu, pa je bila marsikdaj spodkošena v svojih prizadevanjih, ko se je morala spopadati z usihanjem prizadevnosti pri graditvi povojne družbe – in seveda mladi ljudje, ki so se na začetku svoje življenjske poti znašli sredi tesnega sveta naših stisk in hotenj, ko nam pogosto na videz banalni vzroki preprečujejo, da ne moremo uresničiti zastavljenih ciljev. Na robu takega razmišljanja bi lahko tekkel pogovor v reviji Borec: aktualnost revolucije, aktualnost spreminjanja sveta.

Morda še beseda, dve k temu, kar je Bojan Štih rekel o antidatiranju. Na to sem kot zgodovinar seveda tudi naletel kdaj pa kdaj. Res je, da mi je večkrat kdo v izjavi o zadevah v zvezi s svojim prispevkom h zgodovini svoje delovanje premaknil v zgodnejše obdobje, kar pa v moje raziskave ni stopalo kot pomemben problem. Rad pa bi opozoril na problematiko, ki je značilna in pomembna za zgodovinopisje, da namreč – v nasprotju z antidatiranjem – pri osvetljevanju zgodovinskega dogajanja velikokrat ne segamo dovolj daleč v preteklost, kot da se je vse začelo na pragu tistega časa, ki pač živi v naši zavesti.

Premalo se zavedamo, da vsaka doba piše svojo zgodovino, da vsaka doba išče v preteklosti svoj izvir in svoje korenine. Spoznanja naše družbe in njena razmišljanja se ob vrednotenju zgodovinske preteklosti v razmaku desetletij bistveno razlikujejo. Naj kot primer navedem, da zgodovinarji 1950. leta nismo v zgodovini delavskega revolucionarnega gibanja iskali tistih elementov, ki so odpirali pot k naši današnji samoupravni družbi. Leta 1932 so komunisti v Mariboru razširjali letak (besedilo je verjetno sestavil Boris Kidrič), na katerem je bilo zapisano sporočilo, da delavci ne bodo več izkoriščani, ko bodo tovarne v njihovih rokah. Šele danes gledamo na ta dokument kot na potrdilo o temeljni usmeritvi revolucionarnega delovanja generacije komunistov, ki je naposled tudi pripeljala do uresničitve vizije o samoupravni družbi.

Seveda pa je tudi res, da splošni napredek zgodovinske vede odpira vedno nove možnosti za razlago preteklosti in izpolnjevanje tega, kar imenujemo zgodovinski spomin. Tako se tudi reviji Borec ponujajo možnosti, da lahko spregovori o različnih interpretacijah

dogajanja v preteklosti, zlasti o nekaterih globljih vzrokih za potek dogodkov in ravnanje ljudi; s tem se bo tudi zmanjšala nevarnost nostalgичnega obnavljanja preteklosti.

Pri tej reviji sodelujem od njenih začetkov in menda skoraj ni letnika brez moje objave. Res je, da sem v zadnjih letih kot avtor reviji premalo zvest, obljubljam pa, da se bom popboljšal. To govorim zato, da lahko upravičeno nanizam nekaj svojih misli in sodb o prejšnjih letnikih in o kriznih obdobjih revije, kakor odsevajo v njih.

V prvem obdobju se je v reviji prelivala reka neposrednih in zelo živih spominov in doživetij narodnoosvobodilnega boja. Ko danes prebiramo te sestavke, se šele zavedamo, kakšno bogastvo zgodovinskega izročila vsebujejo. Toda po nekaj letih se je pričelo nakazovati in je potem prevladalo drugo obdobje; tisto pristno, neposredno pričevanje o zgodovini je stopilo v ozadje, študijoznega zgodovinopisja na straneh revije pa še ni bilo. Ali to ni bilo tesno povezano s spremembami v naši družbi, v kateri se je izročilo revolucije začelo vklepati v birokratske spone? Revija je odprla svoje strani kopici visoko donečih, a zelo dolgočasnih in neizvirnih političnih člankov, ki so nekritično povzemali sestavke iz vsakdanje politične prakse. Resda je revija še vedno in vztrajno iskala tudi žive vire zgodovinskega izročila, toda posledica problematičnega uredniškega koncepta je bila nejevolja med naročniki, od katerih so mnogi reviji obrniti hrbet; od začetnih 6000 jih je ostala tretjina.

Tu lahko potegnemo črto: revija bi morala v svojem času vedno odgovarjati na določena vprašanja v zvezi s poslanstvom. Zato je tudi bila ustanovljena. V različnih obdobjih so se postavljala pred njo pač različna vprašanja. Nekateri uredniki so se tega zavedali bolj, drugi manj, bili pa so tudi odvisni od stališč tistih, ki so vplivali na izhajanje revije.

Nekaj misli o leposlovju v minulih letih. V nekaterih obdobjih ga je bilo precej, uredniki so spodbujali k pisanju leposlovja, ki naj bi bilo tudi protiutež nekaterim bledim političnim člankom. V objavljanju leposlovnih sestavkov pa so bila velika kakovostna nihanja; razumljivo je bilo, da so uredniki nekatere šibke leposlovne sestavke, ki so bili napisani v medvojnem času, objavljali kot dokument tistega časa. Zelo šablonske pa so še do pred nedavnim bile literarne ocene, nekatere menda kar inspirirane po besedilih s platnic knjig, kar je reviji zelo škodovalo. Današnje, tudi polemične ocene kaže pozdraviti.

Seveda, naš sodobni, naš današnji svet je poln stisk (kdaj ni bil?), ekonomskih, socialnopolitičnih in moralnih dilem, kar odriva potrpežljivost bralcev v povsem druge duhovne lege; bralec marsikdaj ni pripravljen na podrobno razpravljanje, temveč sestavke samo površno preleti – razen če ga snov posebej ne zanima. Predvsem naj bo podoba revije taka, da bo »užitna« za starejše in mlajše generacije. Danes je v tisku veliko preveč senzacionalizma in osebnega obračunavanja, tak način pisanje reviji Borec ni potreben. Odlikuje naj se po neposrednosti in aktualnosti, naj se ne boji spregovoriti tudi o tabuiziranih temah, čeprav se je nanje marsikdaj obesil senzacionalizem.

Eno do osrednjih vprašanj pri urejanju revije je odnos, ki ga zavzema do mladih generacij. Spregovoril bom o primeru, ki se je neugodno in boleče zarezal v zgodovino njene uredniške politike. Pred leti je zgodovinar in publicist Janko Liška ponudil reviji oceno pesniške zbirke Tomaža Šalamuna, ki je takrat izšla. Janko Liška se je predvsem spotaknil nad izrazjem, ki naj bi bilo, po njegovem, v nedostojanstvenem nasprotju z izročilom narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Pri uredniškem odboru je Liškova ocena zbudila pomisleke; večina članov uredniškega odbora je zagovarjala stališča, da se Tomaž Šalamun izraža na nenavaden, za marsikoga tudi spotakljiv način, toda o tej pesniški zbirki ne bi smeli poročati in jo obsojati na, recimo, agitpropovski način, temveč bi moral kritik ob tem, ko bi povedal, kaj ga v Šalamunovi poeziji moti, poiskati tudi razlago, zakaj se je pesnik tako svojevrstno izrazil, moral bi poskušati razumeti globljo vsebino Šalamunove poezije kot del čutenja in dožemanja mlade generacije. Nekateri so bili mnjenja, da bi naj k Liškovi oceni dodali še drugo, ki bi razmišljala o pravkar povedanem. Do sklepa nismo prišli in prepričan sem, kot član takratnega uredniškega odbora, da je bil to za nas poraz.

O tem, kar danes ustvarja mlada generacija, moramo posebno v reviji, ki želi biti nosilka vrednot narodnoosvobodilnega boja, spregovoriti z razumevanjem mladega človeka. Probleme mlade generacije, bodisi eksistencialne in vse druge, mora revija obravnavati s stališč etike, ki se je oblikovala in potrjevala v osvobodilnem boju, toda s polnim razumevanjem za to, kar se z mladimi ljudmi dogaja in kar hočejo doseči. Današnja mlada gene-

racija se vendar ni izoblikovala zunaj sveta svojih staršev, njena mentaliteta je produkt vzgoje in splošnih razmer v času, ko se je pričela zavedati sama sebe.

Za konec bi rekel še besedo o problemu umetnost in zgodovina. Svoj čas je veljal aksiom: tam, kjer se neha zgodovina, se začne umetnost. Verjetno je v tej ugotovitvi skrit dobršen del resnice, ki pa seveda ni tako preprosta, kot se zdi. Umetnik ne more ustvarjati »nove zgodovine«, vendar pa lahko dogodkom in človekovemu ravnanju v domišljijški interpretaciji dodaja nove razsežnosti in tako iz faktografske snovi ustvari novo domišljijško videnje, v katerem je resnica o času in človeku v njem poglobljena. Kolikor vem, bo v reviji Borec o problemu umetnost in zgodovina kmalu povedanega še kaj več.

MILICA STRGAR:

Naj bo še enkrat povedano, kar je že bilo: revija mi je všeč predvsem zaradi tega, ker se uveljavlja, si pridobiva nove bralce z večjo kakovostjo, ne pa z nižanjem svoje ravni in s približevanjem manj zahtevnim bralcem. Vem, da je taka naravnost v našem času že prava redkost, ki je marsikoga presenetila in ga že samo zaradi tega mogoče tudi odbila. Bilo pa bi mi žal, če bi revija spremenila svojo sedanjo osnovno usmeritev, čeprav so ljudje navajeni, da se jim približujejo čimbolj lahkotno, včasih naravnost lagodno. S tem pa nočem reči, da je v reviji vse, kot je treba, oziroma da revija ne bi mogla biti še boljša.

Najprej menim, da ne bi smeli pozabiti, da se vojna v Jugoslaviji ni končala 15. maja 1945 tam nekje na Poljani, kaj šele 9. maja, ampak da se je še lep čas nadaljevala s ponovnimi žrtvami; ko niti medvojne še niso bile prebolene, niti še ne vse prekopane, je čas že zahteval nove. O tistem času pa naša srednja generacija, kaj šele mlajša, tako malo ve ali pa noče vedeti. Menim, da je treba naš spomin na tisti čas osvežiti, kajti le tako bomo lahko pravilneje in pravičneje presojali celo vrsto naših dejanj v povojnem času, samo tako bomo lahko ocenjevali, kateri ukrepi so bili posledica neznanja in raznih podobnih ravnanj, katere pa so narekovali strah in skrbi, ki jih ni hotelo biti konca. Z nekaterimi svojimi članki sem sicer nekaj malega začela opisovati ta čas, vendar pa je to samo delček, samo enega, ozkega področja, medtem ko so vsa druga še odprta. Revija bi najbrž morala nameniti več prostora prav vsestranskemu osvetljevanju povojnih razmer.

Drugo, kar me prav posebno prizadeva, je podoba narodnoosvobodilnega boja, kakršno ponujajo velik del našega pisanja ali druge oblike predstavljanja tega boja. Zdi se mi, da vse bolj načrtno iščejo le napake, le napačne ukrepe, neetične momente itn., in tako nastaja podoba narodnoosvobodilnega boja, zaradi katere bi me moralo biti skoraj sram, ker sem bila njegova dejavna udeleženka. Ponavljam, nisem za prikrivanje napak tega boja, vendar naj imajo le toliko prostora in toliko pomena, kolikor so ga dejansko imele v svojem času, to pomeni, da bi morali še bolj poudarjati tiste lastnosti in tiste prvine narodnoosvobodilnega boja, ki so dandanes vredne vsega občudovanja in posnemanja, ne da bi jih bilo treba kakorkoli olepševati.

Pričakujem torej, da bo revija poskušala v pisanje vračati zgodovinskost in, kot je že bilo rečeno tudi danes, iskati in prikazovati resnično, pravo podobo narodnoosvobodilnega boja in povojnega časa.

Morda je to, kar pričakujem od revije Borec, veliko, vendar upam, ne neuresničljivo.

MILE PAVLIN:

Rad bi spregovoril o svojih pogledih na delo organov družbenega samoupravljanja revije Borec.

Kot je znano, sodelujeta z uredništvom tudi uredniški svet in uredniški odbor. Prvi ima 14, drugi pa 7 članov. Medtem ko ima uredniški svet za seboj že precejšnjo tradicijo, pa je uredniški odbor kot oblika družbenega upravljanja revije še nov. V tem vidim pglavitni razlog, da uredniški svet v glavnem uspešno opravlja svoje naloge in da se je že uveljavil, medtem ko se uredniški odbor ubada s težavami in še vedno išče ustrezen prostor.

Po mojem prepričanju bi uredniški svet lahko deloval še uspešnejše, če ne bi bili njegovi člani prezaposleni in razpeti med številne obveznosti. V želji, da bi pritegnili k sodelovanju kar največ vrhunskih strokovnjakov z raznih področij, kakor tudi uglednih družbenopolitičnih delavcev, so namreč tisti, ki so izbirali kandidate za uredniški svet, prezrli omejene zmogljivosti posameznega človeka. Človek, naj bo še tako razgledan strokovnjak

in družbenopolitični delavec, namreč ne more svoje pozornosti v nedogled usmerjati na prešteviline zadeve. Sodelovanje v uredniškem svetu zahteva nepretrgano spremljanje vsebine revije in razmišljanje o boljših rešitvah, kakor tudi o pomanjkljivostih, to pa zahteva veliko časa in zbranosti. Tega pa marsikdo nima in ne more imeti, saj se ubada s številnimi drugimi obveznostmi.

Zato menim, da bi v prihodnje morali razmišljati, kako bi v uredniški svet vključili predvsem take člane, ki niso preveč obremenjeni z drugim delom. Večkrat se mi dozdeva, da pri nas nimamo enotnih in trdnih načel, kam kdo sodi in kje bo deloval z veseljem in zato tudi uspešno, ampak da je imenovanje v kakšno telo družbenega samoupravljanja prepuščeno naključnosti, predvsem iznajdljivosti tega ali onega.

Že od samega začetka, to je šestnajsto leto, sodelujem v uredniškem odboru revije Naša obramba, zato velikokrat tudi nehote primerjam njegovo delovanje z dejavnostjo uredniškega odbora revije Borec. Pri Naši obrambi se sestajamo tolikokrat na leto, kolikor številke izide, oziroma desetkrat. Dnevni red ima dve obvezni točki: predlog vsebine za naslednjo številko in kritična presoja prejšnje. Predlog, ki vsebuje naslove vseh predvidenih prispevkov, podatke o avtorjih in včasih celo kratko vsebino, dobimo na dom nekaj dni pred sejo. Na seji razpravljamo o vsakem prispevku. Včasih se z objavo katerega izmed njih ne strinjamo in zahtevamo dodatna pojasnila, včasih ga želimo prebrati, včasih pa tudi kaj dati. Podobno, predvsem kritično razpravljamo tudi o prispevkih, ki so izšli v prejšnji številki, pogosto se naša mnenja tudi križajo.

Takšne temeljitosti, širine in odprtosti v delu uredništva revije Borec še zdaleč nismo dosegli. Predvsem se sestajamo neredno in veliko manj pogosto kot ob vsaki številki. Zgodi se tudi, da ne vemo vnaprej, o čem bomo razpravljali, ker je dnevni red presplošen in skop. Zame, urednica mi sicer včasih pošlje kak prispevek s prošnjo, naj ji povem mnenje o njem, je vsebina vsake številke, potem ko izide, skoraj zmeraj presenečenje. V njej najdem prispevke, ki o njih nismo razpravljali, zgodi pa se tudi nasprotno. Zaradi tega počasi dobivam občutek, da smo kot uredniški odbor odveč in da je naša edina vloga v tem, da kaj predlagamo, medtem ko urednica našega predloga ni dolžna upoštevati. Pri tem se sprašujem, zakaj je tako, ali še ni dojela bistva družbenega samoupravljanja ali pa ji kdo od zunaj vsiljuje svoja stališča. Če je za tako stanje kriv kdo zunaj uredniškega odbora, potem bo treba razmisliti o kadrovskih spremembah v njem, saj se vsakdo naveliča neučinkovitega sestankovanja. Potem ~~bo~~ treba razmisliti tudi o drugačni ureditvi odnosov med ustanoviteljem, uredniškim svetom in odborom.

Pri nekaterih revijah in časopisih imajo še eno obliko družbenega samoupravljanja, namreč zbor bolj ali manj stalnih sodelavcev. Lahko bi mu rekli tudi skupščina, konferenca, svet ali kaj podobnega, saj naziv niti ni važen. Važna je njegova vsebina, saj brez dvoma lahko pripomore k temu, da na oblikovanje časopisa ali revije vpliva več sodelujočih, veliko več, kot le uredniški svet in uredniški odbor. Seveda to uredništvu nalaga nove obveznosti, vendar menim, da je to hitro poplačano z novimi predlogi in ustvarjalno kritiko prispevkov in uredniške politike.

Res je, da je večina članov uredniškega sveta in uredniškega odbora revije Borec že večletnih in pretežno stalnih sodelavcev. Toda če bi prešteli vse, ki so v zadnjih nekaj letih sodelovali vsaj z dvema ali tremi prispevki, bi zlahka ugotovili, da jih je nekajkrat več kot članov uredniškega sveta in uredniškega odbora. Med njimi bi našli tudi take, ki sodelujejo že od samega začetka izhajanja revije, tj. skoraj štiri desetletja, prej pa so pisali v druge časopise. Zakaj ne bi izkoristili njihovega znanja in izkušenj? Še posebno ker gre pri tem marsikdaj za »neposredne proizvajalce«, da se tako izrazim.

Končno jih noben časopis, nobena revija ne more zanemarjati in kazati do njih brezbriznost; to se je dogajalo včasih, ko so nekateri trdili, da neuko ljudstvo ne mara vrhunskih stvaritev, pač pa ceni le tako imenovani šund.

Sklicati zborovanje bralcev je nemogoče in tudi razne ankete le redkokdaj pokažejo resnično mnenje. Skoraj vsak pišoči ima svoj krog bralcev, zato bi skupščina sodelavcev pomenila tudi nekakšno predstavništvo bralcev.

Menda mi pri tem mojem razglabljanju ni treba še posebej poudariti, da sem za ustanovitev nekakšne skupščine sodelavcev tudi pri reviji Borec.

PETER WINKLER:

Najbrž ne bom veliko prispeval k oblikovanju koncepta revije Borec, vendar bi rad kaj povedal o tem, kakšen je odmev revije v šoli in kakšne so perspektive, da bi ta revija dobila v njej bistveno boljše mesto, kot ga ima. Tovarišica Štrajnarjeva je povedala, da je na šolah nekaj nad 400 naročnikov, kar pomeni, da več kot dve tretjini osnovnih in srednjih šol v Sloveniji dobiva revijo, se pravi, da postaja revija dostopna večini šolarjev na Slovenskem.

Ko smo se pripravljali na to sejo, sem poskušal dobiti od naših enot s terena kratko oceno, kako na šolah sprejemajo revijo. Moram reči, da je ocena zelo ugodna. Zlasti poudarjajo vrednost in uporabnost letošnjega letnika, deloma pa tudi prejšnjih. To pa zato, ker se dajo mnoge teme, ki jih obravnava revija, lepo in neposredno izkoristiti za delo v šoli. Gre namreč za dragoceno dokumentarno gradivo in za vrsto drugih prispevkov, zato bi lahko rekli, da je usmeritev, kakor je zastavljena, pravilna. Tega, kar je bilo danes že omenjeno, ne bom ponavljal. Lahko pa bi pripomoglo, da bi revija imela še večji odmev v šolah.

Gre za tri področja, na katerih bi se revija lahko uveljavila v šoli.

Prvo, najbolj pomembno je, da postane osnova in vir za samostojno seminarsko delo učencev v vseh višjih razredih osnovne šole in v srednjih šolah. Zdaj namreč uvajamo nov program, ki je vsaj zasnovan tako, da bi izrazito usmerjal mladega človeka k samostojnemu delu, h kritičnosti, k samostojnemu sklepanju itd. Tako bi revija lahko koristila učencem pri seminarskem delu.

Drugo področje, na katerem bi revija lahko našla velik odmev, so zgodovinski krožki, ki jih imamo zlasti veliko v osnovnih šolah. Gradivo iz revije Borec je lahko dragocen vir za njihovo delo.

Tretje področje, na katerem bi se kazalo pomuditi najdlje, je to, da bi revija lahko še bolj kot doslej vsebovala gradivo tudi za zahtevnejše naloge. V okviru gibanja Znanost mladini imamo tudi intenzivna tekmovanja mladih zgodovinarjev, ki s svojim skoraj raziskovalnim delom posegajo tudi v zgodovino. Prav tu bi lahko našli veliko več opore, in če bi revija bila bolj povezana z gibanjem, bi seveda bilo to v obojestransko korist. Revija bi se več uporabljala v šoli, zlasti pri omenjenih dejavnostih, kateri izmed prispevkov mladih pa bi morda našel mesto tudi v reviji.

Menim, da bi se lahko revija še bolj kot doslej uveljavljala na teh področjih in s tem prispevala k drugačnemu pouku zgodovine, morda tudi k drugačnemu pogledu mlade generacije na zgodovino.

MIROSLAV STIPLOVŠEK:

Danes je bilo že nekajkrat poudarjeno, da se je Borec v zadnjem obdobju vsebinsko popestril in obogatil in da se bolj kot doslej prilagaja širokemu krogu bralcev. Poudariti želim, da se mi to zdi v znatni meri rezultat uspešnega sodelovanja glavne urednice z uredniškim odborom, ki lahko dosti bolj, kot je doslej to delal svet, neposredno operativno posega v vsebinsko zasnovo posamezne številke. Pri svetu je namreč položaj tak, da je prišlo do imenovanja novih članov, zaradi tega pa je nastal tudi nekakšen vakuum. Menim pa, da bo ta pomanjkljivost posledje odpravljena.

V vsebinskem pogledu je treba opredeliti, da je Borec revija za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in za ohranjanje revolucionarnih izročil ter da mora to usmeritev ohraniti tudi v prihodnje, morda še bolj kot doslej. To pojmujem tako, da mora problematiko osvobodilnega boja povezovati tudi s predvojno družbeno graditvijo, da torej ne gre za ozko zacementiranost zgolj na obdobje 1941–1945, ampak da se mora v določenih oblikah povezovati tudi s širšo problematiko.

Danes je bilo nekajkrat poudarjeno, da mora revija ostati stalnica pri prikazovanju razvoja narodnoosvobodilnega boja in družbenih procesov, ki so povezani z njim. Pri tem želim poudariti interdisciplinarno prikazovanje, kajti menim, da lahko vsaka stroka s svojega vidika tehtno prispeva k osvetlitvi skupne problematike. Zlasti v zadnjem času je vidna prodornost etnološkega vidika, v člankih v reviji Borec pa je bil uspešno zastopan tudi literarnozgodovinski vidik, nekoliko manj pa tudi nekatere druge stroke.

Glede sodelavcev se mi zdi pomembno poudariti, da revija ostane tudi vnaprej pri svoji usmeritvi, da združuje pisce, tako iz vrst akterjev revolucionarnega gibanja, torej pričevalce, kakor iz vrst raziskovalcev in kulturnih ustvarjalcev. Pri tem se mi zdi, da se je pokazala

za uspešno tudi pritegnitev sodelavcev iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin, od koder smo dobili vpogled tudi v nekatere probleme, ki jih v Sloveniji poznamo le v skromni meri, medtem ko lahko z njihovimi prispevki primerjamo posebnosti in narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem z razvojem v drugih delih Jugoslavije.

Menim, da bi bilo treba posebno pozornost posvetiti zlasti razširitvi kroga mladih oziroma pritegnitvi novih sodelavcev iz vrst mlajših raziskovalcev – iz muzejev, arhivov, raziskovalnih inštitutov, morda tudi iz šol, čeprav bo slednje nekoliko težje. Prav bil bilo, če bi mlajši raziskovalci že zgodaj in bolj sproti objavljali svoje raziskovalne dosežke, še preden dosežejo tako stopnjo, da bi bili pripravljeni za objavo v posebni publikaciji ali kot obsežna razprava. Revija Borec lahko opravlja, spričo dinamike izhajanja in tudi zaradi vsebinske zasnove, z objavljanjem takih člankov zelo pomembno in posebno funkcijo v primerjavi s Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Zgodovinskim časopisom, Kroniko in drugimi strokovnimi revijami. Mladi raziskovalci bi morali to možnost čimbolj izrabiti. S pritegnitvijo novih sodelavcev bi gotovo dobili tudi nove načine osvetlitve narodnoosvobodilnega boja. Konkretna dela, ki jih napišejo, so dosti bolj pomembna kot pa včasih zgolj kritiziranje dosedanjih dosežkov. Menim, da bi njihova pritegnitev zares lahko prispevala k še bolj vsestranskemu poznavanju najnovejših obdobij naše zgodovine in k poprestitvi vsebine revije Borec.

FRANČEK BOHANEC:

V Mariboru, na Kurirčkovem festivalu, sem doživel novo izkušnjo. V razpravah o partizanski ljudski pesmi so namreč nastopali skoraj zvečine ljudje, ki niso doživljali vojne. Zlasti Slovenijo in Hrvaško in nekaj drugih republik je zastopala mlajša generacija. Reči moram, da sem na festivalu skrbno poslušal in da lahko ugotovim, da zlasti Paternujeva šola z ljubljanske univerze ni samo na visoki strokovni ravni, ampak da je njeno doživljanje vrednot, posebnosti morale in etike tako in na tako visoki stopnji, da prav preseneča. Iz te šole so v razpravljanje o partizanski tematiki dejansko vnesli mlado, sveže življenje, ki se tako ali drugače kaže v borbeni poeziji. Kot uredniki Borca si moramo prizadevati, da objavljamo konkretne izkušnje in prav tako s konkretnimi nalogami zaposlimo mlade. Ne da le govorimo o prenašanju tradicije na mlade, to je bolj ali manj obrabljena politična fraza, marveč da s konkretnimi akcijami in konkretnim in strpnim, dolgotrajnim delom dosežemo to, kar je dosegla šola prof. Paternuja.

Naloga revije Borec je obnavljanje moralnih vrednot narodnoosvobodilnega boja. To je najtežje. Čustveni, domišljijski in, če hočete, neke vrste iracionalni moment, ki je močno deloval v boju, se izgublja. Mladi ljudje si pravzaprav veliko bolj od dejstev, ki so, želijo, da bi ohranjali prav ta čustveni, fantazijski, če hočete irealni dejavnik. Vidimo, na primer, da je danes ob partizanski literaturi enakovredno branje tudi znanstvena fantastika, da je zanimanje zanjo veliko in da je cela generacija, ki ima danes čez 30, 35 let, odrasčala ob tej znameniti fantastiki. To pomeni, da je v našem posredovanju partizanščine pogrešala dimenzijo, ki jo imajo nekatere druge literarne zvrsti in prav to bi lahko z večjim pridom izkoriščali. Zakaj se bojimo fantastike, mitov, ki imajo resnično ozadje, in zakaj zanikujemo romantično idealnost, če je zrasla iz resničnih srečanj borcev z veličino človeškega vzpona?

Kar se tiče vsebine revije Borec, se stalno borimo za povečanje tistega dela, ki se mu pravi pripoved, oziroma tistega dela, ki bi vseboval idejno-estetske elemente. A, žal, je položaj na Slovenskem zdaj tak, da je med piščimi težko najti ljudi, ki borbene teze in antiteze obravnavajo z literarnim jezikom brez shematične ideologizacije. Zelo malo jih je, ki življenjsko širino v umetniški polnosti obravnavajo v kaki krajši literarni obliki. Vendar upamo, da jih bomo le dobili, če bomo vztrajno iskali, in da bomo začeli poleg poezije, ki je v Borcu več kot dostojna, objavljati tudi krajša pripovedna dela, saj bi nam ta pomagala pri smotrih, o katerih sem malo prej govoril. In nad povprečjem poučne uporabnosti. A tu se kažejo tudi naše lastne zadrege. Ali naj v reviji Borec objavimo pripoved, ki je bila že objavljena kje drugje ali je morda že pozabljena, in podobno? Ali naj na primer v reviji objavljamo na način, kakršnega so nekoč v prejšnjem stoletju uveljavljale slovenske revije, da je avtor objavljati svoj bodoči roman pred knjižno izdajo čez vse leto v reviji. Ali naj revija objavlja tudi take epske fragmente s tematiko narodnoosvobodilnega boja in re-

volucije, ki zbudijo samo začetni apetit po nečem, kar šele bo. So pa tudi stvari, ki nas ovirajo pri ubeseditvah te snovi. Proti njim se je treba bojevati: proti obnavljanju znanega, proti moralni, politični ali drugačni demagogiji ipd. Znebiti bi se morali apriorističnega odnosa do narodnoosvobodilnega boja in do njegovih vrednot, prav tako pa moramo svoj osebni odnos nenehno problematizirati, s skepto prehajati preko spoznanja, da je vse relativno, in na tej relativnosti graditi in obnavljati svet tistih vrednot, ki jih ima vsako obdobje človeškega življenja in družbenih metamorfoz. Ta svežina je zahteva časa. Ko prebiram prispevke mlajših sodelavcev, ugotavljam, da se od starejših razlikujejo ravno po modernejšem prijemu, ki je vsekakor primernejši za mentaliteto oziroma za duševno fiziognomijo sodobnega mladega človeka. Zato pa moramo razvijati prav tiste elemente, ki so eminentni oziroma lastni novemu, povojnemu in sedanjemu bralcu.

VLADIMIR KAVČIČ:

Dve temi se mi odpirata pri razmišljanju o prihodnosti te revije. Prva se nanaša na zunanje in na organizacijske okoliščine. Tisti del revije, ki se povezuje z zgodovino, s tradicijo, s tradicionalnim, bi se verjetno moral povezovati tudi z drugimi revijami, ki so namenjene tej problematiki. Omenjena je bila že Kronika, omenjeni so bili tudi Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, ostaja pa še splošna revija za zgodovino na filozofski fakulteti. O povezovanju in sodelovanju teh revij ne govorimo? Očitno vztrajamo pri obstoju vseh omenjenih revij.

Ko se bo materialni položaj (tu sem obremenjen s svojo profesionalno dejavnostjo in bom zato morda govoril, kar vam ne bo všeč) na tem področju še nadalje zaostroval, in to lahko pričakujemo že v letu 1986, nobena od teh revij ne bo imela zagotovljenega takšnega materialnega statusa, kot ga ima letos. Prej ali slej bo treba razmisliti, da se tudi organizacijsko ali vsebinsko v tem pogledu kaj stori oziroma da se tudi stroke prilagodijo novemu položaju. Na Slovenskem je namreč okrog 40 revij, njihova dejavnost je zelo razvejena, obetajo se težave v zvezi s podražitvami. Sicer pa je tudi v naravi vsake revije (in to zadeva tudi revijo Borec), da se njen koncept izčrpa in da ga je treba osvežiti. Osveži ga lahko analiza preteklega delovanja in vizija prihodnosti. Dosedanje izkušnje v sodelovanju z revijami kažejo, da sta glede urejanja in razvoja koncepta možni dve smeri:

Prva možnost je avtoritativne urednik, ki bolj ali manj drži v rokah vse niti. Sodelavce, ki se občasno oglašajo v reviji, s svojimi posegi kolikor toliko disciplinira, tako da ima revija vendarle svoj obraz. Druga možnost pa je, da se na straneh revije in v njenem uredniškem odboru, v duhovnem jedru, ki ga lahko oblikuje, oblikuje skupina ljudi, ki so podobno usmerjeni, ki bolj ali manj podobno razmišljajo in ki imajo, v idealnih okoliščinah, pred seboj sorodne družbene cilje. Ne mislim na morebitne negativne izrodke takega družjenja, ki jih včasih označujemo kot grupaštvo ali kaj podobnega, celo politikantstvo, temveč na neko globljo duhovno sorodnost ljudi, ki uporabljajo približno enako izrazje in so privrženi nekim sorodnim, skupnim družbenim ciljem in v tem smislu tudi uravnavajo svojo dejavnost.

Vem, da je kaj takega zelo težko doseči, da poznamo v Sloveniji, zlasti po vojni, več negativnih kot pozitivnih oblik takega družjenja. Toda zgled iz predvojnega življenja, ko so bili časopisi in revije izraz duhovnih, tudi revolucionarnih jeder, ta zgled je ostal nekje v naši zavesti in menim, da pri revijalnem tisku še ni bil presežen.

Moram reči, da nekaj podobnega pogršam pri reviji Borec in tudi v razpravah o njej. V svoji zgodovini od leta 1947 do današnjih dni je že nekajkrat imela take razprave, ta vprašanja so se postavljala vedno znova in vedno znova so se ponujale tudi rešitve. Zdi se mi, da je revija Borec dosti dosegla pri zbiranju in publiciranju avtentičnega gradiva, brez katerega raziskovanje vojne in revolucionarne zgodovine ni mogoče. Ni ga zgodovinarja, ki bi lahko šel mimo gradiva, ki je bilo objavljeno na straneh revije Borec. Pogršam pa tiste integrativne elemente, ki bi sooblikovali duhovno jedro revije in ki bi bili intenzivneje vključeni tudi v oblikovanje prihodnosti.

Razumem, da so preteklost in pretekli dogodki zanimivi za stroke, za zgodovinarje, vendar se mi zdi, da smo v povojnem razdobju prišli do trenutka, ko bi se morali bolj zanimati za to, kaj bo v prihodnje, morali bi nekoliko stopiti iz sebe, videti sami sebe v letu 2000. Morali bi ugotoviti, da vse, kar smo dosegli, in vse, česar nismo dosegli, že učinkuje

v ta prihodnji čas, kaj bo iz tega nastalo, koliko smo odgovorni tudi za svojo prihodnost. Rad bi se družil z ljudmi, ki bi iskali pot za to prihodnost in ki bi se čutili odgovorne zanjo. Prav tega pa je, žal, v sodobnem življenju zelo malo. Malo tudi v reviji Borec.

DUŠAN BIBER:

Nedavno, ko sem sestavljal referat za sestanek jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev na Brdu, sem dobil vpogled v zapisnike sej politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. 6. junija 1945 je ta sklenil, da je treba množicam dokumentirano prikazati zločine okupatorjev. Postalo mi je jasno, zakaj mi je takratni glavni urednik Ljudske pravice naročil, naj pišem o gestapovskem zaporu v Begunjah. Prvoten naslov reportaže je bil Križev pot slovenskega naroda, »križev« smo potem spremenili v »trnov«. Učinek tistega pisanja je bil izreden. V uredništvo so prihajala številna pisma.

Pozorno sem danes poslušal tudi Štiha. Če gre za debate o francoski revoluciji, ki se danes vodijo med zgodovinarji, včasih pa tudi v širšem krogu, nimajo te nobene zveze na primer z Miterrandom, če pa gre pri nas za debato o narodnoosvobodilnem boju in revoluciji danes, ima to praviloma vselej zvezo s sedanjim političnim položajem in težnjami, da se vpliva na sprotno dogodke.

Če se dotaknem vprašanja, ki ga je načela tovarišica Strgarjeva, bi rekel, da me to vprašanje pogosteje vznemirja. Zanima me podoba našega narodnoosvobodilnega boja, zavest mlade generacije o tem. Kaj lahko tu naredimo?

Menim, da gre za vprašanje organiziranosti zveze komunistov, njene politike, notranjih odnosov in (ne)obvladovanja vzvodov v sredstvih množičnega obveščanja. Menim, da bi se morala zveza borcev z avtoriteto, kolikor jo ima – mislim avtoriteto ne toliko v moralnem smislu, kolikor na avtoriteto v praksi – bolj zavzemati za to, da obvlada kritične točke. Na primer, na dan vstaje slovenskega naroda sem dvakrat videl na koprski (Italijanom namenjeni) televiziji umazan, protipartizanski, protikomunističen in zgodovinsko popolnoma netočen film o osvoboditvi Beograda z izrazito pročetniško in v podtekstu velikosrbsko noto. Izbira tematike in datuma se mi nikakor ne zdi naključna.

Vprašanje je, kaj lahko revija Borec naredi? Ali naj bo le revija za borce ali tudi za drugo populacijo? Res je, da idej ni težko imeti. Težko jih je izvesti. Če bi na primer človek lahko v reviji Borec prebral v kratkem povzetku to, kar pišejo druga borčevska glasila, a je pomembno in zanimivo (to, kar poskušajo danes delati tedniki) ne bi imel nič proti. Zakaj ne bi več zvedeli o konkretnih akcijah, ki so jih borci, čeprav brez uspeha, skušali izpeljati? Ali ni Borec glasilo, ki bi moralo vsaj ugotoviti, kako razne kategorije borcev živijo danes? Vsak dan beremo, koliko gre iz zveznega proračuna za vojsko, koliko za vojaške pokojnine in koliko za borčevske. Ljudje včasih dobivajo vtis, kot da zvezni proračun hrani »zajedal-sko« generacijo, ki je »kriva« vsega tega, do česar smo danes prišli. Na eni od sej centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije je Dobrivoje Vidić predlagal, da se točno ugotovi osebna odgovornost in če so borci res prispevali k zadolžitvi države.

Na desetem kongresu Zveze komunistov Slovenije je bilo dano dopolnilo k osnutku resolucije. Bistvo je bilo v tem da morajo delavci dobro upravljati v gospodarstvu, da bi na stara leta bili socialno varni. Zdelo se mi je odveč polemizirati o tem. Zato sem predlagal en sam samcat stavek, naj bi generacije, ki so nosile v vojni in med obnovo najtežje breme, ne plačevale zgrešenih investicij z nevaloriziranimi pokojninami. Generacija, ki je šla skozi vojno, se čuti danes kot ogoljufana in potisnjena v geto, na rob, tudi fizično, eksistenčno. Imamo inflacijo, ki se uradno vrti okrog 80 odstotkov, pokojnine pa v primerjavi z osebnim dohodkom v zadnjem letu zaposlitve zreducirane skoraj na raven kot v Albaniji. Kaj je zdaj s to deziluzionirano borčevsko generacijo? Ali sploh imamo pregled nad tem? Ali vsaj spremljamo in odgovarjamo na njene dileme? V reviji Borec je kup oglasov uglednih ali manj uglednih gospodarskih organizacij. Te prispevajo, da revija sploh lahko izhaja. Ali ni to malce poniževalno za borčevsko organizacijo?

Strinjam se s predlogi, da bi morali objavljati tudi zanimive dokumente s pojasnili. Dokumenti so lahko ne samo partizanski, ampak tudi belogardistični, italijanski, nemški ali kakršnikoli že. Tisto, kar je manj znano, bo mogoče zbudilo večje zanimanje. Itd.

Za konec bi rekel, da si želim, da bi revija Borec in sploh publicistika zveze borcev več pisala, kako danes živijo nekdanji borci, kako čutijo, kako mnogi zagrenjeni odhajajo na

oni svet. Ni socioloških anket, polemik z modernimi vampirji, analiz političnih silnic v ozadju.

DUŠAN NEČAK:

Nekoliko nehvaležna naloga je biti med zadnjimi diskutanti. Nisem imel namena razpravljati, ampak kot član uredniškega odbora revije bolj poslušati, kaj bodo kolegi in tovariši, ki so reviji blizu, povedali o njej. Vendar bi le spregovoril nekaj besed.

Najprej o vsebini in stvareh, ki zadevajo stroko, pri čemer pod stroko razumem zgodovino, tj. mojo stroko.

Gre namreč za to: v uredniškem odboru se velikokrat pogovarjamo o tem, kako bi to našo revijo izboljšali, jo naredili še bolj bralno. Prav ob razvoju revije pa se mi kaže neko področje, ki je bilo dolgo časa zanemarjeno. V zadnjem času je po mojem mnenju predvsem zaradi prispevkov kolega Bibra in kolega Ferenca prišlo do bistvenih premikov v tem, kako prikazovati narodnoosvobodilni boj, namreč tudi v tem, kako so zunaj gledali na naš boj. Čisto preprosto, ne moremo mimo italijanskih in ne mimo nemških dokumentov, kot ne moremo mimo observacij, ki so jih imeli do nas zavezniki. Zaradi prizadevanja obeh imenovanih kolegov imamo možnost in priložnost, da spremljamo tudi britanske vi-re. Če bomo napredovali po tej poti, bomo dali našemu narodnoosvobodilnemu boju oziroma našemu raziskovanju in prikazovanju tega boja dodatno kakovost. To pa je v tem času zelo pomembno. Tistega, kar so o nas mislili drugi, ne smemo prikrivati ali olepševati. Z gradivom, ki smo ga že objavili, smo po mojem že dokazali naše stališče do teh virov.

Po mojem prepričanju revija vedno bolj prerašča – in njena vsebina to kaže – revijo samo za narodnoosvobodilni boj. Vedno bolj se kaže potreba, da govorimo o tem, kar zgodovinarji označujemo s poveljno zgodovino. Bodisi da gre za mednarodne aspekte Jugoslavije, bodisi da gre za jugoslovanske notranje zadeve, povezane z rezultati ali posledicami našega narodnoosvobodilnega boja. Menim, da je tako prav.

Menim tudi, da je prav, da smo revijo odprli za nekatera nekonvencionalna metodološka stališča, čeprav ni nujno, da se z njimi tudi strinjamo. Revijo smo odprli ne samo zgodovinarjem, ampak na primer tudi etnologom, skratka ljudem, ki razmišljajo drugače kot zgodovinarji ali njihova velika večina. Ali so njihovi metodološki prijemci dobri ali slabi, o tem bodo najbrž sodili bralci in stroke, ki so zainteresirane za to. Vsekakor mislim, da smo se doslej preveč zapirali, da pa smo zdaj stopili na pravilnejšo pot, zlasti z deli kolega Jezernika, Dežmana itd. Menim, da je to ena od smeri, pri kateri moramo ostati tudi v prihodnje.

Glede na to, kar je omenil kolega Biber, namreč »fleş informacije«, bi rekel, da smo v našem uredniškem odboru razpravljali o nekih drugih »fleş informacijah«, o »fleş ocenah« literature s tega področja. Ni nujno, da je vsaka knjiga ocenjena na dolgo in široko, analitično, sintetično, polemično. Zdi se mi, da je včasih zelo potrebno dobiti hitro, kratko informacijo o tem, kaj se dogaja v stroki, literaturi ali publicistiki. Ne bi pa se mogel strinjati s tem, kar je kolega Biber omenil o »fleş informacijah« glede stanja v borčevskih organizacijah, pokojninah ipd. Menim, da imamo za to TV 15, če moramo o tem govoriti. Koncept revije, kakršen je zdaj in kakršen je bil v bližnji preteklosti, bi po mojem ne prenesel kaj takega. Kar se tiče glasov, bi rekel, da se s tem, kar smo slišali, strinjam, vendar pa brez tega verjetno ne gre.

Zdi pa se mi nujno potrebno dotakniti se referata, ki ga je imel tovariš Pavlin, naš kolega v uredniškem odboru. Menim, da je treba pokazati tudi drugo plat medalje. Iz mojega zornega kota je taka: menim, da naš uredniški odbor dela dobro in da dela dobro tudi v smislu komunikacije med nami in tovarišico glavno urednico. Ta komunikacija se mi zdi docela prilagojena dejanskemu objektivnemu stanju naše revije. Po mojem so Naša obramba, Delo ali Zgodovinski časopis ipd. drugačni tipi revij, pri naši reviji se pač ne da delati tako kot pri teh revijah. Menim, da bi morali v glavnem ostati pri konceptu, kakršnega smo si začrtali, ko smo ustanovili uredniški odbor. Po mojem bi bila kritika dela bolj na mestu, če bi danes ugotavljali, da revija deluje slabo ali da njena kakovost pada in podobno. Vendar pa smo vsi soglasno ugotovili ne samo to, da je revija dobra, ampak tudi to, da njena kakovost raste. Menim, da je prav komunikacija, kakor je vzpostavljena med glavno urednico in nami, prispevala k temu, da je revija taka, kakršna je.

Še nekaj: komunikacija naj bi ravno v našem konkretnem primeru ne potekala samo v smeri glavna urednica – uredniški odbor, ampak mora prav zaradi specifičnega, objektivnega položaja naše revije potekati tudi v nasprotni smeri. Vem, da tovariš Pavlin to dela. To delam tudi jaz, pa še kdo drug. Včasih namreč člani uredniškega odbora telefoniramo tovarišici urednici in jo vprašamo, kaj je novega, ali je kaj takega, kar bi bilo treba prediskutirati, in reči moram, da sem o tistih temah, ki bi lahko bile sporne – v mislih nimam političnih tem, ampak govorim o vsebini, o metodoloških strokovnih zadevah – vedno obveščen. Tako tudi tovarišu Pavlinu, kot je sam rekel, tovarišica glavna urednica kdaj pa kdaj pošilja teme, ki so potrebne širšega pretresa. Doslej, odkar sem v uredniškem odboru, ne poznam članka ali prispevka v reviji Borec, zaradi katerega bi bili po njegovi objavi kritizirani zaradi take ali drugačne napake. Če prav razumem tovariša Pavlina, ga zanima še nekaj drugega, kar pa je zelo pomembna zadeva. Namreč, kaj pa, če se bo kdaj kaj takega zgodilo? Kdo bo nosil odgovornost, če bo objavljeno kaj takega, kar bi vzbujalo negativne refleksije? Menim, da so te stvari jasne: glavni urednik je glavni urednik in vemo, kakšne so njegove kompetence, pravice in odgovornosti, vemo pa tudi, kakšne so naše, v uredniškem odboru.

Podpiram pa misel tovariša Pavlina, da bi bilo koristno, če bi vsaj enkrat na leto zbrali nekakšen zbor sodelavcev revije in videli, kaj sodelavci – tako tisti, ki bolj intenzivno sodelujejo z revijo, kakor tisti, ki sodelujejo zanjo manj intenzivno – menijo o naši reviji in kaj predlagajo za njeno izboljšanje.

MARJAN OBLAK:

V imenu hiše, ki izdaja revijo, bi se vam zahvalil za udeležbo, za podporo, pa tudi za pohvalne besede, ki ste jih izrekli tako založnikemu sektorju, ki ga predstavlja Andreja Kmecl, kot glavni urednici revije Mileni Štrajnar. V imenu hiše moram izreči naše prepričanje, ki pa so ga potrdile tudi vaše besede, da revija ne sme ugasniti morda že čez nekaj let, ampak mora ostati živa tudi med drugo in tretjo generacijo povojne dobe, ohranjati mora naše zgodovino, seveda na primerni ravni, in to bodisi v obliki spominov, razprav, polemik ali raziskav o vrednotah narodnoosvobodilnega boja, potrebnih za zgodovino tudi še takrat, ko bodo zgodovino proučevali znanjci.

Spregovoriti moram nekaj tudi v zvezi z ekonomsko-finančnimi vprašanji. Letos so se vsi materialni stroški že povečali za 81 odstotkov, medtem ko je revija sama ali sploh naša založniška hiša spravila skupaj okrog 52 odstotkov sredstev oziroma s planom predvidene realizacije. To pa pomeni, da bomo imeli v prihodnjem letu prenos cen za okrog 31 odstotkov. Glede na programirana predvidevanja prihodnjega leta in naslednjih, naj bi se drugo leto stroški povečali za okrog 63 odstotkov. Ker je delovna skupnost celotne založbe vzela na svoje breme okrog 12 odstotkov, pomeni to, da bi morala biti v prihodnjem letu sredstva, zagotovljena reviji, za okrog 104 odstotke večja kot letos. To, kar je v zvezi s tem povedal tovariš Kavčič, pa je zelo nespodbudno.

Z banko se bomo morali še dogovarjati, kljub temu da smo letos imeli z njo vse potrebne pogovore in kljub zagotovitvi, ki jih je ob štirideseti obletnici Mladinske knjige izrekel tudi tovariš Šetinc, namreč da bo banka to in ono korigirala v korist periodike. Imamo namreč pismo Ljubljanske banke z dne 13. decembra, da nam daje kredite po 72 odstotni stopnji. To pa pomeni: kot založba smo plačali papir, potreben za revijo, za vse leto 1986, vendar pa smo s tem za 72 odstotkov razvrednotili lastna obratna sredstva, tako da drugo leto ob tem času ne bomo imeli na razpolago zneska, ki bi ga lahko uporabili v ta namen. Mislim, da bo treba v tem pogledu napraviti odločilen korak naprej, čeprav Ljubljanska banka vali krivdo za to na Narodno banko itd.

V okviru Kulturne skupnosti Slovenije se bomo morali dogovoriti o ustrezni selekciji. Če imamo v Sloveniji 40 revij in se bomo odločili, da naj jih izdaja recimo le 20 ali 15, naj bi vsaj te dobivale družbeno subvencijo, vendar tako, da revije ne bodo životarile, marveč da bodo obdržale preteklo ali dosedanjjo raven. Druge pa bodo morale preiti na ekonomsko osnovo, pri tem pa utegnejo nekatere tudi ugasniti.

V okviru naše revije bi morali morda razmišljati tudi o tem, da bi imeli dvojno prodajno ceno: eno za fizične osebe, drugo, ki bi bila ekonomska, pa za družbenopravne osebe. Glede na kakovost revije in njene vsebine, ki ste jo danes vsi pohvalili, bi bila podoba najbrž

drugačna, če bi od 107.000 živečih borcev vsaj 5 odstotkov bilo med naročniki revije. Potem bi lahko imeli povsem drugačno naklado, kot jo imamo danes. In če upoštevamo še to, da imamo v Sloveniji 950 izobraževalnih, arhivskih in pedagoških institucij, bi se naklada revije najbrž lahko gibala okrog 6000 ali 7000 izvodov. To je seveda samo zaželeno napoved.

Založniška hiša je v svojem okviru z organizacijskimi ukrepi, pa tudi s krčenjem zaposlenih, poiskala in izčrpala vse notranje rezerve. Tak plan smo dosegli, z 52 odstotkov večjo realizacijo, in to ob nemajhnih težavah in tako obogatili našo dejavnost, pri tem pa nismo v založniškem delu ničesar zmanjševali. Tudi papirja ne bo več primanjkovalo. Papirnice že ponujajo papir, treba je samo imeti denar, da ga odkupiš, treba je imeti skladišča, da ga uskladiščiš, to skladišče pa mora biti tako, da je blago v njem shranjeno primerno tudi za bodoče potrebe.

Še enkrat v imenu hiše, ki revijo izdaja, vsem skupaj zahvala za udeležbo in sodelovanje.

JOSIP KOŠUTA:

Reči moram, da dela dosedanje razprave, tistega, ki je nagovarjal k temu, da bi se morali prilagoditi predvsem novemu stanju v kulturi, za katerega pa vemo, da tako po materialni in tudi po organizacijski plati še ni pravo – kar še posebej velja za revijalni tisk, ne podpiram in se mu ne pridružujem. Mislim, da je tako govoril tovariš Oblak.

Kratko rečeno, zavzemam se za to, da smo bolj ofenzivni. Da poskušamo imeti pred očmi, pri tem ko se sprašujemo o delu in poslanstvu, vlogi in položaju revije Borec v prihodnje, celoto ali vsaj večji del problematike revijalnega tiska. Ta ima vrsto skupnih imenovalcev. Predlagamo, da skušamo z reševanjem bistvenih vprašanj te revije vplivati in pomagati reševati celoto vprašanja oziroma sooblikovati celostnejšo podobo in družbeno politiko revijalnega tiska in s tem tudi pomemben del kulturne problematike. Pri tem ne moremo mimo dveh stvari, ki sta si v nasprotju: in sicer, da sta se v zadnjih letih naša kulturni interes in potreba občutno povečala in da moramo organizirano krepiti materialno osnovo in organizacijske poti kulture, enako očitno pa so se okrepile tudi tendence rasti parcialnih, posamičnih ožjih, skupinskih in osebnih interesov na škodo in račun skupnih. Ta partikularizacija ima svojo moralno, materialno, organizacijsko in še katero dimenzijo. Pojav je družbeno splošen in ni kaka kulturna posebnost. Je pa v kulturi oziroma v revijalnem tisku zaradi svoje narave videti izrazitejši in tudi odzivanje nanj je občutljivejše.

In če je revija Borec in pravzaprav vsa zveza borcev nosilka tistih temeljnih vrednot, brez katerih ne moremo biti tudi v prihodnje, potem bi bilo narobe, če bi samo ugotavljali, da se nam piše slabo in da nam ne preostane drugega, kot da se prilagodimo stanju, da se torej še malo stisnemo. Narobe, mislim, da bi bilo prav, da se dogovorimo in skupno zapišemo, kaj je tisto, kar nam je storiti za revijo Borec, za ves revijalni tisk in v revijalnem tisku, za kulturo in v kulturi – od tega pa ne smemo odstopati. Bilo bi sektaško, če bi mi tukaj rekli, da revija Borec mora biti, da mora dobiti boljše in nove možnosti, enostavno pa bi zamolčali in ne rekli nobene o usodi drugih 15 ali 20 revij. Kulturna skupnost Slovenije, raziskovalna in izobraževalna skupnost so pravi naslov za ta vprašanja. Medtem je treba doseči čvrst dogovor o finančni in moralni plati odgovornosti, skupno z ustanovitelji pa o vsebinski plati revij.

Zadeva utegne dobiti svojo neželjeno politično dimenzijo, če ta dogovor ne bo zaživel, kakor bi bilo treba. V tem smislu bi se morali tako v socialistični zvezi, zvezi komunistov kakor tudi zvezi borcev odločno zavzeti za takšno rešitev, v kateri bo potem dolgoročnejša rešitev tudi za revijo Borec.

BOGDAN OSOLNIK:

V začetku sem govoril samo o preteklosti, sedaj pa bom poskusil opozoriti na dve stvari glede uresničevanja uredniške zasnove naše revije. Ne zato, da bi dal nekakšno sklepno besedo. Vendar menim, da moramo ob vseh koristnih pripombah, ki smo jih slišali, oditi s tega sestanka tudi z utrjenim prepričanjem, kaj naj bi bilo tisto bistveno, za kar se bomo v bodoče zavzemali.

Zdi se mi, da je bistvena misel, ki jo je izrazil tovariš Kavčič, da moramo namreč ustvariti okrog revije Borec duhovno jedro ali duhovno zaledje, kakršno mora imeti vsaka revija, če naj polno živi in upraviči svoj obstoj. Ljudje, ki berejo to revijo, vedo, da je z nečim opredeljena, po tem, kako izpolnjuje to poslanstvo, pa se tudi sami opredeljujejo do nje, jo občutijo za svojo. Najbrž bi morala v tem pogledu revija Borec še bolj izrazito uveljavljati svojo opredeljenost v našem kulturnem prostoru, zlasti v sedanjem trenutku, ko vemo, da se poskušajo uveljaviti različna gledanja na preteklost, da smo v obdobju novega preverjanja vrednot itd.

Nisem za ideologiziranje v znanem smislu, za lakiranje ali celo prikrivanje resnice, sem pa za določeno ideološko kulturno opredeljenost, kakršno zahteva naš čas in za katero so brez dvoma ne le borci, ampak tudi mnogi drugi ljudje. Zato menim, da bi se bilo treba pogovoriti tudi v zvezi borcev o njenem večjem angažiranju v podporo reviji, zlasti pa bi bilo treba razvijati metode delovanja uredniškega sveta in samega uredništva, iskati tiste duhovne in praktične povezave, ki bi reviji ustvarile širše zaledje, ji omogočale, da bi bila zanimivejša, aktualnejša in zlasti bolj angažirana. In prav v tem smislu se mi zastavlja vprašanje, ali ne bi morali v prihodnje koncept Borca kot revije za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in ohranjanje revolucionarnih tradicij preseči in zlasti ohranjanje tradicij nekako aktualizirati, postaviti v sedanji čas.

V čem naj bo prispevek revije Borec k našemu zgodovinopisju? Znova se želim zavzeti za to, da poskušamo izkoristiti vse možnosti, ki jih imamo za ohranjanje pričevanj, živih spominov, ki kažejo, kako so ljudje živeli, čustvovali, se razvijali med vojno, s kakršnimi dilemami so se srečevali itn. Po mojem moramo priznati, da je dejavnost, kakršno so razvijali odbori partizanov, ki so pisali kronike, sicer zelo koristna, da pa so s tem po svoje tudi prispevali k razosebljanju partizanskih pričevanj. V teh kronikah je bistvena usoda bataljonov, brigad, skratka enot, važno je, kje je bil postavljen mitraljez, kako se je končala bitka, medtem ko se je notranje življenje posameznika umaknilo v ozadje. Menim, da bi morali v tem pogledu odpreti našo revijo tistim pričevanjem in osebnim izpovedim, ki ne bodo pisala zgodovine – to naj bo prepuščeno poklicnim zgodovinarjem – vendar bodo velikanskega pomena za zgodovinopisje, saj bodo osvetljevala duha, podobo časa in ljudi. Rekel bi, da je prav v tem še veliko neizkoriščenih možnosti, da revija ne bi samo ohranila sedanjega kroga bralcev, marveč da bi ga še razširila.

Gre zlasti za to, da bi bilo mesto revije Borec v slovenskem kulturnem prostoru bolj jasno opredeljeno. Za nekatere revije se ve, kdo se k njim prišteva, katero je njihovo duhovno zaledje, kdo sega po njih in s kakšnimi nameni itd. Menim, da je cela vrsta praktičnih načinov, kako to doseči, zlasti z razširitvijo kroga sodelavcev, tudi z razširitvijo tematike, predvsem pa je potreben jasen cilj. Prav to je gotovo eno od pglavitnih vprašanj, ki jih je današnji sestanek načel in o katerih bo tako v svetu kakor v uredniškem odboru še naprej potekala razprava.

Zapisala:
Marija Stagoj

IZDAJATELJSKI SVET REVIJE BOREC

Jože Artnak (republiška konferenca ZSM Slovenije), mag. Vida Deželak (Zveza zgodovinskih društev), France Filipič (republiški odbor ZZB NOV Slovenije), Martin Ivanič (Komisija za zgodovino ZK Slovenije), Albert Jakopič (republiška konferenca SZDL Slovenije), mag. Božidar Jezernik (Založba Borec), Vladimir Kavčič (Založba Borec), Ivan Križnar (republiški odbor ZZB NOV Slovenije), mag. Boris Mlakar (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), dr. Dušan Nečak (Univerza Edvarda Kardelja), Bogdan Osolnik (Založba Borec), Mile Pavlin (Društvo slovenskih pisateljev), dr. Miro Stiplovšek (republiški odbor ZZB NOV Slovenije).

Izdajateljski svet revije Borec je na svoji konstitutivni seji, ki je bila 25. aprila 1986, izvolil za predsednika Vladimirja Kavčiča, članom uredniškega odbora pa se je pridružil mag. Božidar Jezernik.

Vsem dosedanjim članom uredniškega sveta se zahvaljujemo za njihov velik prispevek k uresničevanju in uspešnemu urejanju revije.